

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

14.YÜZYIL AKDENİZ’İNDE ÜÇ İSLAM HANEDANLIĞI ÜÇ KÜLLİYE

MERÎNÎ HANEDANLIĞI- FEZ İNANİYE KÜLLİYESİ

MEMLÛK HANEDANLIĞI- KAHİRE BERKUK KÜLLİYESİ

OSMANLI HANEDANLIĞI-BURSA YILDIRIM KÜLLİYESİ

Özlem TÜRKER

Danışman

Prof.Dr.Yıldıray ÖZBEK

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

14.YÜZYIL AKDENİZ’İNDE ÜÇ İSLAM HANEDANLIĞI ÜÇ KÜLLİYE

MERÎNÎ HANEDANLIĞI- FEZ İNANİYE KÜLLİYESİ

MEMLÛK HANEDANLIĞI- KAHİRE BERKUK KÜLLİYESİ

OSMANLI HANEDANLIĞI-BURSA YILDIRIM KÜLLİYESİ

Özlem TÜRKER

Danışman

Prof.Dr.Yıldıray ÖZBEK

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2022

AKADEMİK BEYAN

**TC.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ;**

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “ 14.Yüzyıl Akdeniz’inde Üç İslam Hanedanlığı Üç Külliye Yapısı; Merînî Hanedanlığı-Fez İnaniye Külliyesi, Memlûk Hanedanlığı-Kahire Berkuk Külliyesi, Osmanlı Hanedanlığı-Bursa Yıldırım Külliyesi” adlı bu çalışmanın akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yaralandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Özlem TÜRKER

İÇİNDEKİLER

GÖRSELLER LİSTESİ.....	i
HARİTALAR LİSTESİ.....	ii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
ÖNSÖZ.....	xv
GİRİŞ	xvi

BİRİNCİ BÖLÜM

XIV.YÜZYIL AKDENİZ’İNDE ÜÇ MÜSLÜMAN HANEDANLIK MERÎNÎLER-MEMLÛKLER- OSMANLILAR

1.1. Merînî Hanedanlığı (1196-1465).....	2
1.1.1 .Tarihi Özet	2
1.1.2. Toplumsal Yapı	6
1.2. Memlûk Hanedanlığı (1250-1517)	9
1.2.1.Tarihi Özet	9
1.2.2. Toplumsal Yapı.....	13
1.3.Osmanlı Hanedanlığı (1300-1922)	16
1.3.1.Tarihi Özet	16
1.3.2. Toplumsal Yapı.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

HANEDANLAR VE KÜLLİYELER

2.1.İslam Mimarisinde Külliye Kavramı ve Gelişimi	23
2.2.Merînî Külliyyeleri-Fez- İnaniye Medresesi	25
2.2.1.Merînî Külliyyeleri	25
2.2.2.Fez.....	32

2.2.2. İnaniye Külliyesi	35
2.3. Memlûk Külliyesi-Kahire- Berkuk Külliyesi	52
2.3.1. Memlûk Külliyesi.....	52
2.3.2. Kahire	57
2.3.3. Berkuk Külliyesi	62
2.4. Osmanlı Külliyesi-Bursa–Yıldırım Külliyesi	79
2.4.1. Osmanlı Külliyesi.....	79
2.4.2. Bursa	81
2.4.3. Yıldırım Külliyesi	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME ve KARŞILAŞTIRMA

3.1.Hanedanlar.....	115
3.2.Yapılar	120
3.2.1. Şehir Yerleşiminde Konumu Plan ve Tasarım.....	120
3.2.2. Yapım ve Mimari Elemanlar	124
3.2.2.1. Taşıyıcılar ve Duvarlar	124
3.2.2.2. Üst Örtü	124
3.2.2.3. Açıklıklar- Kapılar-Pencereler	125
3.2.2.4. Mihraplar	127
3.2.2.5. Minareler	128
3.2.3. Cephe ve Süsleme	131
SONUÇ	136
KAYNAKÇA.....	138
ÖZGEÇMİŞ	142

GÖRSELLER LİSTESİ

- Görsel.1- Sahrij Medresi-Plan (Latif;2011:183)
- Görsel.2-Saffarin Medresesi Plan (Latif;2011:181)
- Görsel.3-Misbâhiyya Medresesi Plan (Latif;2011:185)
- Görsel.4-Attarin Medresi-Plan (Latif;2011:184)
- Görsel.5a-Fez Kent Dokusu Karaviyin Camisi Çevre(Hattestein;2005:311)
- Görsel.5b-Fez Kent Dokusu (Latif;2011:210)
- Görsel.6-İnaniye Külliyesi Plan (Ülken;1948:294)
- Görsel.7-İnaniye Külliyesi Şematik Plan,[http:// Fwww.feelmorocco.travel-Fwp-Layout-of-the-Bau-Inaniya-Madrasa-in-Fez.jpg&imgerefurl](http://Fwww.feelmorocco.travel-Fwp-Layout-of-the-Bau-Inaniya-Madrasa-in-Fez.jpg&imgerefurl)(erişim tarihi:10.06.2021)
- Görsel.8- Minare,http://en.wikipedia.org/wiki/File:Bau_inania_minaret.jpg (erişim tarihi: 05.06.2021)
- Görsel.9- İnaniye Ta'ala Kabira Cad. Giriş Eski bir Fotoğraf(Latif,2011:250)
- Görsel.10-Tala Seqhira Cadde Giriş Saçağı. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Bou_inania_rear_entrance_IMG_2300.jpg (erişim tarihi:05.06.2021)
- Görsel.11- Su Saati (Latif, 2011:250)
- Görsel.12-İnaniye Külliyesi Avlu Cepheleri ve kanal(Ocak,2016)
- Görsel.13- İnaniye Avlu Cephe Ahşap alınlık-Saçak Detayı (Latif,2011:255)
- Görsel.14-Avlu Cephe Alçı ve Ahşap Detayları (Latif,2011:254)
- Görsel.15-Cephe alçı ve ahşap detayları(Ocak,2016)
- Görsel.16-Cephe alçı ve ahşap detayları(Latif,2011:254)
- Görsel.17-Cami Avlu Cephesi (Ocak S.,2016)
- Görsel.18-Cami Sahınlar mermer sütun+alçı süsleme kemerler (Latif,2011:256)
- Görsel.19- Avludan Caddeye Geçiş (Ocak S.,2016)
- Görsel.20- Caddeden Avluya Geçiş (Ocak S.,2016)
- Görsel.21-Cami Mihrap (Ocak S.,2016)
- Görsel.22- Cami Mihrap Önü Sahın (Latif,2011:251)
- Görsel.23-Derslik Eyvani İç Duvar (Latif,2011:253)
- Görsel.24- Derslik İç Mekan Ahşap Kubbe, (erişim tarihi:05.06.2021)
[https://en.wikipedia.org/wiki/File:Bou_inania_Madrasa_PA166365_\(14047625\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Bou_inania_Madrasa_PA166365_(14047625).jpg)
- Görsel.25- Abdeslane Avlusu (Ocak S.,2016)
- Görsel.26-Öğrenci Hücre kapıları (Ocak S.,2016)
- Görsel.27-Üst Kat Koridoru (Ocak S.,2016)
- Görsel.28-Öğrenci Hücresi(Latif,2011:256)

Görsel.29- Avlu Cephesi ahşap giriş-paravan detayı(Latif,2011:)

Görsel.30-Avlu Çevre Koridoru İçeriden (Ocak,2016)

Görsel.31- Kesme Çini Mozaik ve Alçı Hat Detayı(Latif,2011:)

Görsel.32- Kesme Çini Mozaik-Zelij Detayı(Latif,2011:)

Görsel.33-Nasırıye Medresesi Plan(Abousaif, 2007:200)

Görsel.34-Sultan Kalavun Külliyesi Plan(Abousaif,2007:200)

Görsel.35-Sultan Hasan Külliyesi(Abousaif,2007:227)

Görsel.36-Memlûk mimarisinde Kubbeler – Minareler (Abousaif,2007:227)

Görsel.37-Baynel Kasreyn Caddesi Kent dokusu içinde Külliye (Abousaif,2007:19)

Görsel.38-Berkuk Külliyesi Ana Cephe(Abousaif, 2007,229)

Görsel.39-Berkuk Külliyesi Caddeden görünüş (Abousaif,1989:133)

Görsel.40-Berkuk Külliyesi Plan (Abousaif, 2007:229)

Görsel.41- Kubbe Mukarnas Frizi, Minare Şerefesi, Pencere Nişi bitişinde Mukarnas (Abousaif, 2007:227)

Görsel.42- Minare (Abousaif, 1989:133)

Görsel.43-Berkuk Külliyesi Giriş Portal-TaçKapı(Abousaif, 2007:228)

Görsel.44-Giriş Portal-Metal Rose Pencere(Abousaif, 2007:228)

Görsel.45-Ana Giriş Holü Kubbesi(Abousaif, 2007:229)

Görsel.47-48-Ana Giriş Kapısından Avluya, Dar Koridorun iki ucu (Sameh, 2021)

Görsel.49-Avlu,Eyvanlar ve şadırvan, (Sameh 2021)

Görsel.50-Avludan Kible Eyvanı-Cami (Sameh A,2021)

Görsel.51-Şadırvan Kubbesi ve cephe yazı bantları eski bir fotoğraf (Abousaif,1989)

Görsel.52-Ahşap üzeri Bronz ve Gümüş Kaplama Kapı Kanatları (Yeomans, 2006;179)

Görsel.53- Mihrap- Mimber (Sameh A.2021)

Görsel.54-55- Cami Ahşap Tavan (Sameh A.2021)

Görsel.56-Cami Yan Duvar (Sameh A,2021)

Görsel.57- Avludan Türbeye Geçiş Kapı, [https://en.wiki/File:wooden](https://en.wiki/File:wooden_door-at_moseleum-madrassa-barquq_DGONB3.jpg) door-at moseleum-madrassa-barquq _DGONB3.jpg (erişim tarihi:05.06.2021)

Görsel.58-Türbe Avlusu, [https://en.wiki/File:sultan-barquq-madrassa-khankah](https://en.wiki/File:sultan-barquq-madrassa-khankah_DEPBG3.jpg) _DEPBG3.jpg (erişim tarihi:05.06.2021)

Görsel.59-Türbe Mihrap-Detay (Sameh A.2021)

Görsel.60-Türbe Kubbesi İçeriden görünüş(Sameh A.2021)

Görsel.61-Ferec Berkuk Külliyesi Plan (Abousaif, 1989:137)

Görsel.62-Giriş Kapı Portalı Cephesi (Sameh A.2021)

Görsel.63-Giriş Cephesi-Sebil-Küttap-Minareler (Sameh A.2021)

Görsel.64-Yıldırım Külliyesi Vaziyet Planı- (A.Gabriel vaziyet planından (Peker,2007:25)

Görsel.65-Yıldırım Külliyesi Hamam Planı (Peker,2007:33)

Görsel.66-Yıldırım Külliyesi Hamam Cephe (Türker,2021)

Görsel.67-Cami Planı (Çetintaş,1959)

Görsel.68-Cami Revaktan Giriş Kapısı(Türker,2020)

Görsel.69- Yıldırım Külliyesi Cami Önü Kente bakış-Şadırvan(Türker 2020)

Görsel.70- Yıldırım Külliyesi Giriş Cephesi Revak (Türker 2020)

Görsel.71-72- Yıldırım Külliyesi Cami Giriş Cephesi Revak-Pencereler-Nişler (Türker 2020)

Görsel.73-74-75-76: Yıldırım Cami Giriş Taçkapı Cephesi -Pencereler-Nişler (Türker 2020)

Görsel.77-78: Yıldırım Cami Doğu Cephesi –Kemerler-Pencereler (Türker 2020)

Görsel.79-Taş Bursa Kemer (BBB.Bursa Alan Bşk. Hünkar Külliyesi Tanıtım Kitapçığı,2014,Ft.29)

Görsel 80-Cami Girişi Orta Mekan Cephesi (Türker,2020)

Görsel.81. Bursa Kemerinin ayırdığı iki kubbeli mekan-(Türker,2020)

Görsel.82- Skalaklı Kemer Yastığı ve Nişi-(Türker,2020)

Görsel.83-84- Orta Mekandan Eyvanlar ve Köşe Odalarına geçiş (Türker,2020)

Görsel 85-Mihrap-(Türker,2020)

Görsel 86- Orta Mekan İç Cephesi Kapı ve Demir Kafesli Pencere (Türker,2020)

Görsel 87- Köşe Oda Tono, Alçı Süsleme Nişli Duvar-Detay(Türker,2020)

Görsel 88- Medrese Planı (Ayverdi'den işlenerek,Türker,2021)

Görsel 89- Medrese Girişi ve Doğu Cephe (TDVİA,2013)

Görsel 90- Medrese Batı Cephe (Türker 2020)

Görsel 91- Batı Cephe Pencere (Türker 2020)

Görsel.92- Doğu Cephe (Türker 2020)

Görsel.93-Avludan Eyvan Cephesi(Türker 2020)

Görsel.94-Avludan Giriş Cephesi Görsel

Görsel.95-Giriş Mukarnaslı Kubbe(Türker 2020)

Görsel.96-Eyvan Kemer -Mukarnaslı Pandantif ve Türk Üçkeni Kubbe Kasnağı(Türker 2020)

Görsel 97-Avlu Revak(Türker,2020)

Görsel 98-Avlu Revak İç Koridor-(Türker,2020)

Görsel 99-Oda Kapısı-(Türker,2020)

Görsel.100.a-b Medrese Giriş Eyvanı Nişleri (Türker 2021)

Görsel.101-Açık Eyvan Skalaklı Kemer Yastığı(Türker 2020)

Görsel.102- Öğrenci Odası(Türker,2020)

Görsel.103- Yıldırım Darüşşifası(BBB.Alan Başkanlığı) Hünkar Külliyesi Tanıtım

Kitapçığı,2014,Ft.32)

Görsel.104-Yıldırım Beyazıt Darüşşifa Plan (Ayverdi'den İşlenerek,Türker,2021)

Görsel.105-106- Yıldırım Beyazıt Darüşşifa Yan Cephe Moloz Taş Duvar örgüsü, Pencere Detayı (Türker 2021)

Görsel.107-108-Darüşşifa Giriş Cephesi- Kapısı (Namdar H.2021)

Görsel-109-Darüşşifa Doğu Cephesi (Namdar,2021)

Görsel.110-Yıldırım Beyazıt Darüşşifa Avlu Revak iç Koridor (Namdar H.2021)

Görsel-110b.Kapı Detayı (Türker,2021)

Görsel.111-Yıldırım Beyazıt Darüşşifası Avlu Görüntüleri (Namdar H,2021)

Görsel.112-Yıldırım Türbesi Planı (Ayverdi'den işlenerek, Türker.2020)

Görsel.113-Yıldırım Beyazıt Külliyesi Revak ve Giriş Kapısı (Türker,2021)

Görsel.114- Kapı Alınlık Detayı (Türker,2021)

Görsel.115-Yıldırım Beyazıt Türbe Revak Pencere (Türker,2021)

Görsel.116-Yıldırım Beyazıt Türbesi Giriş Revağı (Türker,2021)

Görsel.117-Yıldırım Beyazıt Türbesi Yan Cephe (Türker,2021)

Görsel.118-119-Yıldırım Beyazıt Türbesi İç Mekan (Türker,2021)

Görsel.120-İnaniye Külliyesi Kuşbakışı Avlu ve Çatılar (Latif, 2011:217)

Görsel.121-Berkuk Külliyesi Kuşbakışı Maket (Amer, Gaber,2019;15)

Görsel.122- Yıldırım Külliyesi Kuşbakışı Yapılar (BBB.Bursa Alan Bşk. Hünkar Külliyesi Tanıtım Kitapçığı, 2014,Ft.29)

Görsel.123-İnaniye Külliyesi Alçı Süsleme Detayı(Latif,2011:257)

Görsel.124- Yıldırım Külliyesi Cami Köşe Oda Alçı Duvar Niş Süslemeleri (Türker,2010)

HARİTALAR LİSTESİ

Harita.1-1401 yılında Akdeniz Çevresindeki Devletler.(McEvedy,2018:91)

Harita.2-Merînî Devleti Tarihi Gelişim (TDVİA, *Meriniler*,2004,c.29:192-199)

Harita.4- Osmanlı İmparatorluğu En Geniş Sınırları(TDVİA,2007,Osmanlı İmp,c33:502)

Harita.3-Memlûk Devleti En Geniş Sınırları (TDVİA,2004,Memlûkler, c.29:90-97)

Harita.5-Osmanlı Devri Bursa Sultan Külliyesi-(Bursa BB. Bursa Alan Başkanlığı, 2014, Unesco- Dünya Mirası Bursa Tanıtım Kitapçığı)

KISALTMALAR LİSTESİ

Ans. Ansiklopedi

b...... bin

Bkz.....Bakınız

c. Cilt

Enstitü.Enst.

İ.A..... İslam Ansiklopedisi

m......metre

s...... Sayfa numarası

TDV....Türk Diyanet Vakfı

TTK....Türk Tarih Kurumu

Y...... Yayın

Yzyl Yüzyıl

ÖZET

XIV.Yüzyıl sonlarında bugünkü Özbekistan sınırları içinde ortaya çıkan Timurlular Akdeniz'e doğru harekete geçtiklerinde denizin çevresinde üç İslam hanedanlığı hüküm sürmekteydi. Bu devletlerden en büyüğü Mısır- Kahire'de kurulmuş ve kuzeyde Anadolu'ya, batıda Cezayir ve Tunus'a kadar hakim olmuş, "İslam'ın ve Müslümanların" koruyucusu olarak tanınan Memlûklar, Kuzey Batı Afrika'da Fas merkezli-Mağrib-i Aksa'ya hakim olmuş, İspanya'ya gazâ akınları düzenleyen Merînîler, ve Batı Anadolu'da kurulmuş Bizans'a karşı akınlarıyla, kısa sürede büyüyerek Batı Anadolu ve Rumeli'ye hakim olan Osmanlılardır.

Üç büyük dinin doğduğu Akdeniz Coğrafyasında VII. Yüzyılda Arap yarım adasından başlayan İslam dininin yayılışı IX.Yüzyıla gelindiğinde Anadolu'da Bizans İmparatorluğu başkenti Konstantinapol'un surlarına, güneyde Kuzey Afrika-(Mağrip) nın tamamına, batıda İber Yarımadası'nda şimdiki Fransa sınırlarına dayanmış, bu topraklar Endülüs olarak anılmaya başlamıştı. Emeviler'le başlayan ve Abbasiler'le devam eden İslam hanedanlıkları birbirleri ile yaptıkları iktidar mücadelelerinin yanı sıra imar, ticaret, eğitim ve sanatsal faaliyetlerle egemen oldukları topraklarda kalıcı olmaya çalışmış, karşılaştıkları toplumlar ve coğrafyaların etkilerini özümseyerek eserler vermişlerdir.

Bu eserlerin başlıcaları camiler, medreseler, hanlar, aşevi, şifahane gibi yapılar olup, kuruldukları şehirlerin sosyal yapısını, gelişimini ve ekonomisini etkileyip, şekillendirmişlerdir. İbadet, eğitim, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, bunlardan yararlanan insanların barınması ve hizmet satın alma ihtiyacı, cami ve medreselerle birlikte, mescit aşevi, hastane, misafirhane(tabhane), dükkan, han gibi yapıların bir arada inşa edilmesini gerektirmiştir. Kentlerin gelişim merkezlerinde yeralan sosyal amaçlı bu yapı toplulukları "**külliye**"lerdir. Külliye İslam mimarisinde gelişmiş dini, sosyal, ekonomik, kurumsal yapı topluluğu türü olarak görülmektedir.

Çalışmamız için XIV.Yüzyıl Geç Ortaçağ olarak adlandırılan dönemde; Akdeniz'le kıyısı olan üç Müslüman hanedan devleti seçilmiştir; Merînîler, Memlûklar, Osmanlılar. Akdeniz kıyısındaki bu hanedanlıkların birbirleri ile ilişkileri, etkileşimleri olmuş mudur? Yerleştikleri coğrafyadan, karşılaştıkları devletlerden, toplumlardan nasıl etkilenmişlerdir. Bu etkileşimin yaşamlarına, yerleşimlerine, eserlerine yansımaları nasıl olmuştur? Kıyısında büyük imparatorlukların kurulduğu Akdeniz, kültürel bağlamda üç devlet için ortak bir medeniyet havzası olabilmemiştir?

Bursa, Kahire, Fez'de yer alan, banileri dönemlerinin ve devletlerinin güçlü hükümdarları olan Yıldırım, Berkuk ve İnaniye Külliyelerinin, kentsel konumları, tasarım

özellikleri, mimari nitelikleriyle bulundukları kente katkıları, benzeşen ve farklı yönleri tez kapsamında sorgulanacak konulardır.

Anahtar kelimeler: XIV.Yüzyıl, Akdeniz, İslam Hanedanı, Külliye

ABSTRACT
THREE ISLAMIC DYNASTIES and THREE FOUNDATIONS IN THE
MEDITERRANEAN OF THE 14 TH CENTURY

When the Chinggisid under the command of Timur start to move towards the Mediterranean at the end of the XIV century, three Islamic Dynasties ruled around the Mediterranean. The largest of the states is the Mamelukes, who were established in Egypt-Cairo and were known as the protectors of "Islam and Muslims", who dominated Anatolia in the north and Algeria and Tunisia in the west, and the other one is the Merinides, who dominated the Moroccan-based Moorish Aqsa in North West Africa, and organized war raids to Spain and thirdly, the Ottomans, who is established in Western Anatolia, grew in a short time with their raids against Byzantium and dominated Western Anatolia and Rumelia.

With the spread of Islam, which started from the Arabian peninsula in the 7th century in the Mediterranean region where three major religions were born, the lands, which rested on the walls of Constantinople the capital of the Byzantine Empire in Anatolia, the whole of North Africa (the Maghreb) in the south, and the borders of France in the Iberian Peninsula in the west, began to be called Andalusia by the 9th century. The Islamic Dynasties, which started with the Umayyads and continued with the Abbasids, they tried to be permanent in the lands they dominated with construction, trade, education and artistic activities, as well as their power struggles with each other and, assimilating the effects of the societies and geographies they encountered and contributed works to these places.

The main one of these Works are mosques, madrasas, public houses, food banks and hospitals. These have influenced and shaped the social structure, development and economy of the cities in which they were founded. Worship, education, social assistance and solidarity, then need for shelter of the people who benefit from them and the purchase of services required to construct structures such as masjid, foodbank, hospital, guest house (tabhane), shops and public houses along with mosques and madrasas. These social-purpose building groups located in the development centers of cities, are social complexes so called "kulliyes". Social Complexes are seen as a type of advanced religious, social, economic and institutional building community in Islamic Architecture.

Three Muslim dynastic States which tried to become a new state in the three directions of the Mediterranean, tried to be permanent and settled with the Works they made in the lands they conquered, and whose powers were equal, were chosen in the Islamic Geography towards the Renaissance in the period called the Late Middle Ages of the 14th Century for our study; These are the Merinids, the Mamelukes and the Ottomans.

Did these dynasties on the Mediterranean coast have relations and interactions with each other? How were they affected by the geography they settled, the states and societies they encountered? How did this interaction reflect on their lives, settlement and works?

The urban locations, design features, architectural qualities and contributions of the Yıldırım, Berkuk and Inaniye Complexes, the powerful rulers of the Bani period and states located in Bursa, Cairo, Fez, and their similar and different aspects of the city they are located in, are the subjects to be questioned within the scope of this thesis.

Keywords: XIVth Century, Mediterranean, Islamic Dynasty, Kulliye (Social Complex)

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamda, konu seçiminde beni yönlendiren, titiz yaklaşımıyla çalışmamı biçimlendiren danışmanım Sn. Prof.Dr. Yıldıray Özbek'e;

Yüksek Lisans eğitimimin her aşamasında beni destekleyen Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı Başkanı Sn.Dr. Ekin İlter Kaynak'a;

Fotoğrafları ile tezimi tamamlamama yardımcı olan Sn.Dr. Sümeyra Ocak, Haluk Namdar ve Abdelrahman Sameh'e;

Çalışmam boyunca bana sabır gösteren sevgili çocuklarıma;

Hayatımın her aşamasında destek ve sevgilerini esirgemeyen sevgili annem ve babama teşekkür ederim...

ÖNSÖZ

Geç Ortaçağ olarak da adlandırılan XIV.Yüzyıl tüm Akdeniz çevresinde olduğu gibi İslam âlemi için de değişim ve yeni bir çağa doğru dönüşüm dönemidir. XIII. Yüzyılda Moğol ve Haçlı akınları ile uğraşan İslam devletleri XIV. Yüzyılın ikinci yarısında da Timur istilasıyla karşı karşıya kalırlar.

Bu zaman diliminde Akdeniz çevresinde bulunan üç İslam hanedanlığının tarihçelerini kısaca anlatacak, önemli fetihlerini İslam dünyası için önem taşıyan zaferlerini, önemli hükümdarlarını tanıtmaya çalışacağız. Hanedanlıkların ve devletlerinin idari, askeri, hukuk, iktisadi sistemlerini, toplumsal yapısını, halkını, ticaret, zanaat, eğitim, sosyal düzenin nasıl işlediğini inceleyeceğiz.

İslam hanedanlarının, aynı amaçlarla inşa ettikleri, dini anlamak, yaymak, öğretmek ana amacıyla kurdukları ibadet ve yüksek eğitimin yanı sıra, sosyal iletişim, yardımlaşma fonksiyonları ile ticaret ve kent odaklarına dönüşmüş yapı toplulukları olan külliye karşılaştırma yolu ile benzerlik ve farklılıklarını inceleme ve anlama fırsatı oluşturmaya çalışılacaktır. Külliye kavramı genel olarak anlatıldıktan sonra üç devletin külliye yapıları bulundukları şehirlere etkileriyle birlikte incelenecektir.

Bu üç hanedanlıkta Külliye yapılarının hangi gereksinimler doğrultusunda nasıl ortaya çıktığını, nasıl şekillendiğini, şehir ve toplumla etkileşimlerini ve sonuçları değerlendirmeye çalışacağız.

GİRİŞ

Konu Seçimi, Amacı, Önemi;

Konunun ana belirleyicileri coğrafi sınır olarak Akdeniz, toplumsal olarak İslam hanedanlıkları ve eserleri, zaman sınırı olarak Geç Ortaçağ'dır.

Akdeniz, çevresinde yaşayan toplumlar, devletler için ortak değerler, birleştirici özellikler taşıyan bir etken midir?

İslam inancı getirdiği sosyal düzen ve kurallarla toplumların eserlerinde benzer tasarımlar, yapılar oluşturmalarını sağlamış mıdır?

XIV.Yüzyıl Ortaçağ'ın karanlık yüzünün aydınlığa dönüştüğü, dinin yanısıra yüksek eğitimin de Hristiyan ve İslam ülkelerinde toplumu yönlendiren, biçim veren bir kurum olmaya başladığı, savaş akımları ile başlayan zorunlu etkileşimin, ilim, sanat ve ticaretle gelişerek yeni bir çağın koşullarının olgunlaştığı bir dönemdir.

Bu sorulara yanıt aramak amacıyla XIV.Yüzyıl Akdeniz çevresinde, İslamiyetin ulaştığı uç sınırlarda kurulmuş, aynı zaman diliminde (1350-1400) varlık göstererek eserler vermiş olan üç İslam hanedanlığı seçilmiş ve incelenmiştir. Bu üç hanedanlığın önemli yapılarını içeren, sosyal merkez niteliğindeki külliye yapıları ele alıp, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Aynı dönemden, Akdeniz'in farklı İslam devlet ve coğrafyalarından seçilen üç yapının karşılaştırmalı olarak incelenmesi çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Külliye tasarımlarının bu üç hanedanlıkta nasıl ortaya çıktığı, hangi kültür çevrelerinden etkilenmiş olabileceği, ortak ve farklı yönlerinin neler olduğu, seçilen üç yapı topluluğu detaylı olarak çizimler ve görsellerle anlatılacak, ve sonuç olarak bu yapıların benzerlik ve farklılıkları karşılaştırılacaktır.

Konunun Kaynakları;

Külliye yapılarının ortaya çıkışları, gelişimleri, cami, medrese gibi tekil yapılardan külliyeleşme dönüşmeleri konusunda ulusal ve uluslararası birçok inceleme bulunmaktadır. Bu çalışmalar genellikle İslam Mimarisi, devletlerin sanat ve mimarisi (Osmanlı, Memlûk, Merînî, vb) ya da bölge ve şehirlerinin (Mağrip, Fas-Fez, Kahire, Bursa) tarihi yapıları başlıkları altında incelenmişlerdir.

İncelediğimiz tarih aralığında, yapıların bulunduğu üç şehri gören ve yazan İbn Battûta'nın gözlemlerinden kısa alıntıları şehir anlatımlarında kullanılmıştır. Aynı dönemde iki devlette yönetici ve eğitimci olarak önemli görevlerde bulunmuş olan İbn Haldun'nun Mukaddime adlı eserindeki gözlem ve görüşlerinden yararlanılmıştır. Osmanlı dönem tarihçisi

Aşık Paşazâde'nin eserinden olayları anlamak bağlamında değerlendirilmiştir. Osmanlı dönemine ilişkin olarak günümüz araştırmacılarından H.İnalcık ve Z. Kazıcı, R. Martran'nın yayınları sık başvurduğumuz kaynaklar olmuştur.

Türkçe Memlûk ve Mağrip Tarihi konusunda en detaylı ve her araştırmacının yararlandığı kaynaklar İsmail Yiğit ve İsmail Ceran'a ait çalışmalardır. Yakın dönem Türkçe kaynakların, akademik çalışmaların Mısır'da Osmanlı egemenliği dönemi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.¹

Memlûk Dönemini tarihsel ve mimari olarak inceleyen en detaylı çalışmalar Doris Behren Abousaif'e aittir. Mısır Minia Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nden Prof.İsmail Ahmet Amer ve Prof.Ahmet Gaber adlı araştırmacıların , Memlûk Medreselerinin tasarım teknikleri üzerine hazırladıkları makale mimari açıdan fikir veren farklı bir kaynak oluşturmıştır. M. Hattstain'ın editörlüğünde hazırlanmış “İslam Sanatı ve Mimarlığı” eseri üç hanedanın da eserlerinin genel karakterleri ile anlatıldığı, çok fazla örnek içermeyen bir kaynaktır. R. Hillenbrant'ın “İslam Sanatı ve Mimarlığı” eserinden genel yaklaşımları özetlemesi açısından faydalanılmıştır.

Osmanlı Mimarisi ve Yıldırım Külliyesi ile ilgili en detaylı kaynak İ.H.Ayverdi'ye ait Osmanlı Mimarisi kitaplarıdır. D.Kuban, O.Aslanapa ve Külliye Mimarisi konusunda G. Cantay'ın eserleri de çok kullanılan kaynaklar olmuştur.

Merînî Medreseleri ile ilgili Türkiye'de yakın dönemde yapılmış ulaşabildiğimiz detaylı araştırmalar Dr.Sümeysra Ocak'ın Fas İslam Mimarisi üzerine doktora tezi ve Miniapolis Üniversitesi'nden Riyaz Mansur Latif'in Merînî Medreseleri'nin oluşumunu incelediği doktora tezidir. Bu konuda en eski Türkçe kaynak ise Hilmi Ziya Ülken'nin “İslam Mimarisi” kitabıdır.

Konuyu Araştırma Yöntemleri;

Konu genel olarak günümüz araştırmacılarının yayınlarından derlemelerle incelenmiştir. Yerinde inceleme sadece Bursa Yıldırım Külliyesinde yapılabilmiş, yerel kaynaklar incelenmiş, geçmişte yapılmış eskiz ve rölöve çalışmaları doğrultusunda değerlendirilmiş, fotoğraflarla belgelenmiştir. İnaniye Külliyesi için Dr.Sümeysra Ocak, Berkuk Külliyesi için Abdelrahman Sameh ve Haluk Namdar fotoğrafları ile tezimize katkıda bulunmuşlardır.

¹ Abdülhafız A.A,1994 “Osmanlı Döneminde İstanbul ve Kahire Arasında Mimari Etkileşimler”Doktora Tezi İstanbul Ün.; A.A Bayhan “Kuzey Afrika'da bir Türk yurdu Mısır”,2007,Int.Cong.Asian and Nort African Std., “Osmanlı Döneminde Batılılaşma Sürecinin Ortadoğu ve Afıkaya Yansıması,Mısır Örneği”,2007,Güzel Sanatlar Dergisi,Sayı 19:23-63

Tez konusu seçilirken amacımız ve isteğimiz üç yapının yazılı kaynakların yanısıra yerinde incelenmesiydi. Ancak pandemi koşulları nedeniyle Fas ve Mısır'a seyahat etmek mümkün olmamıştır. Ulaşabildiğimiz yazılı ve görsel kaynaklardan faydalanılarak tez çalışması tamamlanmıştır. Seçilen üç yapı topluluğunun benzerlik ve farklılıkları plan, malzeme ve teknik, cephe ve süsleme programları detaylı olarak çizimler ve görsellerle anlatılarak, tablo, çizelge, şemalar ile karşılaştırılarak dönemlerine ve şehirlerine etkileri değerlendirmeye çalışılmıştır.

Ülkemizde ve diğer iki ülkede akademik çalışmaların kendi sınırlarının dışına pek çıkamadığı görülmektedir. İslam mimarisi ile ilgili genel çalışmaların ise çoğunlukla Avrupa ve Amerikan kökenli araştırmalar, derlemeler olduğu bilinmektedir. Ülkemizde çok iyi tanıdığımızı düşündüğümüz yapıların, yaşam ve kullanım kurgularının Akdeniz'in farklı coğrafyalarında nasıl tasarlandıkları ve inşa edildiklerini görme, anlama, tanıma ve tanıtmaya olanağı yaratmasını, Akdeniz'in toplumsal, düşünsel ve sanatsal çeşitliliğini, renkliliğini göstermek, tanıtmak yolu ile Akdeniz'in değerlerinin korunmasının önemine dikkat çekmek yolu ile çalışmamızın yararlı olması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIV. AKDENİZ’İNDE ÜÇ MÜSLÜMAN HANEDANLIK

Merînîler, Memlûkler, Osmanlılar

1.1 –Merînî Hanedanlığı (1196-1465)

1.1.1-Tarihi Özet

Merînîler Devleti XII. yy sonlarından XV. yy yarısına kadar, yaklaşık 250 yıl Fas-Mağrûb-ül Aksa’da hüküm sürmüştür.¹ Mağrib, Arapların deyişiyle; En uzakbatı, güneşin battığı en son nokta, akşamın ülkesi, Hristiyanların deyişiyle; gölgenin, karanlığın ülkesidir. Fas coğrafi olarak Afrika’nın kuzeybatısında Akdeniz ile Atlas Okyanusu ve Cezayir ile Büyük Sahra arasında kalan bölgedir.(Ceran,2012:1,2)

Mağrûb-ül Aksa’da kabileler halinde kimsenin boyunduruğuna girmeden, yaşayan Berberi topluluklarının başında kurucu ata soylarından (İslam sonrası peygamber soyuyla ilişkilendirilen) şerif ünvanlı, nüfuzlu bir din büyüğü bulunmaktaydı. Sahillerde Mağrip evlerinde, dağlarda, Afrika steplerindeyse göçer olarak çadırlarda yaşıyorlardı.(İbn Haldûn, 2020:315) İslamiyet öncesi Yahudiliği ve Hristiyanlığı benimseyenler olsa da çoğunluk batıl dinlere inanmaktaydı. Emeviler döneminde Berberi kabileleri Arap akınları ve egemenliğinde İslamiyet’i hızla benimsemişler, İber Yarımadası’na yapılan akınlarda Araplar’la birlikte savaşmış, dayanışma ve başarı göstermişler, böylece Fas’da İslamiyet’in yerleşimi sağlanmıştır. İslamiyet toplum yaşayışını, sanatı ve dili tamamen etkilemiş, değiştirmiştir. Berberiler çoğunlukla Maliki mezhebinin benimsemiştir. (Ceran,2012:13-16)

Fas’ın kuzeyi Latin ve Hristiyan istilalarına en çok maruz kalan ve direnen bölgeydi. Bu döneme kadar egemenlik altına girmek istemeyen bir çok dağınık Berberi kabilesi İslam dini ile bir birliğe katılmışlardır. Bir süre sonra dine sahip çıkmak adına doğudaki Halifeye isyan ederek devletler kurmuşlardır. Bu devletlerden; Rüstemiler-777/909(Tâhert-Cezayir merkezli), Midrâdîler- 772/977, İdrisiler-Fas’da 788/985, Ağlebîler Tunus’ta 800/990, Zirîler ve Hammâdiler Doğu Cezayir’de, Murabıtlar(1090-1147), Muvahhitler (1147-1229) sayılabilir. (Bosword, 1980:17-38) Fas’ta kurulan, yerel niteliğe sahip ilk devlet sayılan İdrisiler Devleti’nin Mağrip’te İslamiyet’in yayılmasında, Peygamber ve Hz.Ali soyundan gelmeleri nedeniyle birlik oluşturulmasında önemli rol oynadıkları bilinmektedir.

¹İslam tarihinde Hz Ali ile Muaviye zamanında İslam topraklarının batısını tarif etmek için “Mağrip” terimi kullanılmaya başlandığı, Mısır’ın batısının Arap coğrafyacılar tarafından Mağrip olarak tariflendiğini; Mağrib’ül-Aksa (Fas, Marakeş), Mağrib’ül-Evsat (Cezayir, Tunus), Mağrib’ül-Edna (Trablusgarb, Libya) olarak anıldığı bilinmektedir. (İbn Haldûn,2020:157,Ceran,2012:1,2)

Fas-Fez-Fes² şehri de yönetim merkezi olarak İdrisiler döneminde Orta Atlas Platosunda Zelâğ dağlarının eteklerinde Sebû ırmağı havzasında kurulmuştur. (Bosword,1980;25-26, Ceran,2012:45-66)

Merînîler'in, Fas'ı topraklarına katmaya çalışan yerel Berberi hanedan devletleri Murâbî²³ ve sonrasında Muvahhitlere karşı savaştan Zenate'lerin en güçlü ve soylu kabilelerinden olduğu bilinmektedir. Kayravan'ın güneyinde Sudan'a kadar olan bölgede bağımsız, çoğunluğu göçebe, vergi vermeden, avcılık, hayvancılıkla uğraşmakta, gece baskınları yağmacılıkla geçinmekteydiler ve savaş kabiliyetleriyle tanınmaktaydılar. Tarım ve ticaretten anlamıyorlardı. İslam kuvvetlerinin istilası nedeniyle Tlemsan bölgesine, Cezayir'in doğusundaki yaylalara ve Zâb bölgesine yayılarak burada askeri ve siyasi hareketlere katılmaya başlamışlardı. (İbn Haldûn,2020:315; Yiğit,2021:137)

Muvahhit sultanı Ebu Yusuf el-Mansur'un daveti ile Endülüs'e geçerek Hristiyanlara karşı yapılan Erek(Alarcos) savaşına katılarak başarı gösterdiler. Bu başarı ve Muvahhitlerle ilişkilerinin iyi olması güçlenmelerini sağlamıştır.(Ceran,2012:210-212,Yiğit,2021:138-139) Ebu Muhammet Abdülhak 1196'da bu kabileleri Sahra çölünde toplamış, Mağrib-i Aksa'ya yerleşmelerini sağlamış, göçebelikten yerleşik hayata geçişlerini başlatmış, bu nedenle devletin kurucu lideri olarak kabul edilmiştir. Sahra'da fetih için yetiştirilen askerleri ile 1217 de kuzeye sefer yaparak Muvahhitlerin kışkırttığı rakiplerini yenerek, vergiye bağlamıştır. Muvahhitlerden ayrılan Berberi kabilelerine boyun eğdirerek, Tâza, Fâzâz, Miknâs, Kâtame, son olarak Fez şehrini ele geçirmiştir. (1248) (Yiğit, 2004,c.29:192-199)

Fez şehrini başkent seçen Merînîler şehrin önceki sosyal ve idari yapısını devam ettirdiler. Devleti kuran Ebû Yusuf Yakup vezirler, kâtipler, kadılar atamıştır. Bu dönem kentlerde İslamlaşma ve Araplaşma eğilimi artmıştır. Şehir halkına iyi ve adil davranılmış, sulh sağlanmış, ticaret, ziraat, imar çalışmaları canlanmıştır. Ticaret yolları açısından önemli olan Sicilmase ve Der'a-Dara şehirleri de ele geçirilmiş ve idari olarak devletin güçlenmesine önem verilmiştir. (Ceran,2012:212-218;Yiğit,2021:142-145)

Ağabeyinden sonra iktidara gelen Ebû Yusuf Yakup(1258-1286) Merînîlerin iç anlaşmazlıklarına son vererek, Abdülvâdîler ordusunu yenmiş, Portekizlilerin ele geçirdiği Selâ kentini kurtarmıştır.(1260) Muvahhitleri yenerek, Marakeş'e girmiş, Muvahhit Devletine son vermiştir (1262) Tâmessâ ve Rif şehirlerini alarak topraklarını Vadi Ümmü'r-Rebîye kadar genişletmiştir. Bu zafer sonrası Ebû Yusuf Yakup 'Emir' yerine Emirü'l-müslimin

² Fas'ın eski başkenti ülke ile aynı ismi taşımaktadır. Ülke ismi ile karıştırılmaması için batı dillerinde Fez yada Fez olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Bu nedenle metinlerde Fez olarak kullanmayı seçtik. (Burckhardt, 221:19,çv.Altıntaş)

³ Murâbîtlar Kuzey Afrika, Endülüs ve Balear adalarında hüküm süren Berberi hanedanı ve devleti(1056-1147) Muvahhitler Kuzey Afrika ve Endülüs'te hüküm süren Berberi hanedanı.(1130-1269)TDV İslam Ans.c.31

(halife) ünvanını almış ve Merînî devletinin resmen kuruluşu tamamlanmıştır.(1269) (İbn Haldun,2020;485; Yiğit,2021:154-156; Ceran, 2012; 218-223,) Bu aşamadan sonra Merînî tarihi iki bölümde incelenmektedir;

Güçlenme ve Yayılma Dönemi (1269-1358) Ebû Yusuf Yakup bölgedeki isyanları bastırarak, 1273-74 de Tanca ve Septe şehirlerini alarak Endülüs yolunu açmış oldu. 1275 de Sicilmâse şehrini tekrar ele geçirerek Mağrib'i Aksa'ya hakim oldu. Mağrib'de barutun ilk kez bu kuşatmada kullanıldığı bilinmektedir. (Yiğit, TDVİA, 2004,c.29:192-199)

Merînîler Muvahhitlerin halefi oldukları fikri ile onların Endülüs cihat girişimlerini devam ettirmek istemişlerdir. Bu dönemde halkın dini gayreti ile birlikte mücahit dervişliğin (murabıt) geliştiği görülmüştür. Bu ortam ve eğilim doğrultusunda Gırnata Nasrileri'nin yardım isteği üzerine Ebû Yusuf Yakup Endülüs'e cihat etmek için geçmiştir. (Bosword,1980:40-41) Kastilya ordusunu Kurtuba yakınlarında İstecce'de yenerek (1277) büyük bir zafer, esir ve ganimet elde etmiştir. Sonuncusu 1285 de olmak üzere dört kez Endülü'se geçerek İşbiliye, Tuleytula, Kurtuba, Madrid şehirlerine seferler, savaşlar yapmış, İspanyolların talebi ile barış yapmıştır. Hristiyanlar tarafından Araplar'dan ele geçirilen 13 yük kitabı geri alarak Fez'e getirtmiş, ve sultan kütüphanesinin temelini oluşturmuştur. Endülüs'e cihat geleneğini sürdürerek Nasrîler'le anlaşmış "ceyşûlgüzat" adı verilen bir askeri yapılanmayı sürekli hale getirmiş, bu askerler Gırnata'da savaş için hazır bulundurulmuşlardır. Ebû Yusuf Yakup, Merînî Devletinin kurulmasını ve güçlenmesini sağlayan en önemli sultanlardan olup, ilim ve imara çok önem vermiş, Fez'de Fasu'l-cedid(Yeni Şehir) Endülüs'de Binye Şehirlerini kurmuş, cami, medrese, hastane, cüzzam hastaları için bakım evleri, gibi yapılar ve vakıflar kurmuştur. Saffarin Medresesi günümüze ulaşan önemli eserlerindendir. (Yiğit,2021:151-154; Ceran 2012:228-232)

Ebû Yakup Yusuf en-Nasır(1286-1307) Kastilya Kırallığı ve Gırnata Sultanlığı ile sulh anlaşması yapmış, sonrasında Mağrip'te iç karışıklıklarla uğraşmıştır. Sürekli düşmanları Abdülvâdileri yok etmek için başkentleri Tlemsen'i kuşatmış, sekiz yıl süren kuşatmaya ölümünden sonra oğlu son vermiştir. Bu kuşatma sırasında burada kurulan ordugâh zamanla "Mansura" şehri olacaktır. (1307) Tlemsen'de, Gırnata Emirliği ve Abdülvâdiler'le barış yapılan, sonraki refah döneminde İbn Haldun israfın ve lüksün arttığını anlatmaktadır. Bu dönemde yapımı 30 yılda tamamlanan Mansura Camii en önemli ve büyük Merînî camilerindendir. (İbn Haldun, 2020;365-366; Ceran,2012:232-234;Yiğit,2021:159-161)

Ebû Saîd Osman b.Abdullah (1310-1331) halkının sorunları ile yakından ilgilenmiş, haksız vergileri kaldırmış, af çıkarmış, yeni bir donanma inşaa ettirmeye başlamıştır. İmar faaliyetlerine önem vermiş, günümüze ulaşan, Sihric, Fasü'l-cedide, Mişbahiye(117 odalı) Attarin medreselerini yaptırmıştır.(Yiğit, TDVİA, 2004:192-199)

Ebû'l Hasan el-Mansûr'un babasının yerine tahta geçişiyle, Merînîlerin yükseliş döneminin başladığı kabul edilir. Onun ve oğlu Ebû İnân Fâris'in hakimiyetindeki otuz yıllık bu dönemde Merînîler egemenliklerini doğu(Tilimsân-Cezayir, İfrikiye-Tunus) yönünde genişlettiler. Mağrip birliğini sağlamak için çalıştılar. (Ceran,2012:238-246)

Ebû'l Hasan el-Mansûr Abdülvâdiler üzerine yürümüş, Başkent Tilimsân şehrine girerek(1337) Abdülvâdi Devletine son vermiş ve tüm Zenâte kabilelerini Merînî hakimiyetine almıştır. (Yiğit,2021:163) Nasri Emiri ile ittifak kurarak Cebelitarık'ı Hristiyanlardan geri almış, ancak Kastilya ve Portekiz Kırallıklarının birleşik orduları karşısında yenilgiye uğramıştır. Hristiyan güçlerine karşı savunma politikası izleyen Merînîler bir süre sonra güçlerini Endülüs'ten çekmek zorunda kalmışlardır. Mağrip'e yönelerek Hafsi topraklarına hakim olmuşlar(1347), böylece Mağrip Batı İslam dünyası birleşmiştir. Ancak Arap Bedevi Kabileleri isyanları sırasında ölümü söylentisiyle oğlu Ebû İnân Fâris tahta geçmiş(1348), tahtı bırakmamış, babasıyla savaşarak kazanmıştır. Ebû'l Hasan el-Mansûr tahttan feragat ettikten bir süre sonra ölmüştür. Ebû'l Hasan el-Mansûr kahraman bir komutan, edip, şair, güçlü, toprakları en çok genişleten, en çok eser bırakan sultan gibi sıfatlara sahip Merînî tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. (Yiğit,2021:164-170) Yaptırdığı medreseler içinde Selâ şehrinde Tıp Medresesi (Tâliatü Fas) ve kaplıca tedavisine yönelik inşa ettirdiği Havlan Kaplıcaları önemli eserlerindendir.(Ceran,2012:312,313)

Ebû İnân Fâris tahta geçtikten sonra Tilimsân'i tekrar ele geçirerek toparlanmaya çalışan Abdülvâdiler'in egemenliklerine son verdi(1352). Portekiz'e saldırdı, barış istemek zorunda bıraktı(1357). Aragon Krallığı ile iyi ilişkiler kurup bölgeyi kontrol altına aldıktan sonra Hafsiler'le uğraştı. Konstanteniye ve Tunus şehirlerini ele geçirerek babası dönemindeki sınırlara ulaştı. Arap isyanları ile uğraşırken hastalanarak Fez şehrine döndü ve burada öldü.(1358) Ebû İnân Fâris dönemi Merînîlerin en başarılı, güçlü ve zengin dönemi olduğu bilinmektedir. (Özaydın 1994:169-170;Ceran,2012:247-249;Yiğit,2021:170-173)

Gerileme ve Çöküş Dönemi (1358-1465) Ebû İnân Fâris'in ölümü ile Merînî Devletinin gerileme ve çöküş dönemine girdiği kabul edilmektedir. Bu zamana kadar sultanlar devlet idaresinde tek hakim ve söz sahibi iken bundan sonra vezir ve devlet adamlarının yönetimde etkili oldukları bilinmektedir. Karışıklıklar ve istikrarsızlıklar devletin zayıflamasına, toprak kayıplarına, ekonominin bozulmasına neden olmuştur. (Yiğit, TDVİA, 2004, c.29:199; Yiğit,2021:173) Bu ortamdan faydalanan ve Abdülvâdiler ile işbirliği yapan Nasrî-Gırnata Sultanı “ceyşûlgüzat” adı verilen askeri yapılanmayı kaldırdı, Merînî kumandanlarını dağıtarak Cebelitarık şehrini devletine bağladı böylece Endülüs'te Merînî varlığı sona erdi. (Ceran,2012:247-249;Yiğit,2021:175-177)

Bundan sonra bir iki yıl ancak süren sultanlıklar, sürekli iktidar savaşları ile devam eden dönemin sonunda 16 yaşındaki sultan Ebû Said, Hafsi Sultanının saldırısına direnemedi, barış isteyerek hakimiyetlerini kabul etti ve Merînîler egemenliklerini kaybetmiş oldular. Toprak kayıpları başladı. Baharat Yolu ticaretini ele geçirmek isteyen Portekizliler Septe şehrini ele geçirdi, Endülüs ve Mağrip Müslümanları bu duruma tepki olarak işbirliği yaptılar, Tanca'yı da ele geçirmek isteyen Portekizlileri yendiler. Bu sırada çıkan isyanda Ebû Said öldürüldü. Merînî meclisi Ebû Muhammet II. Abdülhak'ı sultan ilan ettiler.(1420-1465) (Ceran,2013:223-268; Yiğit İ.,2021:173)

Ebû Muhammet II. Abdülhak saltanatı yaklaşık 25 yıl ile Merînî tarihinde en uzun ve sıkıntılı dönem olarak anılmaktadır. Devlet idaresini Vattasi⁴ kabilesinden vezirlere bırakıldığı, devletin tüm önemli görevlerinin vezir akrabalarına dağıtıldığı, bu güçle zalimce bir yönetim izlendiği bilinmektedir. Ekonomik sıkıntılar, kıtlık, kuraklık ve kötü yönetimin yanı sıra, Vattasilerin tahtını ele geçireceğinden korkan sultan vezirlik görevini onlardan alıp iki Yahudiye verir. Yahudiler de yanlı yönetim uygulayınca, sultan tahtan indirilerek yerine İdrisi soyundan Şerif Ebû Abdullah el-Hafid sultan yapılır, son Merînî sultanı Ebû Muhammet II. Abdülhak kaçmaya çalışırken öldürülür. Merînî Devleti ve hanedanı 1465 yılında sona ermiştir. Merînîlerin bir kolu olan Vattasiler 1472 de Fez şehri ve çevresinde devlet kurarlar ancak Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmalarına rağmen güçlenen Sa'dîlere direnemeyerek 1554 de yıkılmışlardır. (Ceran,2012:267-270; Yiğit,2021:190-194)

1.1.2-Toplumsal Yapı

Mağrip'de Muvahhitler ile mücadele ederek, bağımsızlıklarını ilan eden Merînîler verasetle aktarılan sultanlık sistemi ile yönetilen bir devlet biçimi benimsemişlerdi. Merînî ailesine mensup olan sultan siyasi güce sahip olarak, hukuk ve dini yetkileri din alimlerine bırakmıştır. Sultan savaş ilanı, anlaşmalar, vergiler gibi konularda Merînî kabileleri önderlerinin oluşturduğu bir meclise-divana danışarak karar vermekteydi. Merînîler idari olarak ülkeyi dokuz bölüme ayırmışlardı. Vilayetlerin başında askeri kökenli valiler bulunurdu. Kadı-adli, Sahibu's-şurta-emniyet, mühtesip-genel ahlak, ticari düzen işlerinden sorumlu olurdu. Dini işleyişi ulemaya bırakmış, kendileri ve halkın çoğunluğu Maliki mezhebinden olmasına rağmen tüm mezheplere özgürlük tanımışlardır. (Ceran,2012:267-270;Yiğit, 2021:210)

Merînî Toplumunu Zenâte kabilelerinin çoğunluğunu oluşturduğu Berberîler, Araplar,

⁴ Beni Vattas Zenate Kabillerinden Beni Merînî'nin akraba kollarından birisidir.1472-1554 yılları arasında kurdukları Vattasiler Devleti Merînî Devletinin devamı olarak kabul edilir. (Şükürova, TDVİA 2012:571-72)

Endülüs mültecileri, Yahudiler ve Hristiyanlar oluştuyordu. Merînîler, Arap kabileleri ile akrabalık ilişkileri de kurmuş olup, ağırlıklı olarak orduda görevler veriyorlardı. Endülüs mültecileri genellikle kendi ülkelerinin muhalifleri olan fikir ve sanat insanlarından oluşuyordu ve Merînîler'in sosyal, kültürel, sanat hayatında etkili olmuşlardır. Bu grupta alimler, mimarlar, inşaat ustaları, zanaatkarlar, sanatçılar bulunuyordu. (İbn Haldûn, 2020:864-865; Tamdoğan Z.G., 2014:81; Yiğit,2004,c.29:199) Oğuz Türkleri Murâbıtlar zamanında orduda görevlendirilmek üzere getirilmiş önemli askeri guruplardandı. Yahudi ve Hristiyan Rumlar cihat savaşlarında kullanılıyorlardı. Yahudiler ticaret, zanaat ve devletin idari işlerinde çalışıyorlardı. (Yiğit,2021:224) Merînî ordusunda kendi üretimleri olan kılıç, ok, kalkan, mızrak, mancınık gibi silahlar kullanılıyordu. Sicilmase kuşatmasında(1273) barutu topçulukta ilk kez kullandıkları bilinmektedir. Merînîler donanma oluşturmuş, Sebte ve Selâ şehirlerinde tersane kurmuşlardır, (Ceran,2012:290-294;Yiğit,2021:214-216)

Merînî Devleti, uzun bir kıyı şeridine, nehirlerle sulanan verimli topraklara, zengin ormanlara, maden kaynaklarına ve Afrika'yı Avrupa'ya bağlayan önemli ticaret yollarına sahipti. Devletin gelir kaynakları zekât, cizye, gümrük vergileri, ganimetler, diğer vergilerdi. (İbn Haldûn, 2020:775) Buğday, arpa, pamuk, zeytin, şeker kamışı, başlıca ürünler olmak üzere bol çeşitli meyvelerin yetiştirildiği bu toprakları ıktâ⁵ olarak önemli devlet adamlarına, askerlere veriliyordu. Zengin ormanlar kereste ve kâğıt ticaretini geliştirmişti. Kereste kaynağı nedeniyle büyük tersaneler kurulmuştu. (Yiğit,2004:c29,192-199)

Hayvancılık da gelişmişti. Deri ve yün önemli ticari ürünlerdi. Avrupa'ya gönderilen ürünlerden yünlü kumaşlar “merinos” (Merînî malı) olarak bilinmekte idi. İşlenmiş deri imalatları Avrupa'da “maroken” (mağrip işi-marocquerie) olarak adlandırılıyordu.

Zengin maden kaynaklarından demir, bakır, gümüş silah üretiminin gelişmesini sağlamıştı. Sudan'dan gelen altın ve değerli taşlar mücevher imalatında kullanılıyordu. (İbn Haldûn,2020:775) Sebte ve Selâ Avrupa ile ticaretin yapıldığı limanlardı. Portekizlilerin kendi askerleri ile koruduğu çarşılarında, tüccarların barınacağı yerlerin bulunduğu bilinmektedir. Güneyde bulunan Afrikalılarla da yoğun ticaret yapılmaktaydı. (Yiğit,2021:221-224; Ceran,2012:315-320)

Güneyde Batı Sudan-Mali Devleti ile iyi ilişkiler kurulmuş, Mali Devleti kurumsal olarak Merînî Devlet yapısını örnek alınmıştır. Ticaretin yanı sıra kültür ve eğitimde etkileşim olmuştur. Mali'ye giden din alimleri İslamiyetin yayılması için uğraşmış, Mali'de de Maliki mezhebi yaygınlaşmış ve Arapça resmi dil olarak kabul edilmiştir.(İbnHaldûn,2020:153)

⁵ İktâ sistemi mülkiyeti devlette olan toprağın kullanım hakkı ve gelirlerinin iktâ sahibine devlete yaptığı hizmete karşılığı verilmesi ile oluşan bir sistemdir. İslam Dünyasının genelinde idari yapıda uygulanmıştır. Türklerde Selçuklular'dan başlayarak uygulanan askeri iktâ sisteminde, toprağın üst düzey askeri yöneticilere verildiği görülmektedir. (Demirci M., 2000,TDV İslam A. Cilt.22:43-47)

Hristiyan İspanya devletleri ile ilişkiler din nedeniyle düşmanlık üzerine kurulmuş olsa da kültür ve ticaret ilişkileri yoğun olarak vardı. (Yiğit,2021:206-297)

Merînî ve Memlûk Devletleri arasındaki Haç seferleri ile başlayan ilişkiler olumlu olarak sürmüştür. Haç kabileleri ve sultanların karşılıklı hediyeleriyle başlayan ilişki, zamanla yoğun ticarete dönüşmüştür. Örnek olarak Memlûk Sultanı Berkuk'un Mağrip atlarını görerek Merînî Sultanı Ebü'l Abbas'tan çok sayıda at almak istemesi anlatılmaktadır. Ebü'l Abbas'ın da Sultan Ferec'den Timur'a karşı askeri yardım istediği bir mektup bulunmaktadır. Kültürel etkileşimde çok yoğun olmuş, dönemin ünlü alimleri iki devlet arasında seyahat ederek ilim meclislerine katılmış eğitimlerden yararlanmışlardır.(İbn Haldûn el-iber'den Yiğit,2021:195-197;Ceran,2012:279-282)

Merînî ve Osmanlı Devletleri arasında diplomatik ilişki kurulduğuna ilişkin belgeye raslanmamıştır. Osmanlı'nın Mısır, Tunus, Cezair topraklarını alması ve Akdeniz'e hakim olduğu dönemde Merînîler'in devamı kabul edilen Vattasiler'le ilişkileri olmuştur.

Harita.2-Merînî Devleti Tarihi Gelişim(TDVİA, *Meriniler*,2004,c.29:192-199)

1.2- Memlûk Hanedanlığı (1250-1517)

1.2.1-Tarihi Özet

Memlûk Devleti 1250-1517 yılları arasında Mısır-Kahire merkezli olarak, Suriye, Filistin, Ürdün, Kuzey Afrika (Sudan, Yemen, Hicaz, Libya) ve Güney Doğu Anadolu'da egemen olmuştur. Memlûk Tarihi 1250-1382 yılları arasında Bahri Memlûkler, 1382-1517 yıllarında Burci Memlûkler dönemi olarak ele alınmaktadır.(Yiğit,2004,c.29:90-97)

“Memlûk” kelimesi Arapça sahip olmak anlamına gelen “meleke” fiilinden türetilmiş olup, sahibinin mülkiyet ve tasarrufunda olan anlamında, başlangıçta tüm erkek ve kadın esirler için kullanılmıştır. Sonrasında savaşlarda veya esir tüccarlarından alınarak asker olarak eğitilen, değerinden dolayı hediye ya da vergi olarak verilen köleleri tarifleyen bir terim olmuştur. Memlûkler halife hükümdar veya emirlerin köle olarak alıp eğiterek muhafız birlikleri oluşturdukları ücretli askerler olmuşlardır. (Tekindağ, 1961:22;Yiğit,2015:9-10)

Peygamber ve Dört Halife zamanında İslam ordusu Arap askerlerinden oluşmaktaydı. Emeviler döneminde İranlı, Türk, Berberi askerler orduda yer almaya başlamışlardır. Abbasiler iktidarlarını ordu içinde güçlenen Arap olmayan askerler sayesinde kazanırlar. Halife Me'mun ordu içinde İranlı ve Arap asker gücünü Türk birlikleri ile dengelemek istemiştir. Türk asıllı bir annenin oğlu olan Halife Mu'tasım' ın iktidar gücünü Horasan ve Maverâünnehir'den toplattığı, özel kıyafetler giydirdiği Türk birlikleri oluşturmuş, bu birlikler için Samarra şehrini kurdurmuştur. (Tekindağ,1961:22-23;Yiğit,2015:9-12)

Abbasi Halifeleri döneminde güçlenen Türk asıllı memlûklerin, halife seçimine kadar devlet idaresinde söz sahibi olmaya başladıkları, komutanlık, valilik, emirlik görevleri üslendikleri görülür. Halife Mu'tasım tarafından Mısır'a Türk asıllı Eşnas'ın vali olarak ataması(834) ile Türk valiler dönemi başlamıştır. Bu valilerden Ahmet.b.Tulun Tulunoğulları Devletini kurar (873). Ordusunda 25 bine yakın memlûk olduğu bilinmektedir. (Yiğit,2015:13) Tulunoğulları devletinin yıkılmasından sonra yine memlûk kökenli bir Türk Muhammet b.Tuğc İhşidiler Devletini kuracaktır.(905) Fatimiler 969 yılında İhşidiler'i yıkarak Mısırı ele geçirdiklerinde, saltanatı ellerinde tutabilmek için ordularında Türk memlûk bulundurmışlardır.1171 yılında Mısır'da Eyyûbiler Devletini kuran Selahattin Eyyûbi ve sonrasında orduda memlûk sayısı artmıştır. Türkmen, Çerkes, Ermeni, Rum memlûklar da olmasına karşın çoğunluğu oluşturmaları ve askeri becerileri nedeniyle “Türk” olarak adlanmışlardır.(İbn Haldun el-İber'den, Yiğit,2015:11-14)

Bahri Memlûkler Eyyûbi Sultanlarından Necmettin Eyyüp kardeşi ile yaptığı savaşında ona sadakatle hizmet ederek iktidara taşıyan Türk Memlûklere çok güvenir, çok sayıda himaye eder. Bu esirler okuma yazma, Kuran okuma ve her türlü savaş eğitimi ile

üstün askerler olurlar. Sultan sayıları çok artan bu birlikleri Nil Nehri üzerindeki Ravza adasına yaptırdığı kaleye yerleştirir. Bu nedenle “el-Memalikü'l-Bahriye” = Bahri(Denizci) Memlûkler denilir. Necmettin Eyyüp üst düzey komutanlarını, devlet adamlarını Bahri Memlûkler'den seçer. (Makrizi, el-Hitat'dan Yiğit, 2015:16; İbn Haldun, 2020:236)

XIII.Yüzyıl İslam dünyasını çok zorlayan Moğollar'a ilk mağlubiyeti yaşatmak ve Haçlıları hezimete uğratmakta Türk Memlûklerin katkısı büyük olmuştur. Necmettin Eyüp 1244 de Kudüs'ü haçlılardan alır. Haçlılar'ın Mısır'a karşı seferini bekleyen sultan Mansura'da vefat eder. Tek oğlu Hısn-ı Vefa valisi Turan Şah Mansura Kalesine gelene kadar eşi Türk asıllı Şecerüddür, ölümü gizlemeye çalışır. Eyyübi ordusu Haçlılar karşısında dağılmak üzere iken Baybars yönetimindeki Bahri memlûk birlikleri haçlıları geri püskürtüp, savaşın seyrini değiştirirler. Tahta geçen Turan Şah, destekçisi Türk Memlûk Komutanlarına kötü davranır, öldürülür ve Eyyübi Devleti'nin son sultanı olur. Turan Şah'ı öldüren Bahri Memlûk Emirleri sultan Muhammet Eyyübi'nin eşi Şecerreddür'ü sultan ilan ettiler. Türk asıllı olması nedeniyle Şecerüddür'ü dönemin önemli tarihçisi Makrizi Bahri Memlûklerin ilk sultanı saymıştır. Ancak bir kadın hükümdar Müslümanların hoş karşılamadığı bir durumdur. Abbasi halifesi Mu'tasım da bu durumu istemez. Melike Secerreddür, 6 yaşındaki Eyyubi prensine atabek tayin edilen İzzettin Ayberk ile evlenerek tahttan feragat eder. (Makrizi es-Süllük'den Yiğit, 2015:19; Lewis,2021:132-133)

Devlet idaresi Aybek tarafından yürütülürken, ikisi adına hutbe okutulup para basılıyor olması Suriye Eyyubi emirleri için yeterli olmaz, birleşip Mısır üzerine yürürler. Abbasiye yakınlarında yapılan savaşta Eyyubi ordusu yenilerek geri çekilir.(3.Şubat.1251) Yaklaşan Moğol saldırısı endişesi ile Eyubiler ile Mısır Memlûkleri arasında barış yapılır, Ürdün Nehri sınır kabul edilir(Nisan1253). Bu anlaşma Mısır Memlûklerinin meşruiyetinin kabulü sayılmaktadır.(İbn Haldûn el-İber'den, Makrizi es Süllük'den,Yiğit.2015,s.24-25)

Bu zaferle Mısır'da güçlenen İzzettin Ayberk Moğolların Bağdat'a sefere başlamalarını bahane ederek küçük sultanı tahtan indirir, kendi adına hutbe okutur ve Türk Memlûkler hakimiyeti başlar. İzzettin Ayberk Mısır Memlûk Sultanlarının ilki kabul edilir. İzzettin Ayberk içte ve dışta düşmanlarla mücadele ederek, saltanatını sağlamlaştırmaya çalışmış, başarılı da olmuştur. Ancak diplomatik evlilik girişimi nedeniyle karısı Şecerreddür öldürülmesini sağlar kendisi de öldürülür. (İbn Haldun el-İber'den Yiğit,2015:24-27)

Harzemşahlar hanedanından olduğu rivayet edilen Seyfettin Kutuz, 15 yaşındaki sultana naib olarak atanır. Kısa süre sonra yaklaşan Moğol İstilasını gerekçe göstererek kendisini sultan ilan ettirir. (1259) Kutuz Moğol hükümdarı Hülâgü'nün teslim olma teklifini kabul etmez ve iki devlet orduları Filistin'deki Ayn-ı Celût mevkiinde karşılaşır (3-Eylül-1260), Moğolların yenilgisi İslam tarihinin önemli olaylarından birisi ve Memlûk Devleti'nin

meşruiyetinin kabul edilmesinin başlangıcı olarak görülmektedir. Moğolların ilk meydan savaşı yenilgisi Ayn-ı Celut, Makrizi ve birçok tarihçi tarafından İslam tarihi açısından bir dönüm noktası olarak anlatılır.(Lewis,2021:125-129,132;Koprman,2015:9-10; Makrizi es Süllük'ten Yiğit,2015:39)

Bu galibiyetle Suriye, Mısır, Mağrip, hatta Avrupa toprakları için tehdit oluşturan Moğollar'ın yenilmezlik, durdurulamazlık algısı sona ermiştir ve Haçlı-Moğol işbirliği de bozulmuştur. Suriye'nin büyük kısmını ele geçiren Memlûkler İslam dünyasının en güçlü devlet haline gelecektir. Bu zaferin sahibi, Fırat'tan itibaren Suriye ve Mısır'ın hükümdarı ünvanını alan Kutuz, başkente dönerken memlûk emirlerinden Baybars el-Bundukdâri tarafından öldürülür. Kutuz kısa saltanatına rağmen kazandığı büyük zaferle bir İslam kahramanı ve Memlûklerin önemli sultanlarından birisi sayılır. Sultan ilan edilen Baybars ile Memlûk Devleti tarihinin başladığı kabul edilir.(Lewis,2021:133-134; Koprman,2015:9-10)

Kıpçak ülkesinde doğduğu ve sonradan esir alındığı rivayet edilen Baybars, Emir Bundukdâri tarafından satın alınmış, efendisiyle Kahire'de Necmettin Eyyûbi'nin Bahri memlûklerine katılmıştır. Kısa zamanda yükselmiş, Mansura savaşında başarı göstermiştir. Baybars, Ayn Calut zaferinden sonra öldürdüğü Sultan Kutuz için süslenen caddelerden geçerek 27-Ekim-1260 günü Kahire'de tahta oturur, el-Melik ez-Zâhir ünvanını alır. (Koprman, 2015:10-11;Yiğit, 2015:41) Moğol İstilasası sırasında Bağdat'ta Abbasi Halifesi öldürülmüştür. Baybars, Kahire'de Abbasiler'den bir halife ilan etmiş, Memlûk Devleti de koruyuculuğunu üslenerek, en güçlü ve önemli İslam devleti haline gelmiştir. Halifenin tahtı ele geçiren Memlûk emirinin sultanlığına onay-ahitname vermesi gerekiyordu, başka bir işlevi olmaması nedeniyle bu döneme “Gölge Halifeler Dönemi” denilmektedir.(Lewis,2021:133-134; Koprman,1992:221-223;Yiğit,2015:182-186)

Baybars'ın İslam tarihinin önemli sultanlarından olduğu kabul edilmektedir. Memlûk Devleti'ne içte ve dışta meşruiyet ve güç kazandırmak için çalışmış, 7 yıl süren saltanatı boyunca Haçlılar ve İlhanlılarla mücadele etmiş, başta Mekke olmak üzere Anadolu'ya kadar Müslüman topraklarını korumak için seferler yapmıştır. Antakya'nın Haçlılardan alınması da(1268) önemli, ganimeti bol zaferlerinden birisidir. Memlûk devletinin idari ana yapısını, oluşturmuştur. Eğitime ve adalete önem vermiş, birçok medrese, cami, hastane, tekke yaptırmıştır. Avrupa ülkeleri ve Bizans'la anlaşmalar yaparak ticareti geliştirmiştir. Etkin bir yol ve haberleşme sistemi kurmuş, liman ve tersaneleri geliştirmiş ve döneminin en güçlü teçhizatlı ordusuna sahip olmuştur.(Koprman,1992:221-223)

Baybars'ın oğlu Bereke Han kısa sürede saltanatı kaybeder ve naiblerden Kalavun tahta geçer. Kalavun da Haçlılar ve İlhanlılarla savaşır. Memlûkler'den seçerek Kal'atul Cebel kalesine yerleştirdiği özel birliklere, kale burçlarından esinle “el-Burciyye” denilir.

Bu birlikler Burci Memlûk Devletini oluşturacaktır.(Koprman,2015:13-14;Yiğit,2015:62-63)

Kalavun Akka Kalesi seferinde ölür, Akka'yı oğlu el Melekül Eşref Halil alarak 200 yıllık Haçlı egemenliğini sona erdirir. Kalavun'un 9 yaşındaki oğlu Muhammet el-Melikü'n Nasır ünvanıyla tahta çıkarılır, 13 yılda üç kez tahtan indirilip geri döner, sonuncusunda 25 yaşındadır ve etkili, güçlü bir sultan olarak 32 yıl hüküm sürer. En uzun süre saltanat süren Memlûk hükümdarı olmuş, ülkesinde istikrarı sağlamış, Altın Ordu, İlhanlı, Yemen Resulleri, Tunus Hafsileri, Merînîler, Delhi Sultanlığı gibi Müslüman Ülkeler ve Bizans, Fransa ile de iyi ilişkiler kurmuştur. (Yiğit, 2001:c.24:227-229) Muhammet El-Melikü'n Nasır'dan sonra saltanat sekiz oğlu ve dört torunu arasında 42 yıl sürecek, böylece Kalavun Soyu Memlûk tarihinde en uzun saltanat süren sülale olacaktır. Bu dönem Burci Memlûklerin iktidarda güçlenerek, söz sahibi olmalarını sağlar. Aleattin Ali zamanında, Burci Memlûklerin lideri Berkuk Türk emirleri tasfiye ederek 11 yaşındaki sultana naib olmuş, sonra da genç sultanın yetersizliğini gerekçe göstererek tahta oturmuştur. (1382)(Yiğit, 2001,c.24:227-228)

Burci Memlûkler'in ilk sultanı Berkuk'un Çerkez kökenli olduğu ve 1340'da Çerkezistan'da doğduğu, gençken esir alınıp, Kırım'dan Mısır'a getirilerek emir Seyfettin Yelboğa'ya satıldığı bilinmektedir. Burci Memlûkler içinde yükselerek saltanata kadar ulaşmıştır. El Melük'ül Zâhir Berkuk olarak anılmıştır. (1382-1399) (Tekindağ,1961:s.42-54) İki kez kazandığı saltanatında, Türk Memlûkler'in isyanları ile uğraşmış, ülkede istikrarı sağlamış, dışta ise Timur tehlikesine karşı komşu devletlerle iyi ilişkiler kurmuştur. (Tekindağ,1961:83-110,İbn Haldun el-İber'den Yiğit,2015:105)

Berkuk' dan sonra yerine geçen oğlu El Melük'ün Nâsır Ferec Berkuk(1399-1412) ve sonrasında Timur saldırıları ve isyanlarla başlayan istikrarsızlık sıklıkla değişen sultanlarla devam etmiştir. Bunlar arasında 16 yıl hüküm süren ve Kıbrıs'ı alarak Memlûk tarihinin en önemli deniz zaferini kazanan Barsbay öne çıkar. (Yiğit,2015:106-109) Kayıtbay yirmi sekiz yıl (1468-1496)hüküm sürmüş en önemli Burci Memlûk sultanlarındandır. Osmanlılar'la özellikle Çukurova için mücadele etmiş, barışı sağladıktan sonra ekonomiyi düzeltmeye çalışmıştır. Sonrasında istikrar bozulur, tahta çıkan beş sultan da öldürölünce tahtı istemeyen Kansu Gavri öldürölünce sözünü alarak sultan olmuştur.(Yiğit, TDVİA,2004,C.29:90-97)

Yavuz Sultan Selim'in şah İsmail'i yenerek Memlûk idaresindeki Dulkadiroğulları'nı ele geçirmesi iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Mercidabık'da zafer kazanan Osmanlılar Musul, Hama, Humus ve Dımaşk'ı ele geçirirler. (1516) Son Memlûk sultanı Tomanbay Yavuz Sultan Selim'e karşı kuvvet toplamaya çalışmıştır. Ancak Yavuz'un teslim olarak, Mısır valisi olması teklifini reddederek Osmanlı elçilerini öldürtmesi savaşı başlatan neden olmuştur. Ridaniye Savaşında Osmanlılar karşısında yenilen Memlûk Devleti sona ermiştir. (23.Ocak.1517). (Yiğit,2015:130-133)

1.2.1-Toplumsal Yapı

Köle kökenli askerlerin kurduğu Memlûk Devleti, merkeze bağlı emirlik=eyaletler den oluşan askeri bir devlet sistemi ile yönetilmiştir. Memlûk Devleti'nin temellerini oluşturan idari devlet yapısı, askeri ikta sistemi ile kurulmuştur ve bu sistem Selçuklu ve Eyyübiler'den alınmıştır. (Lewis,2020:135;Çetin,2014:105-130) Memlûk Devletinin başında bir asker olan sultan bulunmaktaydı. (Tekindağ, 1961:3; Çetin,2004:110) Sultanlar devlet idaresi, önemli mevkilere atamalar, ikta dağılımı gibi konularda tek söz sahibiydi. Savaş ve barış kararlarında meclislere danışabilmekteydiler. Devlet daireleri divan olarak adlandırılmaktaydı, başlarında değerli ulemalar görev yapıyordu, mali divanlarda genellikle gayrimüslim, Yahudiler çalışıyordu. Eyalet ve vilayetler emirler tarafından yönetilmekte merkezde de onların bağlı olduğu “naib-isaltana” bulunmaktaydı. (Tekindağ,1961:133-135;Yiğit,2015,s.181-220)

Memlûkler sultan⁶ ünvanını hakkıyla kullanan ilk İslam devletlerindendir. Selçuklular genellikle ‘melik’ ünvanını kullanmışlardır. Bu unvan daha sonra Eyyübi ve Harezmsahlar'da da görülmüş, XIV. Yy Memlûklere ulaşmıştır. (Kortantamer, 2019:49) Köle kökenli olmaları nedeniyle Memlûk Devleti kurulduktan sonra kendilerini İslam dünyasına kabul ettirme meşruiyet kazanma konusunda zorluklar yaşanmıştır. Ayn-ı Calut zaferi ile gelen itibar ve İslam hamiliği, devlet olarak kabul görerek güçlenmelerini sağlamıştır. İlhanlılar ve Timur'la yapılan yazışmalarda köle kökenlerinden dolayı yöneltilen aşağılayıcı hitapları çok önemsemedikleri, hatta kökenleriyle gururlanarak memlûk lakaplarını kullandıkları da bilinmektedir.⁷ (Kortantamer,2019:51;Özbek,2013:155-172)

Memlûk Devletinde saltanatın soyla devamlılığı prensibi uygulanamamıştır. Güçlü sultanların kendilerinden sonra oğullarını veliaht tayin ederek bunu sağlamaya çalıştıkları görüldüyse de güçlü olan saltanata sahip olmuştur. Makrizi'nin el-Hitat eserinde anlatıldığı bilinen olay; Ayn-ı Calut Zaferi sonrası Kutuz'u öldüren Baybars'ın saltanatını Atabekü'l Asakir “Sultanı öldüren Sultan olur” sözü ile onaylamıştır. Bundan sonra saltanatı ele geçirmek isteyen emirlerin rakiplerini alt etmek için aralarında mücadele etmeleri normal yol olmuştur. (Özbek,2013:155-172) Saltanatın sürekli el değiştirmesi, sultanların kendilerini destekleyen emirlere ödün olarak makam ve imtiyaz vermek zorunda kalması, emirler arası çekişmeler, isyanlar, devleti zayıflatan, ekonomik ve sosyal düzeni bozan ve sonunu hazırlayan başlıca etken olduğu dönem tarihçisi İbn-i Haldun ve birçok tarihçi tarafından kabul

⁶ Süryanice kökenli bir sözcük olduğu XI. Yy dan itibaren islam Ülkelerinde kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. İlk kezAbbasihalifeliliği döneminde ilahi kudret anlamında “Sultan Allah” olarak kullanılmışsa da hakim hükümler anlamında ilk kez Selçuklu hükümdarıTuğrul Bey kullanmıştır.(TDV İslamAnsiklopedisi,2004,c.29:90-97)

⁷ El- Melik el-Mansur Kalavun sultanlığında “el-elfi” lakabını kullanmaya devam etmiştir. Bu lakap köle olarak rayicin çok üzerinde bin dinardan fazla fiyatlandırıldığını belirtmektedir.(Özbek,2013:155-172)

edilmektedir. (İbn-i Haldun Mukaddime'den Özbek,2013,C.32:155-172)

Memlûk Kahire'sin de Kadı'l-Kuda (Başkadı) en yüksek adli ve dini makamdı. Eyyübi döneminde Şafi mezhebinden bir kadı varken, Sultan Baybars dört mezhebin başına birer kadı atamıştır. (Tekindağ,1961:147;Yiğit,2015:200-205)

Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan Memlûk toplumu birbirinden çok keskin olarak ayrılmış iki sınıftan oluşuyordu. Birincisi ülkenin siyasi, idari, ekonomik hakimiyet askerlerin oluşturduğu üst tabaka, ikincisi ise halk tabakası. Makrizi bu sınıfları yediye ayırmıştı:1-Erbabu'd devlet: Sultan, umera, askeri erkan, 2- Tüccar ve zenginler, 3-Orta halli tüccar, esnaf, ücretliler, 4-Çiftçiler, 5-Bedevi ve Köylüler, 6-Sanaatkarlar ve basit zanaatkarlar, 7-İhtiyaç sahipleri ve miskinler. Egemen askeri sınıfın halkla kesinlikle kaynaşmadığı, bazı sultanların Arapça bile öğrenmedikleri biliniyordu. (Makrizi İğasetü'l-ümme'den Yiğit,2015:381)

Halkın yoksul kesimi ikta arazilerde çalışan ücretliler, çiftçi ve köylülerdi. Memlûklar zamanında Müslüman halkın çoğunluğu ülkede yaygın olan tarikatlardan birisine bağlıydılar. İslam Tasavvuh hareketi çok güçlenmiş ve sosyal hayatı etkilemiştir. Sultanlar bu hareketi desteklemiş, tarikatlara pek çok hankâh, ribat ve zaviye inşaa ettirmişler, kurumların başına şeyhler atayarak vakıflarının idaresini sağlamışlardır. Bu kurumların bazılarının kadınlara ait olduğu ve kadın şeyhler tarafından idare edildiğini Makrîzî el-Hıtat eserinde anlattığı İ.Yiğit tarafından aktarılmaktadır. Sultan Baybars'ın kızı Tizkerpây Hatun tarafından yaptırılan “er-Ribat'l-Bağdâdiyye” bu kurumlardan birisi olduğu ve şeyhi Fatma bnt. Abbas el-Bağdâdiyye'nin en ünlü kadın şeyhlerden olduğu aktarılmaktadır. Bu dönem ünlü kadın şairlerin ve âlimlerin yetiştiği bilinmektedir. (Makrîzî el-Hıtat'dan Yiğit,2015:386-388) Medreselerde eğitim gören, şehirde serbest dolaşabilen, seyyar satıcılık, ebelik, tekstil üreticisi kadınlar saygı görüyorlardı.

Yahudi ve Hristiyanlar baskı görmüyor, kendi vakıflarını, eğitim kurumlarını kurabiliyorlardı. Güvenli, zengin Memlûk toprakları Moğol ve Haçlılardan kaçan çok sayıda etnik çeşitlilikte göçmeni barındırıyordu. (Ağır,2015:201-205,Yiğit,2015:381-386)

Memlûk egemenliğindeki Mısır, konumu ve güvenliği nedeniyle Asya ile Akdeniz üzerinden Avrupa arasında ticaret açısından çok elverişli konumdaydı, en önemli gelir kaynağı uluslararası ticaretti. Ticarete bağlı olarak pek çok çarşı ve pazarlar, hanlar, oteller, ticari örgütler bulunmaktaydı. Ülkenin değerli ürünleri dokuma, madencilik, camcılık, ahşap işleri, çömlekçilik, gemi ve savaş aletleri endüstrisi, ipekli, yünlü keten kumaşları, altın ve gümüş kaplama işçiliği ve kuyum işleri meşhurdur. Ancak veba salgını, Timur saldırıları, yabancı tüccarlara aşırı vergi politikaları, siyasi istikrarsızlıklarla bozulan ekonomi ve sonuçta Ümit Burnu'nun keşfi ile ticaret rotasının değişmesi Memlûk ticaretinin çöküşüne neden

olmuştur.(Ağır,2015:201-205)

Memlûk toplumu içinde giyim bir statü göstergesiydi. Toplumun çeşitliliğine göre pek çok tarz arasında ağırlık İslami ve Moğol tarzıydı. Sultanlar ipek, kadife gibi değerli kumaşlar üzerine altın, sim, tiraz işlemeli, kürk ve değerli taşlarla süslenmiş gösterişli giysiler giyerlerdi, atları da değerli kumaşlarla süslenirdi. Emirler değerli kumaşlar ve deri kullanır, kendilerine ait armalar taşırlardı. Ulema ve devlet adamları başlangıçta genelde beyaz ve siyah giysiler kullanmışlarsa da, tören adetlerine gösteriş getiren Berkuk döneminden itibaren renk kullanmalarına izin verilmiştir. Basit ve sade kumaşlar giyen sıradan halk için de her tarikatın farklı renkte kuşakları belirleyiciydi. (Abousaif, 2007:26-29)

Harita.3-Memlûk Devleti En Geniş Sınırları(TDVİA,2004,Memlûkler, c.29:90-97)

1.3- Osmanlı Hanedanlığı (1300-1922)

13. Yüzyılın başından itibaren Moğol akınları nedeniyle Anadolu'ya kalabalık kabileler halinde göçeden Türkmen boylarından Söğüt-Domaniç civarına yerleşen Oğuzların Kayı Boyu olarak bilinen kolunun, Beyleri Osman Gazi'den adını alarak kurdukları beylik, hızla devletleşerek 150 yılda İmparatorluk haline gelmiş ve altı yüzyıl Anadolu, Balkanlar, Orta Doğu, Arap yarımadası, Mısır ve Kuzey Afrika, Akdeniz ve Karadeniz'e hakim bir devlet olarak 20. Yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

“Dünya ve Türk tarihinin en büyük sorularından biri, 14.Yüzyılda Batı-Anadolu'da ortaya çıkan bir Türkmen beyliğinin yarım yüzyıl içinde Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan bir imparatorluk halinde gelişmesi sorusudur.” Tarihçi Halil İncılık (2020:3-8) Devlet-i'Aliye eserine bu inanması güç durumu anlatan cümleyle başlar, Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışını, Orta ve Batı Anadolu'nun o günkü siyasi ve toplumsal yapısıyla değerlendirmek gerektiğini belirtir, üç aşamayı vurgular; Oğuzların yada Türkmenlerin Anadolu'ya yoğun göçleri ve Selçuklu egemenliğinin kurulması; Moğol İstilasası ile Anadolu Türkmenleri'nin batıya yönelen İslami-gazâ hareketlerinin hızlanması; Antalya, Denizli, Bursa ticaret hattının önem kazanması. 13.Yy Türkmen Beylikleri Batı Anadolu'da Moğollara karşı bir direniş-gazâ, Bizans topraklarına da işgal-gazâ hareketi oluşturmuş, benzer şekilde Suriye'de İslamî-gazâ ruhuyla Ayn Calut'ta (1260) Moğolları yenen Memlûkler'le işbirliği yapmışlardır. Memlûk Sultanı Baybars Kayseri'ye gelerek İslam Birliği kurmaya çalışmıştır (1277)(İncılık,2020:3-8)

Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Devletinin kuruluşunda net olmayan noktalar olsa da, Osman Bey'in Kayı Boyundan Ertuğrul Bey'in üç oğlundan, cesaret, korkusuzluğu ve ataklığı ile tanınan en küçüğü olduğu bilinmektedir. Osmanlı tarihinin ilk yazarı Âşık Paşazâde, Ertuğrul Beyin Süleyman Şah'ın oğlu olduğunu, onun Fırat'ta boğularak vefatından sonra iki ağabeyinin aksine Anadolu'ya gelerek Bizans sınırında Selçuklu sultanı Alâeddin'in bağışladığı Söğüt ve Domaniç'e uç beyliği olarak yerleştiğini anlatır. (Âşıkî Derviş Ahmed,2015:38-70) Bulunduğu ucun en çok gazâ yapan beyi olan Osman'ın çevresinde diğer Alpler de toplanırlar. Bilecik, Yarhisar, Yenişehir, İnegöl hisarlarının alınmasından sonra Karacahisar'ın fethi(1288) ile Selçuklu Sultanından uç beyliği ve sancak alındığı hatta hutbe okutulduğu, kendi töresini ilan ederek kadı tayin ettiği ve devletin kuruluşunun başladığı kabul edilir(1299). Ahilik de gazâ kültürünün bir parçasıdır ve gazâ topraklarının yurt edinilmesinde önemli rol oynamıştır. Âşık Paşazade'nin anlatımıyla Ahi Şeyhlerinden Ede-Bâli de Osman Bey'i destekler, gördüğü düşle padişahlığını müjdelere ve kızıyla evlendirir. (Âşıkî,2015:38-70) İncılık devletin gerçek anlamda kuruluşunu Bizans'a karşı kazanılan ilk zafer olan Bapheus (Koyunhisar) Savaşına(1302) bağlar. (İncılık,2020:16-17)

Osman Bey zamanında ilk Osmanlı sikkesi basılır, “ Han” olarak anılmaya başlanır. Ele geçirdiği hisarların Hristiyan nüfusunu korur, haklar tanır, bu tavra istimâlet (hoşgörü ile taraf edinme) denilmektedir. Başka bölge halkları da bu koruma altına girmek isterler. İstimâletin Beyliğin hızla yayılma ve güçlenmesinde önemli bir tavır olduğu düşünülmektedir. Halil İncılık, Osmanlı Devletinin bir gazî devlet olarak doğduğunu ve bu geleneği sürdürdüğünü, Anadolu’daki bir çok patrimonyal (devlet ve mülk hanedanın malı, mirası olarak kabul edilir.) devletçik(beylik) gibi kurucusunun adını aldığını belirtir. Osman Gazî Bey 1324 yılında vefat ettiğinde Beyliğin geniş toprakları, şehirleri ve devlet kurumları olan bir yapıya sahip olduğunu dönem kaynaklarından öğrenilmektedir. (İncılık,2020:10-42;Kazıcı,2011:45-62)

Orhan Gazi döneminde(1324-1362)beyliğin büyüyerek devlet düzenine geçildiği bütün kaynaklarca kabul edilmektedir. Bursa fethedilmiş ve başkent yapılmıştır.(1326) Bizans Ordusu ile yapılan Pelekonon=Maltepe Savaşı kazanılmış, İznik ele geçirilmiştir. Çimpe Kalesi alınarak Gelibolu’ya geçilmiş, Tekirdağ ve Karesi Beyliği alınmıştır. Divan teşkilatları, idari bölgeler kuruldu. Yaya ve atlı birlikleri ile ilk düzenli orduya kuruldu.(İncılık, 2020:43-56; Kazıcı,2011:45-62;Aşıkî, 2015:55-106; Martran, 2019:23-41)

I.Murat döneminde (1362-1389) Ankara ve Edirne alındı, Rumeli’de Sazlıdere Savaşı kazanıldı (1363). Edirne’nin alınmasına karşı oluşturulan Haçlı ordusu Sırpsındığı Savaşında (1364) ve Çirmen’de(1371) yenildi. Osmanlı’yı Balkanlar’dan çıkarmak amacıyla kurulan Haçlı Ordusu’nu I.Kosova Savaşında(1389) yenen I.Murat bir Sırp tarafından öldürüldü. (Kazıcı,2011:50-62)

Yıldırım Bayezit⁸(1389-1402) babasının veliahtı olarak tahta geçti. Devlete yeni bir karakter kazandırmak isteyen hırslı bir kişiliğe sahipti. Batı Anadolu’daki beyliklere son verdi ve devletin birliğini sağlayarak Anadolu’nun tamamına hakim oldu. Bayezit Kahire’deki Halifeden hanedandan kimsenin almadığı “Sultanü’l -Rum” ünvanını alarak, Selçuklu varisliği ile birlikte devletin meşruiyetini de pekiştirmiştir. (İbn Hacer’den Emecen, 2014:71; Tekindağ,1961:101-103) İstanbul’u kuşatması üzerine harekete geçen haçlı ordusunu Niğbolu Savaşı’nda yendi. (1396)Bu zafer kendine güvenini daha da arttırdı. (Lewis,2021:138) İkinci kez İstanbul’u kuşattığında Anadolu Hisarı’nı (Güzelce Hisar) yaptırdı. Timur tehlikesi yaklaşıncı Bizans’la şartlı anlaşarak İstanbul kuşatmasını kaldırdı. Timur’dan kaçan Karakoyunlu ve Celayir sultanları Yıldırım Bayezit’a sığınırılar. Osmanlı’nın boyun eğdirdiği beylikler Timur’dan yardım isterler. Osmanlıları Selçuklular’ın kölesi olarak küçümseyen Timur, kendi üstünlüğünü kabul etmesini ister.(Emecen,2014:71) 1402 yılında iki ordu

⁸ Önemli kaynaklarda farklı yazılışlarına rastlanmaktadır;Akozan F.,”Türk Külliyesi”s.307: Bayezit;Aslanapa O. “Osmanlı Türk Mimarisine Giriş”,s.227:Bayezid;Kazıcı Z.. “Osmanlı Devleti Tarihi:Bâyezid; Martran R.,”Osmanlı İmparatorluğu Tarihi”,s.54:Bayezit, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi gibi. Bayezit olarak yazdık.

Ankara’da karşılaşır, Timur savaşı kazanır. Anadolu’da birlik bozulur. Yıldırım Bayezıt’ın vefatı ile oğulları arasında 11 yıl sürecek “Fetret Dönemi” denilen taht mücadelesi yaşanır. Timur’un Asya’nın fethi için Anadolu’dan ayrılması, Osmanlı’nın bu karışık dönemi atlattığı için uygun ortam hazırlamıştır. (İnalcık,2020:80-81; Kafadar,2019:48)

Çelebi Mehmet (1413-1421)kardeşlerini yenerek tahta oturur ve devleti yeniden kurar. Anadolu’da birlik yeniden sağlanır, devlet işleyiş ve düzeni sağlamlaştırılır. Birçok tarihçi tarafından devletin ikinci kurucusu sayılır. Şeyh Bedrettin ve Çelebi Mustafa ayaklanmaları bastırılır.(Lewis,2021:139;Kafadar,2019:49)

II.Murat (1421-1451) Macar Ordusunu Varna’da yenilgiye uğratır. 1448 de Macarların öncülüğündeki Haçlı Ordusunu II. Kosova Savaşında yener ve bu zafer ile Osmanlı Balkanlarda kalıcı hale gelir. Türk milli bilinci ortaya çıkarma, tarihi geçmişi Oğuz hanedanına bağlama yönünde çalışmalar yapıldığı ve hanedan tarafından desteklendiği görülür. (Lewis,2021:139; Kafadar,2019:49-50)

II. Mehmet (1451-1481) babasının tahtı erken bırakma girişimleri nedeniyle çocukluk yıllarındaki kötü saltanat deneyimlerinden sonra genç yaşta tekrar tahta geçer ve ilk hedefi İstanbul’u fethetmek olur. İstanbul’un fethi(1453) ile Doğu Roma-Bizans İmparatorluğu yıkılır, Sultan Mehmet, Fatih ünvanını alır, Osmanlı’nın İmparatorluk ve Yükseliş dönemi başlamıştır. İstanbul Osmanlı Devleti’nin-İmparatorluğun başkenti olur. Karadeniz üzerinden yapılan ticaret Osmanlı himayesine girer, Avrupalılar yeni ticaret yolu arayışına girerler, coğrafi keşifler hızlanır. Tüm bunlar Orta Çağ kapatan Yeni Çağ başlatan sonuçlar olarak kabul edilir. Balkanlarda Sırbistan-1459, Mora-1460, Eflak Boğdan-1462, Bosna Hersek-1463, Arnavutluk-1479 Osmanlı topraklarına katılır. Anadolu’ya yönelen Fatih birliği sağlamayı ve Karadeniz ticaretini ele geçirmeyi hedefler. Amasya 1459, Sinop -1460 alınır, Candaroğlu beyliği, Trabzon Rum Devleti yıkılır-1462, Kırım Hanlığı’nın Osmanlı’ya bağlanmasıyla(1475) Karadeniz Osmanlı Gölü haline gelmiş olur. Bozcaada, Gökçeada, Limni, Taşoz adaları alınarak Çanakkale Boğazında hakimiyet ve güvenlik sağlanır. (Mantran:2019:116-122) Otlukbelinde Karaman-Akkoyunlu ordularını yenen Fatih (1473), onları destekleyen Dulkadiroğulları nedeniyle Memlûkler’le karşı karşıya gelir, Fatih’in Mekke’ye su yolu yaptırma isteği Memlûk’lar tarafından iç işlerine karışma olarak görülecektir, gerginlik II.Bayezıt zamanında çözülür.(İnalcık,2020:109-116)

Fatih Sultan Mehmet 30 yıllık saltanatının ardından 49 yaşında vefat ettiğinde Osmanlı Devletini, Avrupa ve Anadolu’da yayılarak yerleşen, iki denizde hakîmiyet kurmuş, devlet kurumlarını oluşturmuş bir imparatorluk haline getirmişti. Kendisine Roma imparatorlarının devamı olarak ‘Han, Sultan, Kayzer’ ünvanlarını uygun gören Fatih, İstanbul’u da yapıları kurumları, nüfus ve toplum yapısıyla İmparatorluk Başkenti yapmıştı. İmparatorluk sistemini

oluşturmak için sultanın mutlak otoritesine dayanan idari, mali, askeri kanunlar uygulamaya koydu. İktâ sistemini değiştirdi, gayri müslümlere tanıdığı haklarla, egemenliği altında çeşitli din ve ırktan halkları barındıran imparatorluk kimliği kazandırdı. (Emecen,2007:487-496; Martran,2019:127-129; İncalcık,2020:116-128)

Sultan II. Bayezıt (1481-1512) Şehzade Cem'in Memlûkler ve Avrupalılar tarafından tehdit olarak kullanılması, Şiiliği yaymayı hedefleyen Safevi Sultanı İsmail'in kışkırttığı Şahkulu isyanı fetih ve büyüme açısından bir duraklama dönemi oluşturmuştur. Çukurova'da yapılan savaşı Memlûkler kazanmış, Tarsus ve Adana kaybedilmiştir. (Kazıcı,2011:141-158;Lewis,2021:144-146)

Şehzadeliği döneminde cesur ve atak savaşçılığı ile Yavuz olarak anılan Sultan II. Bayezıt'ın küçük oğlu Selim (1512-1520) tahta geçer. Şeyhül İslam fetvası ile Safevi Şah İsmail'in üzerine İran'a yürür. Çaldıran'da savaşını Osmanlı kazanır. 1514 Turnadağ Savaşı ile Dulkadir Beyliği ortadan kalkar ve Doğu Anadolu'da Osmanlı hakimiyeti kurulur. Memlûklerin Dulkadir Beyliği'ni korumaları, Şah İsmail'le işbirliği yapmaları, Osmanlı askerlerine İran'a geçiş izni vermemeleri, kutsal toprakları ele geçirmek isteyen Yavuz için Mısır seferi sebepleri olur. Mercidabık(1516), Ridaniye (1517) savaşlarını kaybeden Memlûk Devleti yıkılır. Yavuz Sultan Selim halife ünvanını alan ilk Osmanlı Sultanı olur. Fatih ile devletin mutlak hakimi olan sultanlar İslam aleminin de hakimi olmuştur. Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır Osmanlı egemenliğine alınmıştır. İpek yolu üstünlüğü, Mısır geliri Osmanlı'ya geçmiştir. (Martran,2019:173-177; İncalcık,2020:137-147; Kazıcı,2011:158-165)

Yavuz Sultan Selim ölünce (1520)yerine tek oğlu Süleyman geçer. (1520-1566) Batıya yönelir, Belgrad-1521, Rodos-1522, Macaristan Mohaç savaşıyla 1526 da alınır. Viyana kuşatılır alınamaz ancak Avusturya Osmanlı'nın üstünlüğü kabul eder.1534 de Cezayir, 1556 da Trablus fethedilir. 1538 Preveze Deniz Savaşı Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa komutasında kazanılır, Mora ve Dalmaçya kıyılarındaki kaleler alınır, Venedikli'lere ve Fransızlar'a ticari ayrıcalıklar tanınır. Akdeniz Türk gölü haline gelir. 1534 de İrakeyn seferi ile Azerbeycan ve Bağdat, 1548 İran seferiyle Van, Tebriz ve Nahçıvan, 1554 Karabağ alınmıştır. Hint seferleri sonucunda Yemen, Habeş ve Basra kıyıları Osmanlı egemenliğinde eyaletler olur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde İmparatorluk en geniş sınırlarına ve gücüne ulaşmıştı. Üç kıtaya yayılmış olan bir dünya devleti haline gelmiş askeri başarılar ekonomik ve toplumsal olarak da olumlu gelişmeyi sağlamış, adalet ve hukuk, sosyal düzen, refah artmıştır. (İncalcık,2020:149-163;Kazıcı,2011:169-190; Martran,2019:179-191)

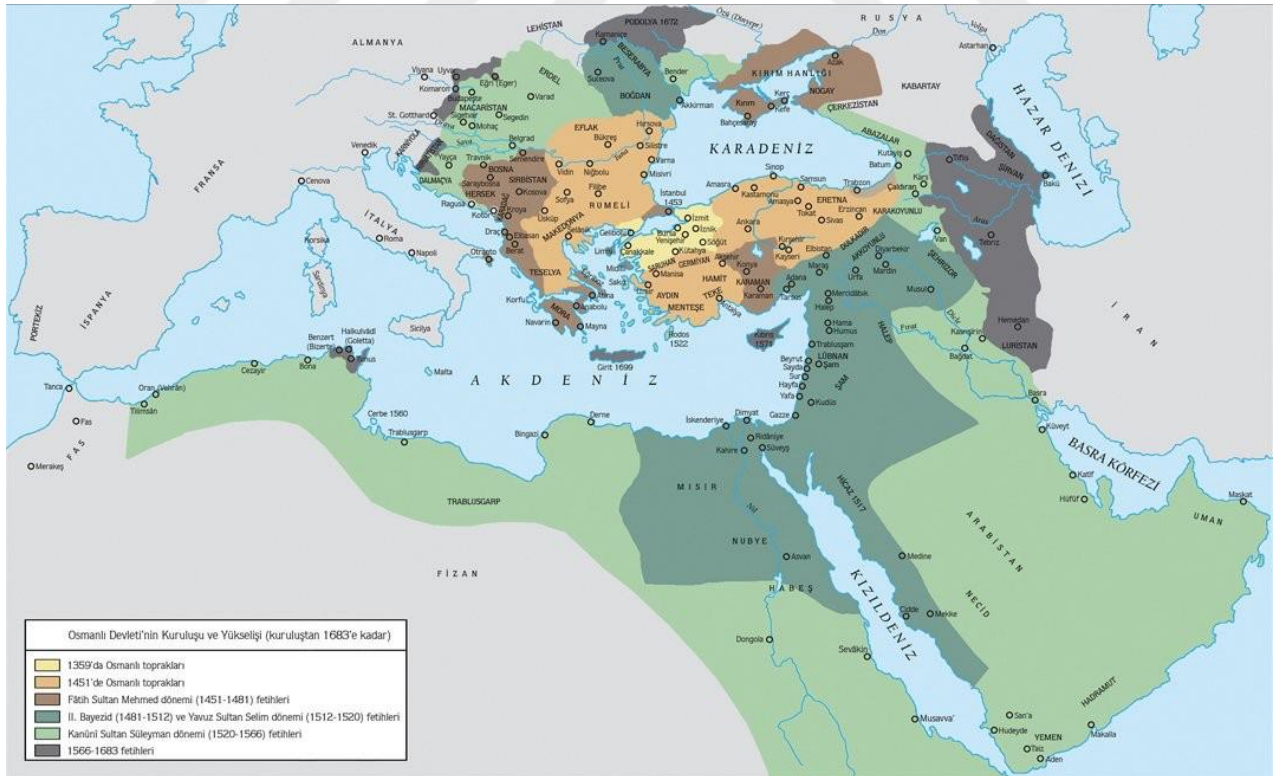
Kanuni Sultan Süleyman'ın ardından oğlu II.Selim (1566-1577) tahta geçer. Sultanın yetersizliklerini sadrazam Sokullu Mehmet Paşa kapatmıştır. II.Selim hükümdarlığı süresince sefere çıkmayan, İstanbul'da doğan ve ölen ilk padişah olmuştur. Sokullu'nun idari

ağırlığında, Yemen Osmanlı'ya bağlanır. Sakız adası (1568),ve dönemin en büyük başarısı Kıbrıs'ın alınarak(1571) Doğu Akdeniz'de tam hakimiyetin sağlanması olmuştur.(İnalçık, 2020:170-178; Martran, 2019:191-195;)

Duraklama, Gerileme ve Çöküş Dönemi Osmanlı Devletinin kuruluş, kazanılan toprakların, birer birer kaybedildiği, elde olanların da çeşitli imtiyazlarla kullanım haklarının başka devletlerin eline geçtiği, gerileme ve çöküş dönemlerinin nedenleri çok ve çeşitlidir.

II. Selimden sonra sefere çıkmayan sultanlar, I. Ahmet'den sonra sancağa çıkmayan şehzadeler devlet yönetiminde deneyimsiz ve yetersiz kalmışlar, devlet sadrazamlar, valide sultanlar, paşalar elinde, yeniçeriler ve yabancı devletlerin müdahalelerine maruz kalmıştır. Devlet görevlerine ve orduya usulsüz atamalar, rüşvet ve yolsuzluklar artmış, devlete güveni azalmıştır. Uzun süren savaşlar, yenilgiler sonucu ganimet gelirleri, vergiler azalmış, ekonomi bozulmuş, adaletsiz dağıtılan iktâ sistemi nedeniyle tarım gelirleri azalmış, maaşlı yeniçeri sayısı artmış, düzenli dağıtılamayan maaşlar nedeniyle sık sık ayaklanmalar yaşanmıştır.

Devlet yönetiminin zayıflaması ve adil düzenin bozulması ile farklı halklar devlete karşı bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdir. Güçlenen Avrupa devletleri, Rusya, Safaviler Osmanlı İmparatorluğuna karşı ittifaklar yapmırlardır. Osmanlı içte ve dışarıda her cephede mücadele etmekten yorgun düşer. Kötü gidişatı durdurmak için yapılan düzenlemeler, yenilikler süreci uzatsa da sonucu değiştirmeyecektir. (Emecen, 2007: 487-496)

Harita.4-Osmanlı İmparatorluğu En Geniş Sınırları(TDVİA,2007,Osmanlı İmp,c33:502)

1.3.2-Toplumsal Yapı

Osmanlı Devleti yaklaşık 600 yıl çok geniş bir coğrafyada, farklı ırk, dil, örf, adet ve dine sahip birçok insanın çok uzun bir süre birlikte yaşayabildiği adaletli bir yönetim uygulayabilmiştir. Bu kadar farklı halkların, ulaşımın ve iletişimin çok zor olduğu koşullarda, aşırı baskı ve zulüm olmadan hakimiyet altında tutulabilmesi, idari, askeri, hukuki, ekonomik, sosyal mekanizmaların doğru kurulması ve uyumlu işlemesi ile mümkün olabilmektedir. Osmanlı kuruluşundan başlayarak elde ettiği topraklarda yaşayanların din, dil, örf ve adetlerine müdahale etmemiş, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerinde kanunlar dahilinde serbest bırakmıştır. Nüfusun çoğunluğu Türk olup, eyaletlere göre Arap, Slav ve Rum ağırlıklı Balkan halkları, müslim ve gayrimüslümler gibi çeşitlilikler göstermekteydi. (Kazıcı,2011:16-23)

Devlet mutlakiyetle yönetilen, teokratik bir yapıya sahipti. Tek hanedana dayalı Türk – İslam Devleti geleneğinden kaynaklanan sistemde Osmanlı soyundan gelen padişah devletin başıdır. Başlangıçta padişah devleti, ailesi ve hanedan üyeleri ile birlikte yönetiyordu, büyük oğlun önceliği yoktu, ülke ailenin malı olarak görülüyordu.(Martran, 2019:30-191) Fatih Sultan Mehmet'in uygulamaya koyduğu, Kanun-i Âli Osmani ile sultan devletin mutlak hakimi olur. Fatih'in kanunnamesi Balkanlar ve İstanbul'un fethinden sonra hükmettiği halkların idaresi açısından, siyasi, idari, sosyal devlet teşkilatını, kurallarını toplumun yaşattığı örf ve adetlere göre de yapılandırmıştır.(İpşirli, 2007, TDVİA. C.33:502-505)

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirmesi ile Halife ünvanını alan padişahlar dini olarak da tüm yetkilere sahip oldular. Divan-ı Hümayun devletin idari, adli, mali tüm işlerinin görüşüldüğü en üst kuruldu. Vezîriâzam-başvezir padişahın vekilidir, Divanda ulemadan seçilen vezirler, kadıasker (adalet sitemi), defterdar (mali işler), müftü-şeyh-ül İslam, nişancı-mühürdar, gerektikçe kaptan-ı derya ve yeni çeri ağası katılabilirdi. (Martran,2019:228-236)

Yönetimsel olarak ülke toprakları üçe ayrılmıştı;1-Merkeze bağlı eyaletler, Rumeli ve Anadolu Beylerbeylikleri olarak Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara ve köylere ayrılıyordu; Rumeli, Bosna, Halep, Şam, vb. 2- Merkeze bağlı hükümet ve Beylikler, iç işlerinde bağımsızdılar; Kırım Hanlığı, Hicaz, Eflak, Boğdan Beyliği gibi, savaşta asker gönderirlerdi. 3- Özel Yönetimi olan eyaletler merkeze uzakta, valiler tarafından yönetilip, kendi askeri birlikleri tarafından korunuyorlardı. Mısır, Cezayir, Trablus, Bağdat, Basra gibi. Toprak dağılımı kanunla düzenlenmişti, mülki olarak üç grupta toplanmıştı. Öşür Müslümanlara ait topraklardı. Haraç gayri Müslümlere ait topraklardı haraç vergisi alınıyordu. Miri devlete ait arazilerdi. (Martran, 2019:243-252; İnalçık, 2020:245-255)

Osmanlı Devlet sisteminin temelini 'kul sistemi'(gulâm) oluşturmuştur. Orduda, saray ve devlet hizmetlerinde yetiştirilmiş kölelerin kullanılması İslam devletleri geleneğiydi. Osmanlının Hristiyan tebasından topladığı gençlere 'Devşirme' denilmekteydi ve kul sistemi

için bir yenilikti. Türk ailelerin yanında Müslüman-Türkleştirilen devşirmeler esir sayılmıyordu. Bu şekilde yetiştirilen ve içlerinde nüfuzlu, soylu Hristiyan ailelerinden gençlerin de bulunduğu kullara, vezirliğe kadar uzanan önemli devlet ve ordu görevleri, makamları verilmiştir. (İnalcık, 2020:205-2017; Uzunçarşılı,1941:85-94) Kullardan oluşan Kapıkulu, Osmanlı Sultanının merkezi gücünü oluşturuyordu. Saray ve ordu için çok disiplinli eğitimden geçen gençler yeteneklerine göre yükselme şansı elde ediyorlardı.(Mantran, 2019:s.212-215) Bu şekilde oluşan Yeniçeri Ordusu hanedan ailesinin uzantısı, ailenin devamı olarak görülen bir kurum gibi oluşmuştur.(Kafadar,2019:47-48)

Bir gazâ devleti olarak kurulan Osmanlı devletinde askeri kurumsallaşma Orhan bey zamanında atlı ve yaya birlikleri olarak başlamıştır. Ordu üç kuvvetten oluşuyordu. 1.Kapıkulu Askerleri; padişaha bağlı sürekli ve maaşlı askerlerdi. 2. Tımarlı Sipahiler; Eyalet askerleri olup, tımar sahipleri tarafından masrafları karşılanan ordunun çoğunluğunu oluşturan guruptu. 3.Yardımcı Kuvvetler. (İpşirli, 2007, TDV.İA. C.33:502-505)

Osmanlı donanmasının temeli Yıldırım Bayezıt zamanında Gelibolu'da kurulan tersane olmuştur. Fatih zamanında gelişmiş, Kanuni zamanında en üst seviyeye ulaşmıştır. İstanbul (Tersane-i Amirane) başta olmak üzere Gelibolu, İzmit, dışında Rusçuk ve Süveyş tersaneleri vardı. Kanuni ve Sokullu dönemleri Barbaros Hayrettin ve Oruç Reis gibi Kaptan-ı Deryalarla donanmanın en güçlü zamanlarıydı. (İpşirli, 2007, TDV.İA. C.33:502-505)

Osmanlı toplumunda ana ayrım Müslüman ve Müslüman olmayan-gayrimüslim (Hristiyan, Rum, Yahudi,) olarak belirlemektedir. Bu ayrım hukuk, vergi, toprak dağılımı, ticaret gibi her alanda görülürdü. Osmanlı Devletinde hukuk iki temele dayanmaktaydı; İslam Hukuku-Şariat ve hükmettiği topraklarda yaşayan halkların örf ve adetlerine göre düzenlenmiş örfi kanunlar. (Martran, 2019: 146,147-152-160; İpşirli, 2007:502-505)

Osmanlı halkının çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı, şehirliler ve konargöçerler diğer iki gurubu oluşturuyordu. XIV-XV.Yüzyılda çok fazla kentleşme yoktu. Büyük kent merkezi denebilecek kentler İstanbul, Edirne, Selanik, Bursa olarak sayılabilmektedir. Devlet örgütlenmesi gereği kır ve kent ekonomisinde denetim vardı. Kentlerde esnaf ve zanaatkar lonca-ahi örgütlerine bağlıydı. Gayri Müslimlerin de kendi örgütleri vardı. Kent içinde farklı din ve kökene sahip gurupların kendi mahallelerinde yaşadıkları bilinmektedir.(Martran, 2019:152-156; İnalcık, 2020:241-246;İpşirli, 2007:502-505)

İKİNCİ BÖLÜM

HANEDAN-ŞEHİR- KÜLLİYE

2.1-İslam Mimarisinde Külliye Kavramı ve Gelişimi

Külliye İslam mimarisinde gelişmiş dini, sosyal, ekonomik, kurumsal yapı topluluğu türü olarak görülmektedir. “Çeşitli fonksiyonel yapıların birarada planlanıp inşa edildiği sosyal kuruluş” (Cantay,2002:1-2) “İşlevleri bir birini tamamlar nitelikte ve üslup özellikleri aynı olan birden fazla yapıdan oluşan topluluk”,“bir camiye merkez alan imaret, medrese, hamam, kütüphane, çarşı, han, vb.birimleri içeren yapı topluluğu” olarak çeşitli tanımları yapılmaktadır.(Sözen,Tanyeli,2016:186)

Semavi Eyice ‘Mimar Sinan Külliyesi’ başlıklı sempozyum sunumuna başlarken;

“İslamiyeti benimseyen Türk alemi ibadet yeri olan camiye, kültür ve sosyal yaşam müesseselerinin bir merkezi olarak görmüş ve bu görüşe göre cami çevresini düzenlemiştir. Böylece meydana gelen ve kurucuları tarafından vakf edilen eserler topluluğuna külliye ve bazen de manzume denilmiştir. Külliyelerin kurulmasında büyük bir hayır müessesesi kurmak düşüncesiyle birlikte, bir imar fikri de vardır. Türk şehirlerinin doğuş ve büyümesinde külliyelerin payı büyük olmuştur.” (Eyice,1988:1)

Sözleri ile tanım, fonksiyon, yapım ve tasarım amacını sıralamıştır. Külliye yapıları öncelikle hayır için malını bağışlayan kişinin ismini taşır, sultanlar ve aileleri, üst düzey devlet adamları, zengin ve nüfuzlu kişiler bağışçı-bâni olmuşlardır. Bağışçı eserinin yaşaması için gelir sağlayacak gayrimenkulleri de bağışlayarak bu gelirlerin idaresini vakfiyelerle düzenleyerek kurdukları vakıflara vermişlerdir. (Çobanoğlu, 2007:542-544) Külliye oluşumu içinde yer alan cami, medrese, türbe, aşevi, şifahane, tabhane (misafirhane), kütüphane, sübyan mektebi gibi kamusal yapılarda ücretsiz hizmet verilir. Hamam, kervansaray, çeşme, hizmetli konaklama alanları, umumi hela, su kanalı gibi altyapı yapıları ihtiyaçları tamamlayan destekleyici niteliktedir. Han, çarşı, atölye, fırın, pazar gibi yapılar gelir getiren, bu sosyal, kamusal yapıların yaşatılmasını sağlayan vakıf kaynaklarıdır.(Cantay,2018:2-3)

Günümüzde külliye olarak adlandırdığımız yapı toplulukları dönemlerinde imaret, hey’et, manzume (farklı zamanlarda inşa edilen yapılar topluluğu), site, imaret sitesi, kompleks olarak da adlandırılmışlardır.(Sınmaz,2017:383-385) İmarat Arapça ‘imara’ kökünden gelmekte olup, imar etme anlamıyla kullanılarak, Anadolu’da Selçuklu döneminden itibaren sosyal, kamusal yapıların (cami, medrese, türbe, şifahane) kitabe ve vakfiyelerin de bu şekilde adlandırıldığı görülmektedir.(Cantay, 2002:7-10)

Külliye yapıları XI. Yüzyıldan itibaren ağırlıklı olarak Türk Devletlerinin hakim olduğu topraklarda görülmüştür. İlk örnekleri Semerkant, Tirmiz, Buhara şehirlerinde Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler tarafından saray çevresinde oluşan yapı toplulukları

olarak görülürken, Büyük Selçuklu'da Merv şehrinde olduğu gibi medrese-cami-çarşı merkezli örneklerle devam ettiği görülmektedir. Cami mimarisinde Emevi dönemi-Şam Ümeyye Cami etkisi sürerken medrese mimarisinde Gazneliler'le başlayan, Büyük Selçuklu döneminde gelişen dört eyvanlı plan tipi yaygınlaşır. Zamanla kible eyvanının cami olarak kullanılması, yanlarında türbe mekanlarının oluşması, medreseye devam edenlerin barınma ihtiyacı için birimler, katlar eklenmesi ile yapılar çok fonksiyonlu olmaya başlayacaktır. Zengi, Eyyübi ve Memlûk mimarisinde görülen bu külliye örnekleri Halep, Şam, Mısır hatta Fas'a kadar uzanacaktır.(Cantay,2002:7-10)

Anadolu'da Selçukluların beraberlerinde getirdikleri yapı geleneği ile karşılaştıkları kültürü harmanlayarak özgün bir tarz oluşturdukları ve birçok medrese-külliye yapısı ürettikleri görülür. Anadolu'da oluşan bu külliye geleneğini Osmanlılar kent gelişimi ile birlikte düşünerek planlı hale getirmişler ve külliye tasarımlarını üst düzeye taşımışlardır. Osmanlı başkentleri Bursa, Edirne ve İstanbul'da kenti geliştiren, şekillendiren üst düzey külliye örnekleri görülür.

Dini, sosyal, ekonomik kamusal yapılar topluluğu olması nedeniyle kurulduktan sonra kentin çekim merkezi olan külliyelerin hayır dışında yapılma nedenleri olduğu düşünülmektedir. Fethedilen kente Müslüman kimliği kazandırmak, kültürü yaymak, devletin ve sultanın gücünü simgelemek, bağışçısının adını ölümsüzleştirmek, şehirlerin gelişimini kontrol ederek yön vermek, şehirlerin ekonomik ve sosyal yapısını güçlendirmek, ekonomik ve ticari olarak kenti çekici hale getirmek, eğitim, ibadet, sağlık gibi kamusal gerekleri karşılamak sayılabilir.(Sınmaz, 2017:384-385)

Müslüman olmayan devletlerde de benzer işlevlerde yapı toplulukları oluşmuştur. 12 - 16. Yüzyıl İngiltere'sinde Okul –Kolej ve pansiyon yapıları, Fransa'da Manastır ve çevresinde oluşan yapılar, İtalya, İspanya, Almanya, İngiltere'de Gotik katedraller ve çevreleyen yapılar benzer işlevler üstlenmiştir. Ancak bu yapı topluluklarının, İslam devletlerindeki külliyelerin, yardımlaşma(imaret), temizlik(hamam),sağlık gibi sosyal hizmet işlevlerini karşıladıkları söylenemez. (Akozan, 1969:306)

2.2-Merîni Külliyesi-Fez- Ebû İraniye Külliyesi

2.2.1-Merîni Külliyesi

Muvahhit Hanedanlığı sonrası Endülüs'te Gırnata Nasri Sultanlığı, Tunus'ta Hafsi Hanedanı, Telemsan'da Abdülvadi'ler, Fas'da Merîni Hanedanlıkları döneminde Endülüs ve Kuzey Afrika mimari tarzında büyük bir farklılık görülmemektedir. Ancak aynı düzende, benzer süslemelerle çok daha üstün bir sanatsal mükemmelliğe ulaşıldığı kabul edilmektedir. Bu devrin en dikkat çekici yapıları medreselerdir. Muvahhitler döneminde de Mağrip ve Endülüste medreseler yapıldığı bilinse de günümüze ulaşan olmamıştır.(Ülken,1948:288)

Merîni Sultanları medrese geleneğini Kuzey Afrika'ya taşımışlardır. Merîniler öncelikle başkent yaptıkları Fez'i ve diğer hakim oldukları şehirleri medreselerle donattılar. Merîniler'den önce eğitim, öğretim camilerde yürütülüyordu en önemli merkez de Karaviyyin Camisiydi. Merîni sultanları doğudaki İslam ülkelerini örnek alarak, Mağrip'de ilk defa yüksek eğitim yapılabilecek, öğrencilerin içinde kalabileceği birimler içeren medrese yapıları inşaa ettiler. Bu yapıları en güzel şekilde donatarak müderris ve talebelerin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde vakıflar tahsis ettiler.(Kubisch,2005:312-314;Latif,2011:74-77;Yiğit, 2021:233-234)

Merîni'lerin köklerini peygamber soyuna dayandırma şansları yoktu, Murabıtlar gibi dini reformcu bir yapıya sahip değildiler. Bu nedenle muhafazakar İslam gelenekçiliğini benimseyerek kurdukları medreselerde bu anlayışı yerleştirmeye çalışmışlardır. Başlangıçta saltanat Maliki mezhebine dayalı kendi görüşünü otoriter bir şekilde benimsetmeye çalışmıştır. Ulema ve devlet otoritesi arasındaki çekişme ayaklanma aşamasına geldikten sonra Merîni otoritesi geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra saray ulemayı dikkatlice izleyerek, cami ve medreseler aracılığı ile kendi görüşlerini benimsetmeye çalışmıştır.(Latif, 2011:90)

İslam dünyasının doğusunda medreselerin Fatimi Şiiiliğine karşı Sünni mezhebinin başarısının anahtarı olduğu söylenebilir. Aynı düşünce Batı İslam dünyasını da etkilemiş ve uygulanmaya başlamıştır. Doğu İslam dünyasında ortaya çıkan medreseler XIV.Yy'da Mağrip'e ulaştı ve Merîni'ler döneminde en yüksek seviyesini buldu. İlk Merîni medresesinin Fez kadısının telkini ile kurulduğu rivayeti vardır. Ancak Mısır'dan farklı olarak Fas'da o dönem zayıflamış olan İslam ilimlerinin(kelam, fıkıh, tefsir, hadis) güçlendirilmesi de medrese sayısının çoğaltılmasının ana amaçlarındandı. İbn Haldun Fas ve Mağrip'deki eğitimin ezbere dayalı hale gelmesini müzakere ve ilmi münakaşa usulünün azalmasına bağlayarak eleştirir.(İbn Haldun,2020:906-908) Özellikle fıkıh, kadı gibi etkili devlet görevlilerinin yetiştirilmesi açısından önemliydi. Mağrip'de Maliki Mezhebi hakim olduğu için bu medreselerde sadece Maliki fıkıhı öğretilmekteydi. (Ülken,1948:289) Mağrip'te fıkıh

katı olarak sünnete dayalı olup sapkın fikirlere izin verilmemekteydi. Devlet memurları medreselerden seçiliyordu, bu nedenle hukuk okulu ve üniversite işlevi gören kurumlarda okuyan öğrencilerin barınma ve gündelik ihtiyaçları devlet tarafından karşılanıyordu. (Kubisch,2005:312)

Merînî Sultanları ilimin gelişmesine ve eğitime çok önem vererek, Mağrib'e medrese sistemini ilk olarak onlar getirmiş, vakıflar kurarak Fez başta olmak üzere tüm şehirlere medrese yapıları inşa ettirmişlerdir. Kendileri de iyi eğitim görmüş sultanlar âlimleri korumuş, desteklemiş, mezhep farkı gözetmeksizin serbestlik tanımışlardır. Endülüs'den gelen mülteci âlimler Fas'da dini ve beşeri ilimleri gelişmesini sağlamışlardır. Sultanlar âlimleri kitap yazmaya, buluş ve icat yapmaya teşvik etmiş, başarılı bulduklarını cömertçe ödüllendirmişlerdir. Ebü'l Hasan, Ebû İnan gibi sultanların âlimlerle yaptığı meclisler meşhurdur.(Ceran,2012:294-298) Sarayın kütüphanesinin döneminin en büyük kütüphanesi olduğu, büyük medreselerde kütüphaneler olduğu, devlet adamlarının da medrese ve kütüphane yaptırdıkları bilinmektedir. (Yiğit,2021:234,236-238;Ceran,2012:294-298)

Medrese yapılarının Merînî mimarisinin en güzel örneklerini oluşturdukları kabul edilmektedir. Medreselerin ve öğrencilerin tüm masrafları devlet ve vakıflar tarafından karşılandığı için taşradan gelen öğrencilerde okuyabilmekteydiler. Medreselerde İslam âlimlerinin eserleri, çoğunlukla da Malîkî mezhebi eserleri okutuluyordu. Mağrib'de kız öğrencilerin de başta Kayraviyyin olmak üzere camilerde eğitim gördüğü ve "Kız medreseleri"- "dârül-fakîha" adı verilen medreselerde okuyabildiği, birçok kadın âlimin ilmi çalışmaları ile tanındıklarını İ.Ceran Abdülhadi et Tazî'nin Camiu'l Kayraviyyin eserini kaynak göstererek anlatmaktadır.(Ceran,2012;294)

Sultanların ilim ve eğitime verdikleri destek ile coğrafya ve astronomi, matematik ve geometri, tıp alanında gelişmeler olmuş önemli âlimler yetişmiştir. Edebiyat ve şiir gelişmiş, devletin yazışmalarında şairlere görev verilmiştir.(Yiğit,2021:243-248)

Merînî medreselerinin hepsi sultanlar tarafından yaptırılmış ve vakıf kayıtlarına göre sürekli gelirleri sağlanmıştır. Vakıf kayıtlarına göre geniş bir dizi kuruluştan gelen gelir, görevlilerin, öğretmenlerin maaşlarından, öğrencilerin harçlıklarına kadar çeşitli giderlere adanmıştır.(Kubish,2005:312) Bu bağış ağının kapsamı şehirdeki mülklerle medreseleri ilişkilendirerek devlet kontrolüne alınmıştır. Saltanat bu şekilde fikri ve mali olarak medreselerin kontrolünü sağlamıştır. Vakıf kayıtlarına göre geliri vakfedilen mülkler medreselerin bulundukları yerlere göre sokak ve bölge olarak ayrılarak belirtilmiştir. Evler, dükkanlar, hamamlar, hanlar(funduk), fırın, su değirmeni, meyve bahçeleri, seramik atölyeleri vakıf mülkleri olabiliyordu.(Latif,2011:98-99)

Merînî medreselerinin Fez şehrinin organik yapısıyla, sokak sokak, yapı gurupları ile

oluşturulan vakıf ağı ilişkisi ile kent dokusuyla bütünleştiği, bir parçası olduğu görülür. Kent dokusuyla bütünleştiği bir başka unsurun ‘su’ olduğu söylenebilir. Su medreseye yapılan bağışlardan birisi gibidir. Yapının her yerinde kaselerde, vazolarda, çeşmelerde ve avluda mimari bir eleman olarak görseelliğin esas unsurlarındandır. Medrese su arasındaki ilişki şehrin su ekonomisinin de bir sonucudur. Fes şehrinin topografik yapısını ustaca avantaja çeviren su sistemiyle Fez’in neredeyse tüm yapılarına su sağlanmıştır. Su sisteminin yapının içinden geçecek şekilde tasarlanması medreseye görsel olarak katkısının yanısıra kentin kapsayıcı dokusuna dahil etmekte, diğer yapılara bağlayıcı olmaktadır.(Latif, 2011:100-101)

Endülüs Mültecileri mimari, tıp, ziraat, zanaat, ticarete de ve İbn Haldun’a göre özellikle suyu taşıyarak şehirlere getirmek, kanallar, kuyular, değirmenler yapmakta hünerydiler. (İbn Haldûn, 2020:864-865)

Merînî medreselerinin tamamı ilk yapılan Saffarîn(1271) dışında XIV. yy ilk yarısında inşa edilmişlerdir. Plan şeması yoğun kent dokusu içinde parselin zorlaması ile farklı geometriler gösterse de fonksiyon yerleşimi benzer şekillerde tekrar etmektedir. Merkezi avlu çevresinde oluşturulan yapıda, cami yada mescit, öğrenci hücreleri, genel dersane bulunuyor başka mekanlarda eklenebiliyordu. Öğrenci hücreleri kısmı iki katlı olabiliyordu.(Ülken, 1948:289) Mağrip evlerinin içe dönük avlu çevresinde gelişen plan şeması medreseler için de ön tip oluşturmuş olabilir. (Latif,2011:125)

Bunlardan ilk yapılan Saffarîn (1271) (Görsel.2), Karaviyyin Cami yakınındaki bakırcılar çarşısı içinde yer alır ve adını da buradan almıştır. Merkezi Avlu etrafında düzenlenen plan kent parseline uygun olarak şekillenmiştir. Fez-ül Cedit (1320), Sabâ’yin Medreseleri de benzer şemalara sahiptirler. Sahriç (1321) (Görsel.1) ve Attarin (1325) (Görsel.4.a.b) kendi içinde simetriye yakın bir plan düzenlemesi içerir. Sahriç ve Attarin avlu cephe düzenlemeleri ile benzer, belirli görsel elemanların kullanıldığı hatta tekdüzeliğe dönüştüğü söylenebilmektedir. Ama bu benzer işlevi üslenmiş, mimari kimlik oluşturma yanısıra görsel bir birliktelik oluşturma çabası olarak da düşünülebilir. Merînî Devletinin saltanat hevesini yapılara yansıtması olarak da değerlendirilebilir.(Latif,2011:135)

Merînî Medreselerinde yapıların ana mekanları; 1-Giriş, 2-Avlu 3-Cami-Mescit, 4-Öğrenci Odaları, 5-Abdesthane bölümü olarak sıralanabilir.

Giriş Yapılara genellikle büyük kemerlerle vurgulanmış kapılardan, dolambaçlı yada dolaylı, dar koridorlara girilir, buradan avluya yada abdesthaneye, öğrenci odalarına giden diğer koridorlara geçiş yapılır. Giriş kapıları portal niteliğinde değil tek kat yüksekliğinde yapılmış olup, geniş saçaklarla sokaktaki diğer yapılardan farklı bir yapı girişi olduğu vurgulanmıştır.

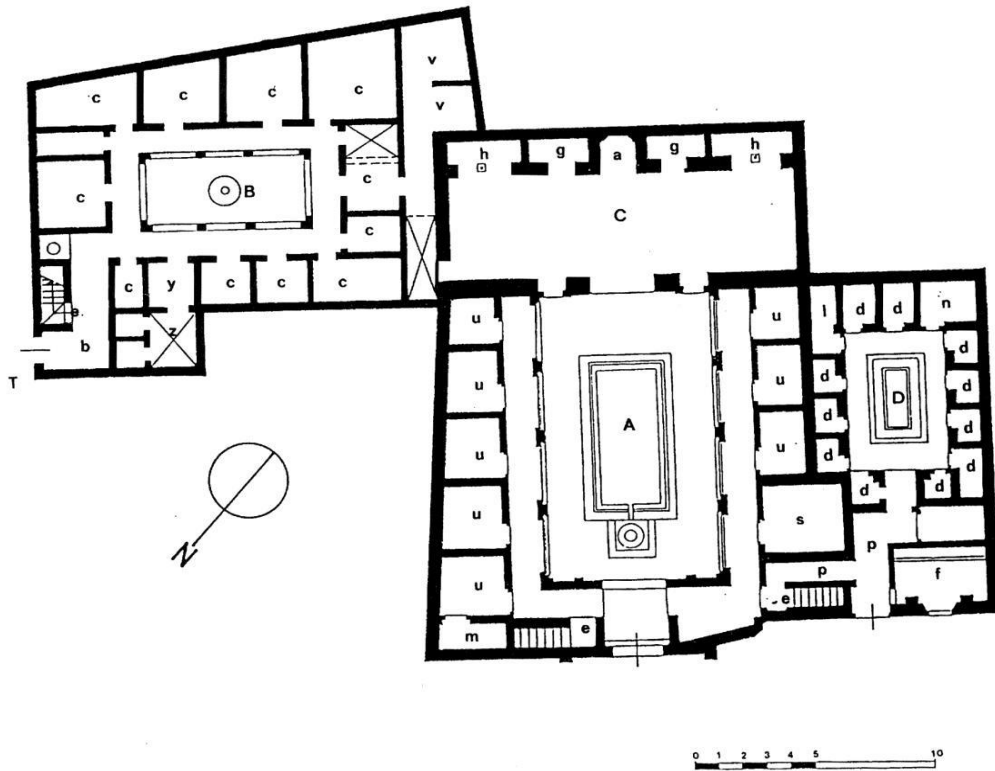
Avlu Yapının merkezi, kalbi, nefes alma yeridir. Yapılar tamamen içe döndüktür,

dışarıda bir cephe, dışarıya bakan pencereleri yoktur yada üst kotta az sayıdadır. Hava ve gün ışığı avludan sağlanır. Bu nedenle avlu cepheleri çok önemsenmiş, mimari olarak yapının en önemli elemanı haline gelmiştir. Avlularda mutlaka bir su elemanı bulunur. Bunlar, havuz, kanal, çeşme olabilir ve şehrin su kanallarından beslenirler. Avlu çevresi kolonlarla revaklarla çevrilidir. Revaklar genellikle ahşap kafes paravan ve kapılarla kısmen kapatılmıştır.

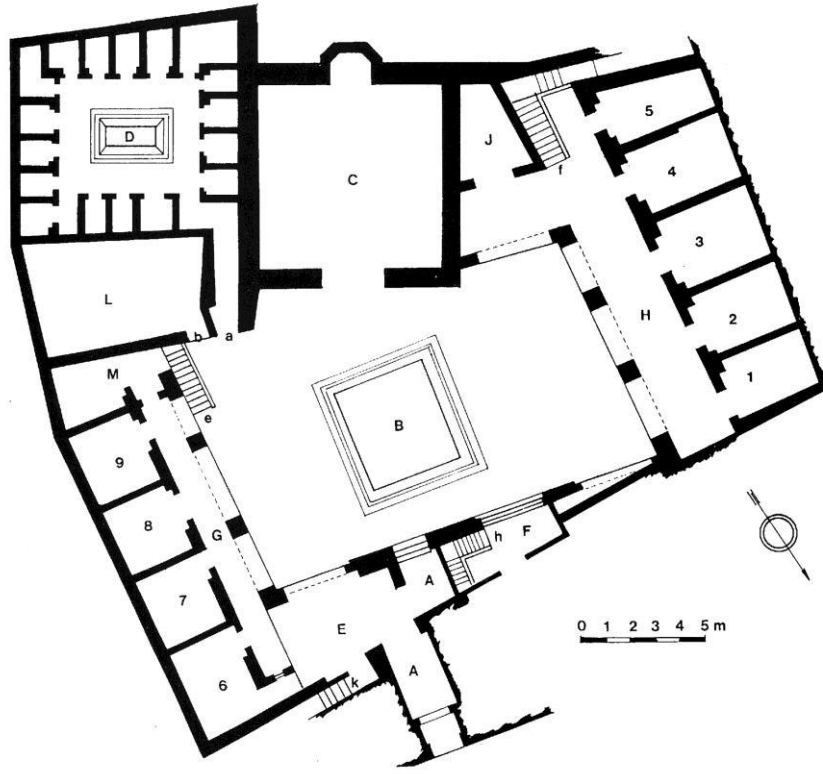
Cami veya mescit avlunun kible cephesini kaplayacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Genellikle düz yada kırma çatılarla örtülüdürler. Fazla büyük olmadıkları için genellikle tek mekandır. Mihrap dışında iç mekan duvarlarında süsleme pek yoktur. Yapıların çoğunda minber ve minare de yoktur.

Öğrenci Odaları, Avlunun çevresinde zemin ve üst katlarda bulunan sade hücreler şeklinde yapılmışlardır.

Abdest Odaları, Girişe bağlantılı ayrı bir koridorla geçilen küçük bir avlu etrafında dizilmiş hela ve abdest hücreleri şeklinde düzenlenmişlerdir. Eş zaman diliminde örnek olarak Memlûk Emir Taz'ın Halep de yaptırdığı ana yapıdan ayrı girişi avlusu olan umumi hela(1357) planı ile benzerlik gösteren yaklaşım, Bursa Hüdavendigâr(1366) ve Ulucami (1400) külliyelerinde de görülmüş ancak tekrar edilmemiştir.(Tanman,1999:82)Bu mimari elemanlardan farklı olarak, minare, su saati gibi farklı işlevler de eklenebilmektedir.

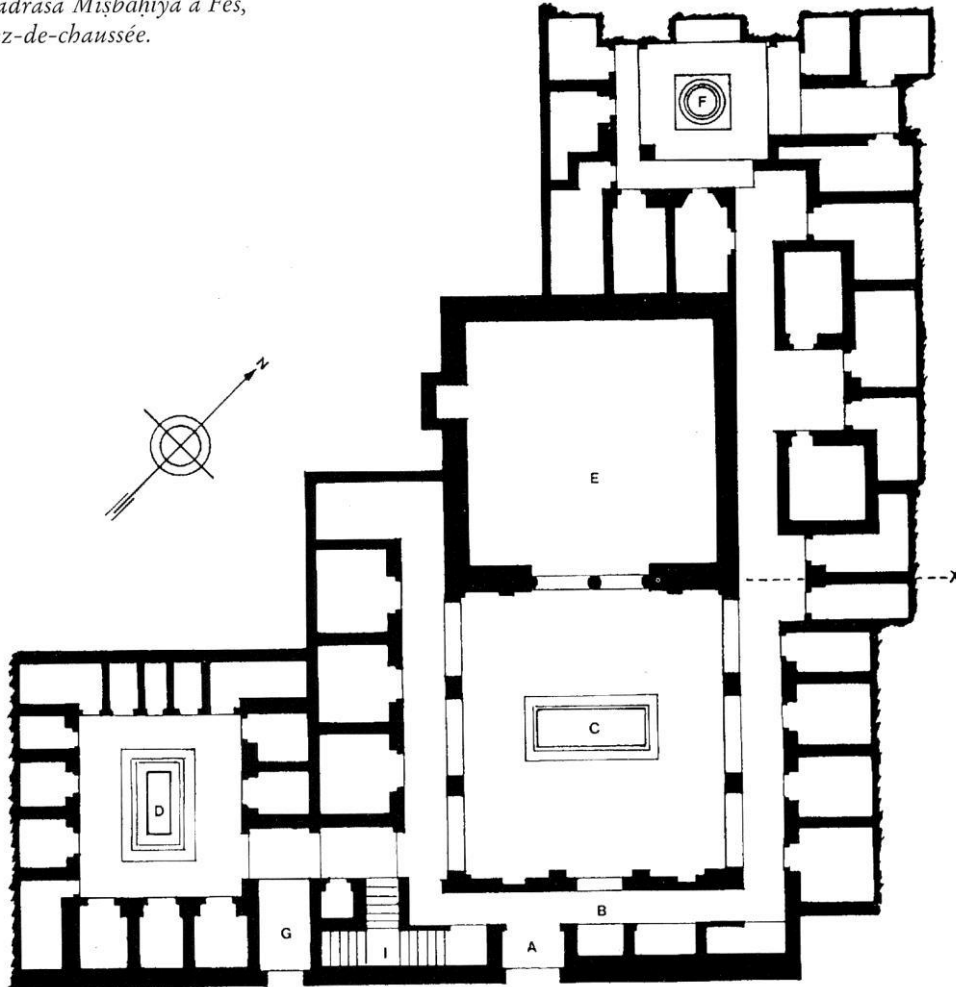
Görsel.1- Sahrij Medresi-Plan (Latif;2011:183) A- Ana Avlu ve Havuz, C- Mescit,D-Abdeshane Avlusu, d- Abdes odaları, B- Öğrenci Odaları Avlusu, c- Öğrenci Hücreleri

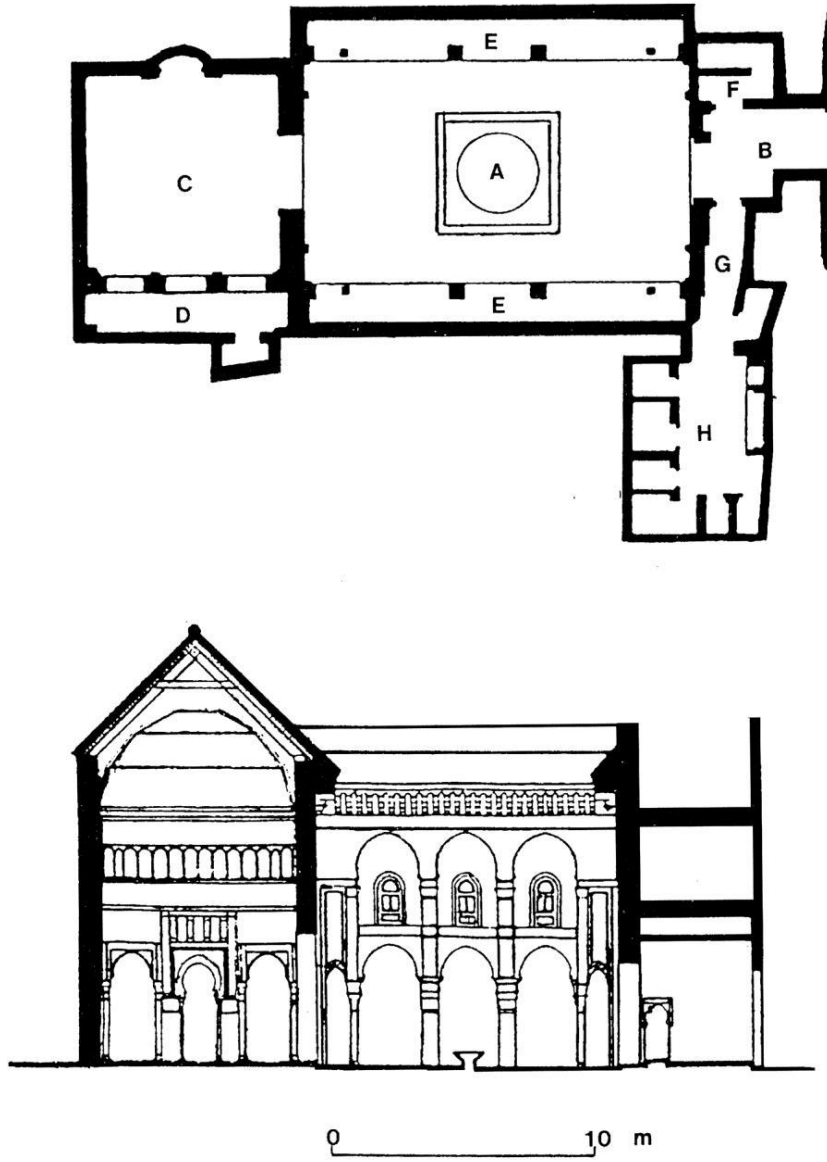

Görsel.2-Saffarin Medresesi Plan (Latif;2011:181)

Görsel.3-Misbâhiyya Medresesi Plan (Latif;2011:185)

PL. 66. *Madrassa Mişbâhiyya à Fès,*
plan du rez-de-chaussée.

Görsel.4- Attarin Medresi-Plan Kesit-Alçı Süsleme (Latif;2011:184)

A-Ana Avlu ve Havuz,B-Giriş Holü, C- Mescit, H-Abdeshane

Süsleme Merînî medreselerini geniş yapı ve süsleme geleneği olan İslam sanatı ve mimarlığından farklılaştıran en önemli özelliği ana avlularının yoğun, karmaşık süslemeli cepheleridir. Merînî medreselerini ‘*Gelişigüzel serpilmiş doğu incileri*’ olarak tarifleyen Hillenbrand (2005:193) görüşünü şöyle belirtir.;

“Duvar farklı oranlara, malzemelere, desenlere, dokulara, renklere ve derinliklere sahip bir dizi panel içeren bir tür resim galerisi gibi tasarlanmıştır.(alt kısımdaki çini kaplamada aynı anlayışı yansıtır);bunları bütünlüklü bir kompozisyon içinde birleştirmek için pek çaba harcanmamıştır.”

İbn Haldûn Mağrib sanatı üzerindeki Endülüs etkisini şöyle anlatır;

“Mağrib’e gelince; Müvahhitler hanedanından itibaren buraya Endülüs’ten önemli miktarda kültür eserleri intikal etmiş, Müvahhitler denizi geçerek Endülüs’ü ele geçirmiş ve hüküm sürmüş; halkı Endülüslülerle karışmış olduğu için medeni hayatın itiyat ve icapları bunlar vasıtasıyla Mağrib’te yayılmış, Endülüs halkından birçoğu ya kendi tercihleri veya göç etmeye mecbur edilmiş oldukları için Mağrib’e gelmişler, bunlar vasıtasıyla bildiğin gibi, kültür ve medeniyet yerleşmiştir. Böylece bu kültür sanatın çoğu ve büyük bir kısmı Endülüs halkından alınmıştır.” İbn Haldûn (2020:783-784)

Süsleme alçı ve çini mozaik ağırlıklıdır. Alçı paneller tek tek dökülerek kuruduktan sonra bir araya getirilir. Böylece farklı desenler farklı katmanlarda yer alarak derinlik ve gölge etkileri yarattığı kompozisyonlar oluştururlar. Duvarı hafifletip kristal(necef) tüllerden oluşmuş hissi veren zarif kemerler, alınlar, nişler halini alırlar. Bu katmanlarda zarif yazılar, bitkisel motifler, ağırlıklı olarak da geometrik sonsuzluklara varan ağ sistemleri vardır. Kolonların alt kısmının kaplandığı mozaiklerde ise sanatçılar önce deseni çizip renkli seramik parçaları aralarına yerleştirecek şekilde döşerler ve sonra sıvayla birlikte yüzeye yapıştırırlar. Gölge vaha etkisi vermesi için mavi ve yeşil renkler ağırlıklıdır. En çok kullanılan, Hira mağarası etkisi ile örümcek ağı motifidir. Bu mozaiklere “zellij” denilmektedir. Bu süsleme tarzı ahşap kapı pencere ve tavan işlerinde de devam eder. Bu tezyinat Endülüs’ten göç eden sanatçıların etkisi ile oluşmuş ortak form dili ve zenginliğini taşır. Endülüs yapılarında kesme mozaik ve alçı duvar süslemelerinin çok benzerleri görülmektedir. (Burckhardt, 2021:136-139)

“Yapıda kullanılan usullerden biri de, duvarlarına kışlamaktır. Bu da, duvarların üzerinde kireçten mücessem(kabartma) şekiller yapmak suretiyle olur. Kireç hamur haline getirilerek tamamıyla karıştırıldıktan ve rutubetli haliyle mütenasip bir şekilde demirden yapılmış alet ile parçalara ayrıldıktan sonra, mücessem şekiller türlü renk ve nakışlarla süslenir. Bazen parçalara bölünmüş su mermerleri, kiremit, çömlek, sedef ve boncuk taneleriyle karışık veya karıştırılmadan, hamur haline getirilmiş olan rutubetli bir halde bulunan alçı, duvara yapıştırılır. Sanatkarlar arasında kullanılan usule uygun olarak öyle bir şekilde tezyin edilir ki, nefis bir gül ve çiçek bahçesinin bir parçası gibi görünür.”

(İbn Haldun, 2020:858)

Merînî Sultanları Fesu’l cedid-yeni şehir, Binye, Meknes adı verilen yeni şehirler kurmuş, ulu cami, saray, han ve hastane yapıları yapmışlardır. Ancak sanatsal özellik olarak medreseler öne geçmiştir.

2.2.2-Fez

Fez İdrisi hükümdarı II. İdris tarafından 798 yılında kuruldu. Fez halkı tarafından, şehrin II. İdris'in çölde bulduğu ilahi su kaynağı kenarında, ilim ve fıkıh yuvası olması duaları ile kurulduğu bu nedenle kutsal bir şehir olduğuna inanılmaktadır. IX. Yy da II. İdris'in Kayrevan'dan getirttiği Arap göçmenler Sebû nehrinin bir yakasına, Endülüs Kurtuba'dan gelenler diğer yakasına yerleştiler.(Ferhat,2008:247)Birleşerek kenti oluşturan bu iki yaka günümüzde de merkezlerinde bulunan camilerin de adıyla “Kayrevan” ve “Endülüs” olarak anılmaktadır. Kayrevan ve Kurtuba Batı İslam âleminin eğitimde iki kutbunu oluşturmaktaydı. Genellikle tepeler üzerinde gelişen korunaklı Orta Çağ şehirlerinin aksine Fez birçok su kaynağı ve bir nehirle beslenen iki yükselti arasındaki vadide kurulmuştur. Fez'de birçok kez bulunmuş sanatçı ve tarihçi Burckhardt'a göre “*su şehre zenginlik ve sağlık taşıırken çevresini bahçelerle süsler*” (Burckhardt, 2021:99-100)

“Bu, inciler nehri olarak adlandırılır, şehrin batısında yaklaşık altı mil uzaktaki ovanın neredeyse altmış farklı kaynaktan gelir.....Burada nehir bir çok mahallelere akan kollara ayrılır, camileri, sokakları ve hane halkının evlerini, çeşmeleri besler, değirmenleri çevirir, banyoları doldurur,bahçeleri sular ve şehirden ayrılırken de tüm pislik ve çöpleri beraberinde götürür”

Ebu Hasan Ali el-Ceznai'nin Fas'ın kuruluşu hakkındaki “Zehrat el-As” eserinde su ve şehir anlatımını böyle aktarmaktadır. (Burckhardt, 2021:99-100)

Fez şehri için suyun hayati önemi olduğu bilinmektedir. Şehrin ana kanalizasyon sisteminin tüm detaylarıyla kuyu, kaynak, sarnıç, depo, çeşmelerin not edilerek işlendiği ve 360 kaynakla Merînî Fez'inin su açısında Şam'dan daha zengin olduğu anlatılmaktadır. Şehrin su sisteminin Granada ve Sevilla'dan getirilen ekipmanlarla, Endülüs göçmenleri tarafından üstün mekanik özelliklerle kurulduğu başta İbn Haldun olmak üzere bir çok kaynakta anlatılmaktadır. Merînî Sultanları da şehrin önemli yerlerine bağış ve sebil olarak anıtsal çeşmeler yaptırmışlardır. (İbn Haldûn, 2020:864-865; Ferhat,2008:249-250)

Dönem tarihçileri de şehrin suyuna kutsal özellikler yüklemişlerdir. Kışın sıcaklık yazın serinlik yaydığı, taşların içinden cilt hastalıklarına iyi gelen özellikler çıkardığı gibi. Wad al-Jawahir (İnci nehri) adını değerli istiridyeden ve çok çeşitli balıklarından almaktaydı. (Ferhat,2008:249-250)

Şehir göçmenler sayesinde gelişerek, X. Yy da Muvahhitler zamanında Mağrip'in önemli şehirlerinden birisi haline geldi. Gelişme göstermesinin en önemli nedeni ticari ve coğrafi açıdan elverişli konumuydu. Endülüs, Mağrip ve Sahra altı Afrika(Sudan, Gana) arasındaki altın ticaret güzergâhı üzerindeydi. Şehrin en önemli mimari anıtlarından Karaviyyin Cami bu dönemde yapıldı ve Cuma camii seçildi. Cami çevresi şehrin kültür ve kurulan çarşılarla ticaret merkezi haline geldi. (Kubish,2005:310)

1248 de Merînîler'in başkenti oldu ve batı İslam dünyasının merkezi konumuna ulaşarak altın çağını yaşadı. Ebu'l Hasan Ali büyük bir imar hareketi başlatarak Fas'ın birçok şehrini oluşturdu. En önemli yapılaşma da Fez şehrinde oldu. Fez Merînî yönetiminde en yüksek refah düzeyine ulaştı (Hattstein, 2005:300-301)

Merînî hükümdarı Ebu Yusuf 1276 da Fez nehrini geçerek Fez-ül Bali(Eski Fez) ye girmiş, Fez-ül Cedid'in(Yeni Fez) temelini atarak, kahinlerine danışarak devletin başkenti ilan etmiştir. Ebû Yusuf Yakup askeri ve idari büyümeyi düşünerek yakına yeni bir şehir kurulmasını emretmiş, ticari ve ilim merkezi olarak eski şehir-Fâsü'l-kadime olarak anılırken, sultan sarayı, şehzade köşkleri, askeri binalar, kışlalar, ahırlar, cami, su kemerleri, darphane, hastane, gibi yapıların inşa edildiği yeni şehir Medinetül beyzâ-Fâsü'l-cedîde- Beyaz Şehir olarak isimlendirilmiş, surlarla çevrilmiş, büyük kapılarla ayrılmıştır. (Ferhat,2008:252-254;Ceran,2012:218-224;Yiğit,2021:232)

Yaptırdığı kent surları günümüze ulaşmış, Darü'l Mahzen Sarayını ve Cami-i Kebir'i yaptırmıştır. Bu dönemde kışla ve idari bina yapımı başlanmış, Hristiyan tacirlerin kente yerleşmesine izin verilmiş, günümüze kadar ulaşan bir Yahudi mahallesi, kentin belki de ilk gettosu(el-Mellâh) olmuştur. (Kubisch,2005:310) Fez ve Marakeş'te Yahudi ve Hristiyanların "mellâh" denilen, geceleri güvenlik için kapıları kapatılabilen kendi mahallerinin olduğu bilinmektedir. (Ahmet Hevzali "el mellâh" dan aktaran Tamdoğan Z.G., 2014:82)

Merînî döneminde Fez şehri en önemli sanayi ve ticaret merkeziydi. Dokuma, deri tabaklama, sabun imalatı, kuyum, kâğıt ve cam imalatı, kireç ve tuğla ocakları gibi birçok atelye bulunmaktaydı. Ticaret çarşılarında yapılıyordu. Mal ve zanaatlara göre ayrılmış çarşılar, tüccarların kalabileceği hanlar ticaret merkezini oluşturuyordu. Şehir merkezinde yer alan hanlar aynı zamanda birçok mal için depo niteliği taşıyordu. Her milletten yabancı tüccarlar mallarını burada koruyor ve ikamet ediyorlardı (Yiğit,2021:223)

Şehrin camiler etrafında organik olarak büyüdüğü görülür. Meydan, ana cadde, pencereli cadde cephesi, büyük kamu yada dini yapılar gibi alışılmış kent elemanları yoktur. Kent kapılarından girilen dar sokaklar, camilerin çevresindeki çarşılarla açılan patika yollar, kendi içine dönük avlulardan nefes alan yapı kristallerinin (billur) oluşturduğu yekpare bir yapı gibidir. Camilerin çevresinde üzerleri bambu ızgaralar ve sarmaşıklarla kaplı çarşılarında kumaş, bakır, çömlek, el sanatları, baharat, sebze ve hayvan pazarları, terzi, saraç, gibi açık atölyeler, doğu surları boyunca çömlek fırınları, şehrin dışına doğru dericiler yer alır. Burckhardt'a göre bu sokaklarda yürüyenler tek bir yapının içinde yürüyormuş hissine kapılırlar. Kapalı bir hücre gibi içe dönük avlusuyla yaşayan Mağrip evi Afrika iklimine uygunluğundan çok İslami yaşam tarzının bir sonucu mudur? (Burckhardt,2021:102-103)

Merînî Sultanları halkla görsel iletişim kurdukları merasimlere çok önem verirlerdi. Ülkeyi ziyarete gelen heyetlerin karşılama törenleri devletin gücünü, birlik beraberliği gösteriyordu. Sultanların sefere çıkışında, evlilik ve sünnet düğünlerinde, önemli kişilerin cenazelerinde, merasimler düzenleniyordu. Sultan Ebû Yakub Yusuf en- Nâsır 1272 yılında Mevlid-i Nebvînin(peygamberin doğumu) tüm ülkede dini bayram olarak kutlanmasını emretmişti, Ebu İnan döneminde bu kutlamalar daha gösterişli yapılıyor, özel bastırılmış hediye paralar, dağıtılan bağışlar, ziyafetler ve hayırlarla zenginleştiriliyordu. Mumlar, kandillerle aydınlatılan şehirde, Ebû Hasan, Ebû İnan gibi sultanların katıldığı Peygambere övgü yapılan şiir meclisleri kurulduğu, İbn Haldun, Makkari, Şihinar gibi tarihçiler anlatmaktadır. Bu kutlama geleneğinin Cezayir, Tunus, hatta Gırnata- Endülüs devletlerinde de eş zamanlı yapıldığı anlatılmaktadır. (İbn Haldûn, 2020:549;Tamdoğan Z.G., 2014:89-90; Ferhat,2008:258-259; Ceran,2012:315-316)

Görsel.5-Fez Kent Dokusu Karaviyyin Camisi Çevresi (Hattestein;2005:311)

Yapıların çok yüksek olmadığı kentin silüetini oluşturan en önemli elemanlar kare kesitli, bağdadi kuleler şeklindeki yüksek minarelerdir. Kule Minareler Ortaçağ kenti olmasının da işareti gibidir. (Kubisch,2005:311)

Merînî medreselerinin Fez'in morfolojik mimari yapısı ile ilişkisine bakıldığında yedi önemli medrese yapısının iki önemli caminin yakın çevresinde yer aldıkları görülür. Bunlar Saffarîn (1271), Sahriç (1321), Fez-ül Cedid (1320), Sabâ'yın ve Attârin (1325),

Misbahîyye(1346), İnaniye (1356) kentin X. Yy da yapılan önemli iki camisi Karaviyyin ve Endülüs Cami yakın çevresinde bulunurlar. Fez dışında yapılan Merînî medreselerinden, Sale Şehrinde - Sultan Hasan(1342), el-Cedide Şehrinde (1345), Meknes Şehrinde - Ebu İnaniye, Rabat Şehrinde – Şella Külliyesi (1350) günümüze ulaşanlardır.(Latif,2011:5)

Merînî medreselerinin farklı bir yönü de banisinin adından çok çevrelerindeki çarşıların, yada yapının bir özelliğine göre anılmalarıdır. Saffarin bakırcılar çarşısından, Attarin parfüm ve baharat çarşısından isimlerini almıştır. Sahriç avlusunda bulunan havuz ve sarnıçın ismini taşır. Misbahîyye ilk ders veren din âliminin adıyla anılır.(Ülken,1948:289-291)

2.2.3- İnaniye Külliyesi

Ebû İnan Faris el-Merînî (1348-1358) 1329 yılında Fâsü'l Cedîd'de doğmuş, Merîni Sultanı Ebû'l Hasen el-Mansur'un oğludur, annesi Hristiyan asıllı bir cariyeye olan Şemsüddûha'dır. İyi bir eğitim almış ve genç yaşta babası tarafından veliaht ilan edilerek Tilimsân valiliğine görevlendirilmiştir. Kur'anı ezberlemiş fıkıh, hadis, lügat ve nahiv ilimlerini çalışmıştır. Babasının İfrîkiye'de Beni Hilal ve Beni Süleym kabileleri ile yaptığı savaşlarda öldüğü haberini alması üzerine 1348 yılında sultanlık beratı almış, babasını sağ olduğunu öğrenmesine rağmen tahttan vazgeçmemiştir. Babası ile yaptığı savaşı kazanarak onun tahtan feragat etmesini sağlamıştır. Kardeşlerinin isyanlarını bastırdıktan sonra Abdülvadi'ler ve Hafsiler'le savaşmış, Portekiz'e saldırılar düzenlemiş ve başarılı olmuştur. Aragon Kırallığı ve Nasriler'le iyi ilişkiler kurmuştur. Mağrib-i Evsat ve İfrikiyede Merînîlerin yeniden üstünlük kurmasını sağlamıştır. (Özaydın,1994:169-170)1358 yılında hastalığı sırasında, kendisinden sonrası için yapılan taht kavgalarının ortasında bir suikast sonucu öldürüldüğü bilinmektedir. Ebû İnanın ölümünden sonra vezirler ve devlet adamları arasında taht kavgaları ile geçen gerileme ve çöküş dönemi başlamıştır. (Yiğit,2021:248-249)

Merînîlerin önemli sultanlarından birisi olan Ebu İnan halife 'emîrû'l mü'minin' ünvanını ilk kullanan sultan olmuştur. İyi bir süvari, askerleri ile birlikte savaşan bir komutandı. Hafız, seçkin ulema ile fikhî tartışmalar yapan bir fakih, Arap dili ve hesap uzmanı, edip ve şair olduğu anlatılmaktadır. İmar faaliyetlerine düşkündür, babasının eserlerini tamamlamış ve birçok eser yaptırmıştır. Kendisi Fez başta olmak Şella, Meknes gibi şehirlerde mescit, medrese, zaviye, sebil ve hamamlar yaptırmıştır. Saray ve medrese kütüphanelerini kitaplarla doldurmuş ayrıca ilk kez sadece kütüphane olarak kullanılan müstakil bir bina yaptırdığı, dini ve dünyevi ilimlerle ilgili bir çok kitapla donattığı bilinmektedir. Kayraviyyin Camiine bir kütüphanenin de bulunduğu, en fazla eklemeyi yaptıran Merînî sultanı olduğu ve kendi hattıyla yazdığı Kur'ân-ı Kerîm'lerin de bulunduğu bir "mushaf dolabı" yaptırdığı

anlatılmaktadır. (Tamdoğan,2014:5759;Yiğit,2021:237-238) Kendi adına yaptırdığı Tâliatü'l Fas adıyla anılan İnaniye Medresesi Fas'ın en büyük ve nadide mimari eserlerinden birisidir.(Ceran,2012:248-250,295)

İbn Battûta Fas'dan seyahatine başladığı zaman, Merînî sultanı Ebû İnan'dır. Battûta sultana sayfalarca övgüler sıralayarak kendisini teşvik ettiğini hediyelerle uğurladığını anlatır. İnaniye Medresesi'ni de anlatır;

“Fas civarında el-Kasr adıyla bilinen mıntıkada yaptırdığı büyük medrese ise genişliği, güzelliği, eşsizliği, suyunun bolluğu ve iyi bir konumda bulunuşu sebebiyle yeryüzünde benzeri olmayan bir yapıdır. Şam, Mısır, Irak ve Horasan medreseleri arasında bunun bir benzerini görmedim” (Battuta.2020:650)

Merînî mimarisinin zirvesi sayılan “el Medresetü'l Bû-İnaniye” 1356 yılında tamamlanmıştır. İnşaatın tamamlanmasından sonra medreseyi ziyaret eden Ebû İnan, baş mimarının sunduğu, yapı için yapılan harcamaları gösteren hesap defterini suya attırdığı; bu kadar güzel bir eser için yapılan harcamanın önemsiz olduğunu söylediği anlatılmaktadır. Ayrıca sultanın Medreseye bir minber hediye ettiği ve zamanın bilinmesini sağlayacak bir su saat inşaa ettirdiği bilinmektedir (Görsel 27). Bu saatin 1356 yılında Ebu'l Hasan Ali b.ahmet et-Tilimsân tarafından yapıldığı Kettâni'nin, *Selvetü'l Enfâs* ve Harîrî'nin *Tarihu'l Mağrib* eserlerinde anlatılmaktadır.(Yiğit,2021:234) “Bu medresenin yanına mescidi ile medreseyi birleştiren taş köprü, menzil, misafirhane, hamam, karşısına çarşı ve fırın” inşa edildiği, Harekât'ın El-Mağrib adde t-tarih eserine dayanarak Zehra Gözütok Tamdoğan, tarafından ileri sürülür. (Tamdoğan,2014:57)

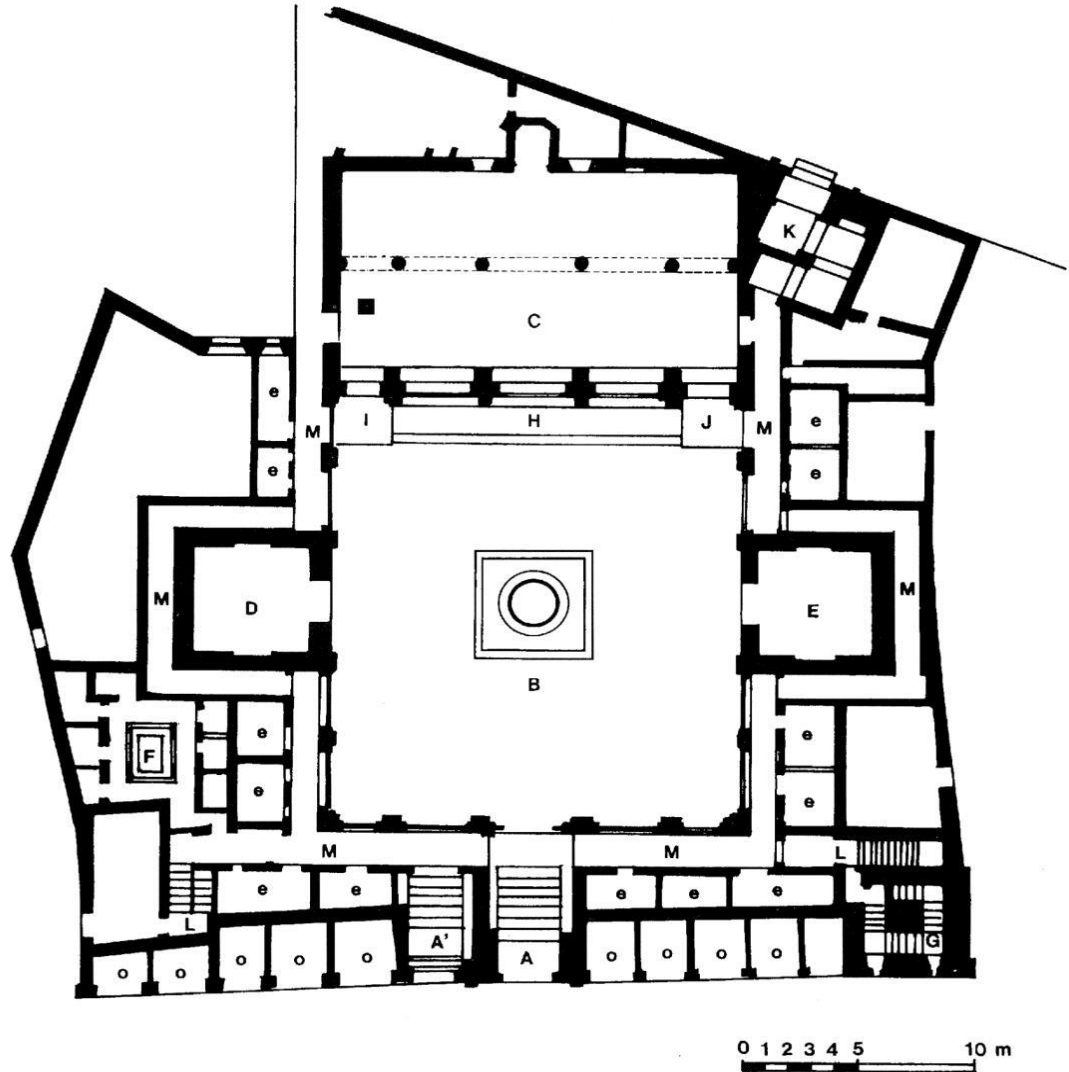
Sümeýra Ocak Fas İslam Mimarisi'ni incelediği 2019 yılı tarihli doktora tezinde mescit kısmında bulunan ve vakfiye niteliğindeki taş kitabenin tercümesini vermiştir. Tercüme kaynağı olarak Abdülhâdi et-Tazî'nin İbn Battûta incelemesinin ek kısmında Arapça, Zehra Gözütok Tamdoğan'ın Merînî Dönemini incelediği doktora tezinde Türkçe çevirisini göstermektedir;

“...Buradaki ilim talebesine yardımcı olmak üzere, hamam yapılmış, medreseye su getirilmiş, medresenin en yukarısına bile değirmenlerle su çıkarılmış, abdesthaneler yapılmıştır. Ayrıca gelirleri medresenin talebelerine, okuyucularına, hocalarına, medrese ve çevresinde görevli olanlara harcanmak ve medresenin tamirinde kullanılmak üzere tamamı medreseye yakın bir şekilde yetmişdört dükkanlık bir çarşı yapılmıştır. Tamamı vakıf olarak tesis edilmiştir ve inşallah değişmeyecektir... Bu medresenin inşasına 28 Ramazan 751/1350 da başlanmış ve 756/1356 . Bina Nâzırı ise Ebû'l-Hüseyin b.Ahmet İbnü'l Eşkar dır. Allah onun ilmini arttırsın.... ” (Ocak,2019:196)

İnaniye Külliyesi Merînî Sultanı Ebû İnanın 1350-1356 yılları arasında yaptırdığı Merînî döneminin en büyük ve son medresesinin bulunduğu yapıdır. Sultan camiye bir minber bağışlayarak Cuma camii statüsü kazanmasını sağlamış, bir minare yaptırmış ve bir saat

yapılması için de bağış yapmıştır. Avlu merkezli tipik Merînî medrese plan şeması uygulanmıştır, ancak boyut olarak döneminin diğer Merînî medreselerinden büyüktür. (Ülken,1948:292)

Yapının kuzeyden iki ve güneyden bir girişi vardır. Kuzeyde al-Tal'a Saghıra caddesine bitişik iki kapı (Görsel-9,10) açılmaktadır. Ana Giriş Kapısı avlu eksenindedir ve doğrudan avluya girilirken yanındaki diğer kapı sofalıdır, dar bir koridordan üst kata çıkan merdivenlere ulaşılır.(Kubish,2005:313) Ana giriş kapısı gösterişli bir portal olarak düzenlenmemiştir. Ancak sivri kemerli kapılar geniş bir saçakla sokaktaki diğer girişlerden ayrılmaktadır. Ahşap bezemeli kapıları, tunç menteşe ve tokmaklar taşımaktadır. Güneyde al-Tal'a Kabira caddesine açılan kapının olduğu duvarda caddeden geçenlerin görebileceği hidrolik saat(magana) bulunmaktadır.(Görsel-11) Kapıdan dar bir koridora girilir merdiven üst kat odalarına bağlanır ve yanda küçük ortası havuzlu bir avlu vardır.(Ocak,2019:198)

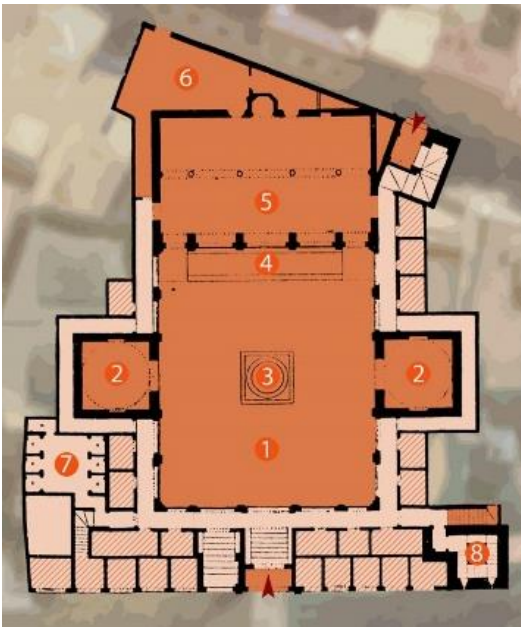

Görsel.6- İnaniye Külliyesi Plan (Latif;2011:185)

A,A',K- Girişler, B-Ana avlu ve Havuz, C-Cami, H- Kanal ,I-J-Köprü, D-E- Derslik Eyvanları, M- Koridor Revak,F-Abdeshane,e-Öğrenci odası, G-Minare, L-Üst Kata Cıkan Merdiven,O-Dükkan

Avlunun bir kenarı yaklaşık 18,5m olan kare formlu tabanı tamamen mermer kaplıdır. Ortasında bir havuz ve cami kenarı boyunca iki metre genişliğinde nehir kollarından birinin geçtiği su kanalı bulunmaktadır.(Görsel.12) Her ikisinin de eskiden abdest almak için kullanıldığı bilinmektedir. Avlunun diğer üç kenarında öğrenci odalarının açıldığı iki katlı koridorlar vardır. (Ülken:1948:294; Ocak,2019:198) Avluya çevreleyen tüm kolonlar kemer altına kadar yaklaşık 1,5 m yüksekliğinde kesme çini mozaik ile kaplıdır. Sarı, yeşil, beyaz ve siyah renkli mozaik desenin bitiminde mağribi hatlı çini yazı şeridi tüm avluyu dolanmaktadır. Çini hattın üzerinde alçı yazı şeridi yer alır.(Görsel-31-32) Sümeyra Ocak Bu yazı şeritlerinde Ebû İnanın adının defalarca tekrar edildiğini, Avlu cephelerindeki yazı şeritlerinde zafer ve fetihle ilgili Hud ve Âli İmran sûresi ayetlerinin bulunduğunu aktarmaktadır. Giriş ve cami aksının iki yanındaki cephelerde, orta kısımda yüksek atnalı kemerli ve ahşap kapılarla girilen, kenarlarının beş metre olduğu belirtilen kare planlı dersane mekanları yer almaktadır. Derslik girişlerindeki alçı süslemeli kemerlerin iç yüzlerinde “Ben İlim Meclisiyim”, “ Beni İmamü’l-Hâdî el-Fâris inşa ettirdi” gibi yapının kendisini anlattığı ifadeler bulunduğunu belirtir. (Ocak,2019:196-200) Ahşap kubbe ile örtülmüş bu hacimleri H.Z.Ülken 1356 yılında Kahire’de inşasına başlanan Sultan Hasan Külliyesinin eyvanlarına benzetir. Bu hacimlerin duvarları kubbeye kadar alçı süslemeli panellerle kaplanmıştır.(Görsel.23-24) (Ülken,1948:292-293)

Benzer büyük kemer ve kapı düzeni giriş ve cami cephesinde de görülür. Büyük kemerli kapı açıklıklarının yanlarında simetrik olarak yeralan daha küçük açıklıklarda Mağribi hatla bezenmiş ahşap kirişler, payanda görünümü kolon başlıkları ile taşınmaktadır. Bu kirişlerin üzerinde kemerli ahşap kafesli pencereler bulunur. Yuvarlak kemerli pencereler rumili, palmetli bitkisel motifli, geometrik tekrar eden ağ sistemi ile bezenmiş alçı cephe panelinin içine yerleştirilmiştir. Bu cephe bezemesi pencerelerin üstünde üç sıra mukarnaslı sivri kemerlerle bitirilmiştir. Avlu cepheleri en üstte büyük kemerleri ve tüm diğer açıklıkların

üzerinden geçerek tasarımı bütünleştiren ince bezemeli ahşap oyma şerit ile sonlanır. Bu kısmın üzerinde de kiremit kaplı kırma çatının saçağı bulunur.(Görsel.13) Saçak, işlemeli ahşap payandalarla desteklenmiştir. (Kubish,2005:313)

Görsel.7- İnaniye Külliyesi Şematik Plan

1-Avlu,2-Derslik Eyvanları, 3-Havuz,4- Kanal,5- Cami,6- Arka avlu, (Koyu renk taralı tek katlı yüksek mekanlar)

7-Abdesthane,8- Minare (Açık renk taralı alanlar iki katlı)

Avlu yapının kalbi, ışık ve hava aldığı, mozaik, ahşap, alçı cephe kompozisyonu ile görsel olarak da en önemli mimari elemanıdır. Çevresindeki koridorlar ahşap kafes işlemeli paravanlarla göz seviyesi üzerinden avludan ayrılmışlardır. Duvarlarında zeminden yaklaşık 1,5m yüksekliğe kadar mozaik kaplama üzerinde alçı süslemeler bulunmaktadır. Tek tek dökülerek kuruduktan sonra bir araya getirilen alçı paneller, farklı katmanlarda yer alan, farklı desenlerle derinlik ve gölge etkilerinin yarattığı kompozisyonlar oluştururlar. Duvarı hafifletip kristal(necef) tüllerden oluşmuş hissi veren zarif kemerler, alınlar, nişler halini alırlar. Bu katmanlar üç ana süsleme unsuru ile oluşturulmuştur; zarif sülüs yazılar, Rumili ve palmetli bitkisel motifler, ağırlıklı olarak da geometrik sonsuzluklara varan ağ sistemleri içinde yer alırlar, katmanların farklı derinliklerine geçişlerinde mukarnaslı kemerler yer alır. Üst katta öğrenci odaları bulunur, dersanelere geçilir. Sade ama kasvetli odalar olarak tariflenmektedir. (Kubish,2005:313)

Yapının mozaik kaplamalarının üzerinde, alçı ve ahşap bezemelerinde yer alan sülüs ve Mağribi hat yazı kuşaklarında, ayetlerin yanı sıra banisinin Ebû İnan olduğunun pek çok yerde vurgulandığı belirtilmektedir.(Ocak,2019:201)

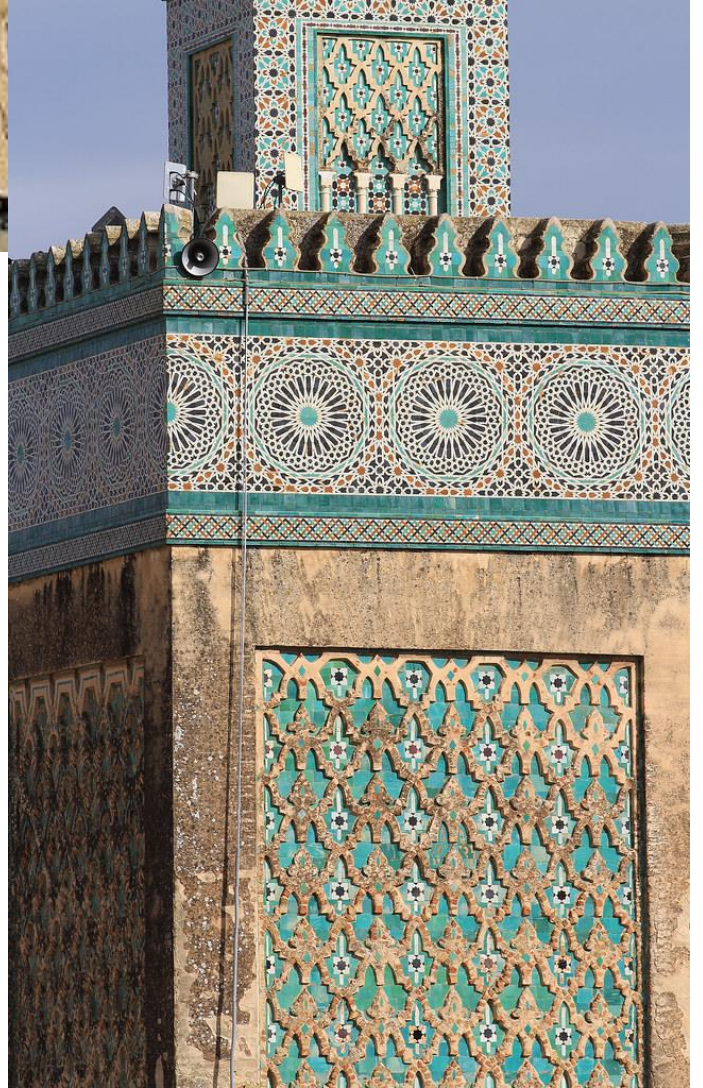
Cami ye kanalın üzerinden mozaik kaplı iki küçük köprü ile geçilmektedir. Mihraba paralel iki sahinin arası dört sütunun taşıdığı beş kemerle bölünmüştür. Beyaz mermer sütunlar cephe aks aralıklarına göre yerleştirilmiştir. Sütunların taş oymalı başlıkları üzerinde atnalı kemerler alçı bezemelerle süslenmiştir. Üstün bir işçilikle yapılan alçı bezemeli mihrap-(Görsel.21) yapının özelliklerindendir. Mihrap duvarı, sahin kemerlerindeki alçı rölyef süslemeler avludan farklı olarak bir yada iki katmanlıdır ve derinliği daha azdır. Bitkisel motifler geometrik kompozisyonlarla tekrar etmektedir.(Kubish,2005:313) . Ebû İnan tarafından hediye edilen minberin Batha müzesinde sergilendiği fildişi ve abanoz oyma özel bir eser olduğu bilinmektedir.(Mezzine,2020:196)

Minare dönemin genelinde olduğu gibi kare kesitli olarak inşa edilmiştir. (Görsel.8) Üst kısmında tek şerefe ile bir kule şeklinde düzenlenmiştir. Farklı kademelerde, renkli mozaik ve tuğla ile oluşturulan geometrik desenlerle süslenmiştir. Yapının kente cephe veren, kent silüetine katılan tek yapı elemanıdır denilebilir. (Ülken,1948:294)

İnaniye Külliyesi'nin Merînî'lerin en büyük ve son Medresesini kapsadığını yapıyı tanıtımımızın başında belirtmiştik. Yapılar genel olarak medrese olarak adlandırılmaktadır. Ancak içlerinde mutlaka mescit veya cami yapının önemli bir parçası olarak bulunmaktadır. Eğitim yapılması ana amaç olsa da, cami ve abdesthanelerin şehir halkı tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şehrin organik bir parçası olan yapının bu bölümlerine ayrı girişler yada ana girişten koridorlardan ulaşım sağlanmıştır. Halk avluya girmeden bu bölümlere ulaşabilmektedir.

Görsel.8a-b- İnaniye Külliyesi Minare

Görsel.10-İnaniye Külliyesi Ta'ala Seqhira Cd. Girişi

Görsel.9- İnaniye Külliyesi Ta'ala Kabira Cd. Girişi- Su Saati
(Latif,2011:250)

Görsel.11- Su Saati(Latif,2011:250)

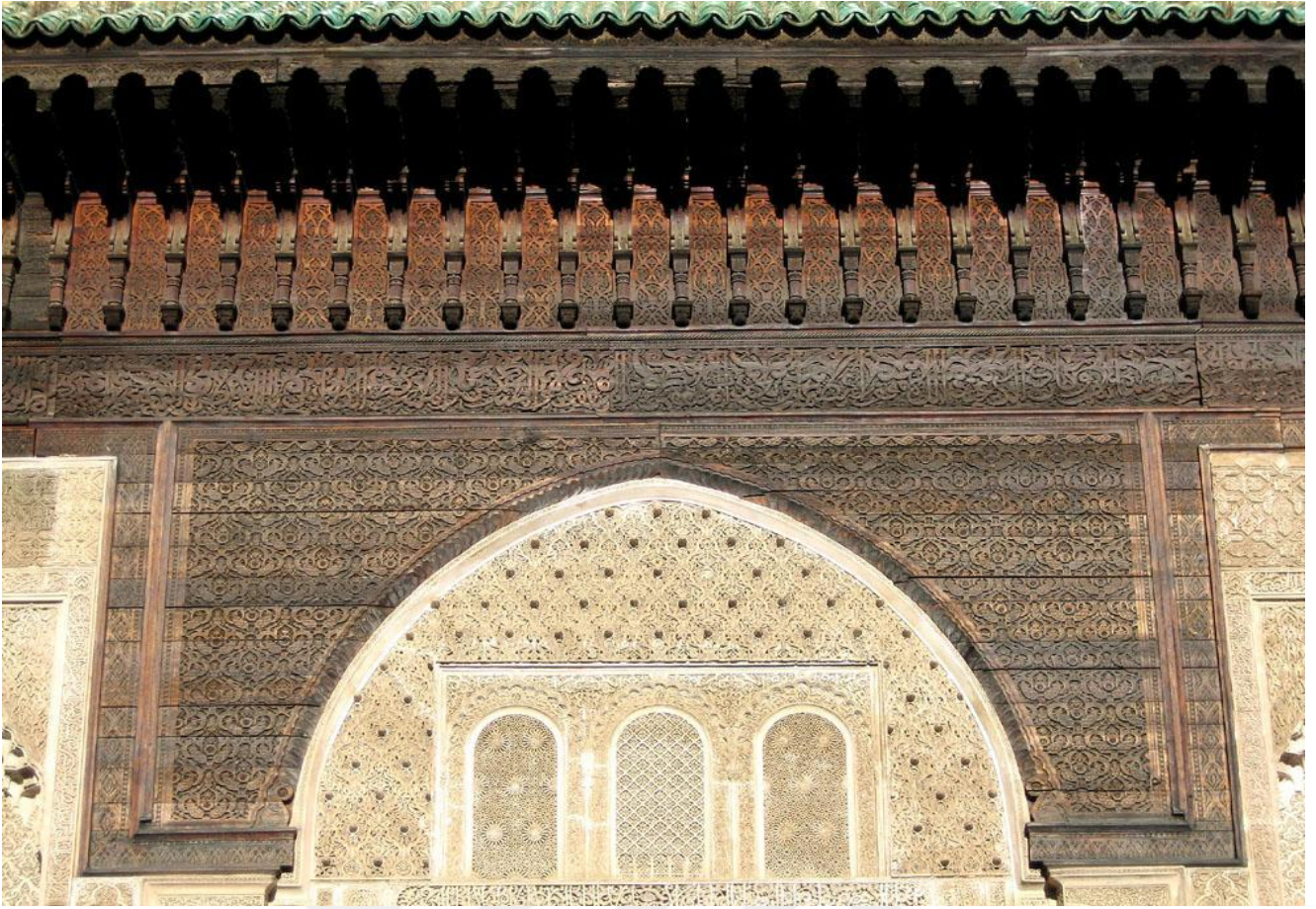
Diğer medreselerden farklı olarak minare, su saati ve mihrap yapılması ayrıcalıklı bir yapı olarak düşünüldüğünü göstermektedir.

Öğrenci ve hocalar için odalar ve gerekli hacimler bulunmaktadır.(Görsel.25,26) Ayrıca yapımında karşısına çarşı hamam ve fırın yapıldığının anlatılması bir yapı gurubu olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Bu nedenle ana fonksiyonu eğitim olan, ancak halkın sosyal gereksinimlerini de karşılamayı amaçlayan kamu yapıları olmaları nedeniyle **külliye** olarak değerlendirilebileceği görüşündeyiz. Kentin önemli camilerine yakın yapılmaları, kent odağının, merkezinin bir parçası olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Fez gibi tek yapı şeklinde büyüyen bir şehirde, merkezi ana cami olan kent odağı yapılanmasının (külliyesinin) bir parçası olarak yapılmış olduğunun söylenebileceği görüşündeyiz.

Yapı kentli tarafından sokaktan kütle olarak algılanamamaktadır. Şehrin giriş kapıları vardır, sokakları vardır yapıların bu sokaklara açılan kapıları vardır. Belki de bu dışarıdan görünmeyen yapı, iç avlusunda masalsı billur cepheleriyle varolmak, farklı olmak istemektedir.

Görsel.12-Bau İnaniye Avlu Cepheleri ve Kanal (Ocak S.,2016)

Görsel.13- İnanıye Avlu Cephe Ahşap alınlık-Saçak Detayı (Latif,2011:255)

Görsel.14-Avlu Cephe Alçı ve Ahşap Detayları (Latif,2011:254)

Görsel.15-Avlu Cephe Alçı Detayları (Latif,2011:254)

Görsel.16-İnaniye Avlu Cephe Detayı (Ocak S.,2016)

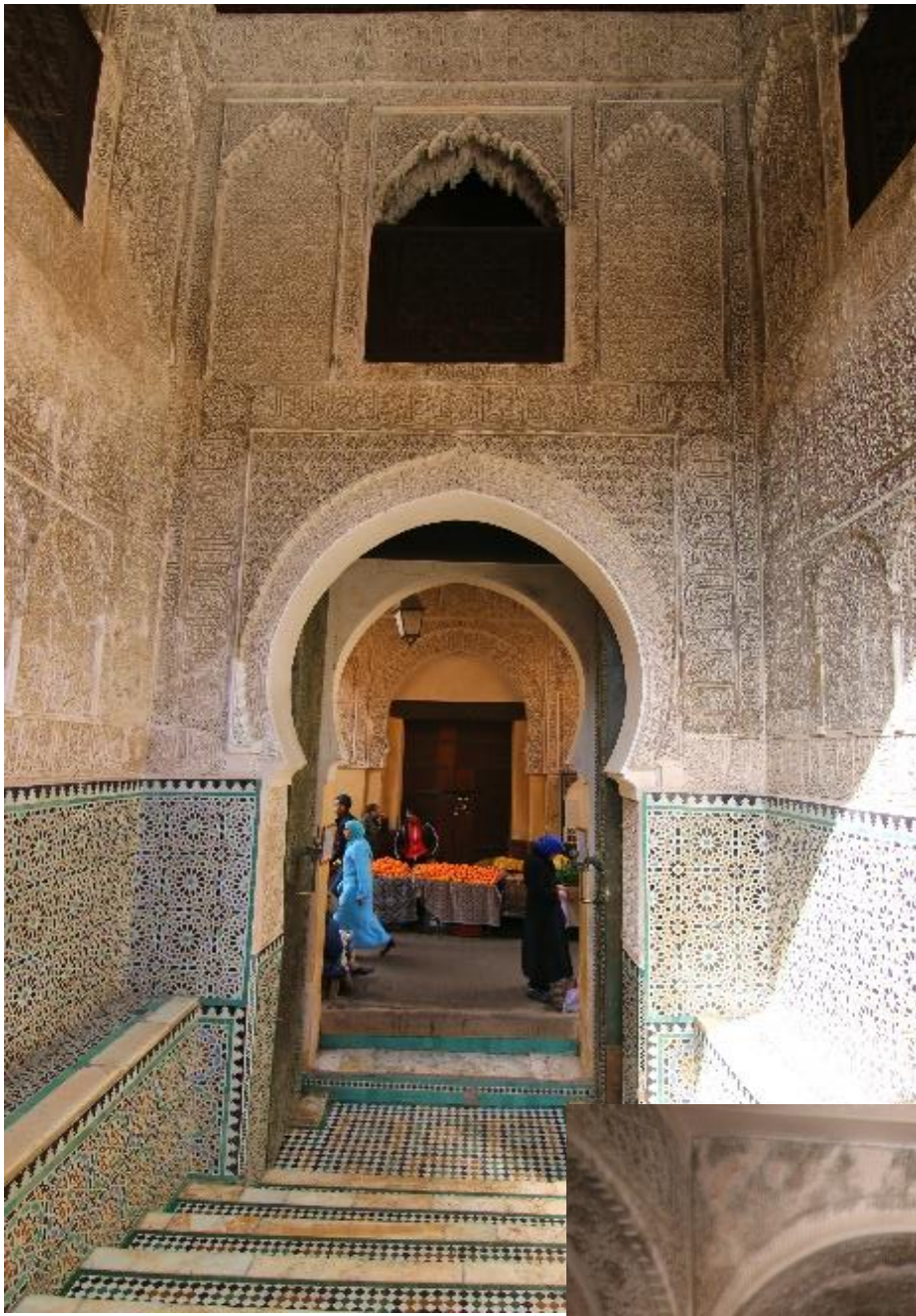

Görsel.17-Cami Avlu Cephesi (Ocak S.,2016)

Görsel.18-Cami Sahınlar mermer sütun+alçı süsleme kemerler (Latif,2011:256)

Görsel.19-Avludan Sokağa
Geçit

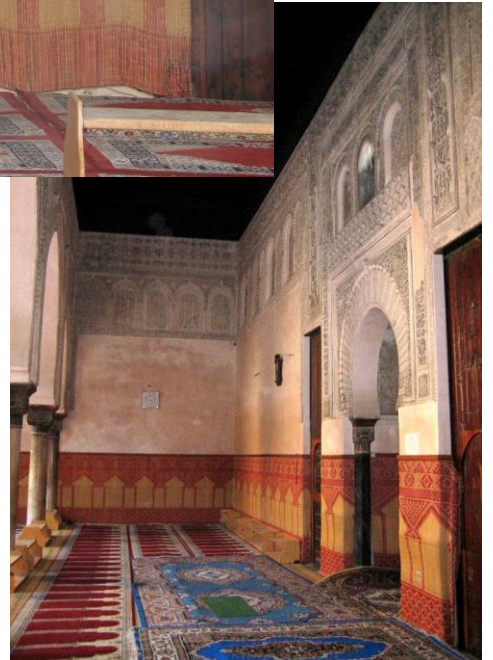
Görsel.20-Sokaktan Avluya
Geçit

Görsel.21-Cami Mihrap(Ocak S.,2016)

Görsel.22-Cami Mihrap önü Sahnı(Latif,2011:251)

Görsel.23-Derslik Eyvani İç Duvar (Latif,2011:253)

Görsel.24-Derslik Eyvani Ahşap Kubbe

Görsel.25- Abdeshane Avlusu (Ocak S.,2016)

Görsel.26-Öğrenci Hücre kapıları (Ocak S.,2016)

Görsel.28-Öğrenci Hücresi(Latif,2011:256)

Görsel 27-Üst Kat Koridoru (Ocak S.,2016)

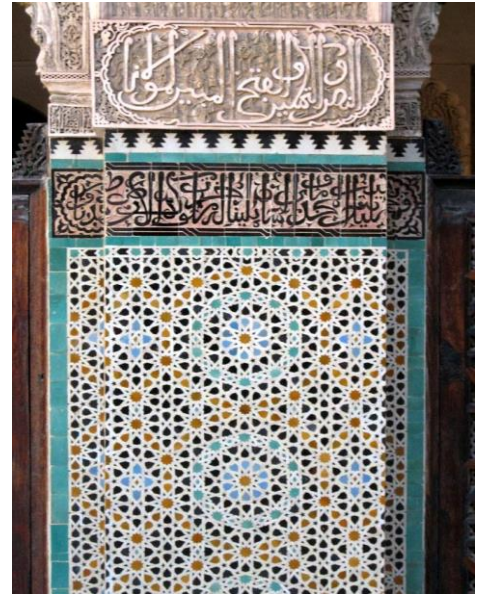
Görsel.30-Avlu Çevre Koridoru İçeriden (Ocak,2016)

Görsel.29- İnaniye Külliyesi Avludan Görünüş-Kiriş, Paravan Detay (Latif,2011:252)

Görsel.31- Kesme Çini Mozaik Mağribi Hat ve Alçı Kabartma Hat Görsel. Detayı (Latif,2011:254-255)

Görsel. 32-Kesme Mozaik-Zelij

2.3-Memlûk Külliyesi –Kahire- Berkuk Külliyesi

2.3.1-Memlûk Külliyesi

Memlûk Külliyesi birden fazla fonksiyonun bir arada çözüldüğü yapılar şeklinde oluşturulmuştur. Dini ve sosyal kurumlar yerine göre ticari mekanlar bir araya getirilmiştir. Bunun başlıca nedeni Kahire şehrinde yapı alanının son derece kısıtlı olmasıdır. Yapılar için kurulan vakıflar aracılığı ile kent arazisi korunmuş yapının sürekliliği sağlanmıştır. (Berg, 2007:185-186) Memlûk Döneminde özellikle XIV.Yy da, dört mezhepe eşit hak tanınması politikası sonucunda, camilerden çok medreselerin önem kazandığı görülür. Medrese odaklı külliye yapılarında dört eyvanlı haçvari plan tipi en yaygın kullanılanı olmuştur. (Ülken, 1948:155)

Hanefiliği resmi mezhep olarak uygulayan Osmanlılardan farklı olarak Sultan Baybars'ın girişimini izleyen Memlûk sultanları, Sünni kurallarına uygun olarak dört mezhebe, dört baş kadı atadılar. Bu tarafsız politika dört okul oluşmasına ve Hanefiliğe daha geniş yer verilmesine neden oldu. Saltanat medreseleri dört okula göre kuruldu. Bu çok yönlü politika ve Abbasi Halifesinin Kahire'deki varlığı Memlûk Devletinin İslam ülkelerinde saygınlığını arttırdı. Müslüman dünyasının diğer ülkelerinden gelen öğrenci ve öğreticileri Kahire'de eğitim almaya teşvik edildiler. Memlûk medreselerinin misafirperverliği saltanatın dini öğretisinin işaretiydi. Memlûk Sarayı Müslüman dünyasının merkezi olarak kendi dini temellerini benimsetecek bir algı politikası izlemiştir. Davet edilen yabancı hocalar bu politikayı çekici hale getirmekteydi. Bunun en iyi örneği ünlü Tunuslu, filozof, tarihçi ve devlet adamı İbn Haldun'un Sultan Berkuk tarafından davet edilerek sultanın külliyesinde ders vermesi, Maliki Kadısı olarak görev yapması ve daha sonra Timur'a gönderilen elçiler arasında yer almasıdır.(Abousaif,2007:10)

İbn Haldun Memlûklerin vakıf kurarak hayır yapıları yapma nedenini şöyle anlatır;

“Kahire’ ilim ve öğretimin gelişmesinin diğer bir amili de köle azatlı oldukları için Türk Beylerinin arkalarında bırakacakları servetlerine sultanların el uzatacaklarından çocuklarına bir şey bırakamayacaklarından servetlerinin kaybolup gitmesinden korkarak bunları vakfetmeleridir. Türk Beyleri bundan dolayı pek çok medrese, tekke, zaviye, han ve imaretler yaptırmışlar, bol gelir getiren vakıflar bağışlamışlar, bu vakıflara evlatlarının nezaret etmesini, veya “gelir hisseleri” nin evlatlarına verilmesini şart koşarak çocuklarının geçimini sağlamışlardır.” (İbn Haldun,2020:912-913)

Suriye’de Büyük Selçuklulardan beri görülen dört eyvanlı medrese plan şemaları Zengi mimarisinde bazı değişikliklere uğrayarak kullanılmıştır. Kible eyvanının genişletilip, uzun dörtgen şekliyle cami olarak kullanıldığı, girişin yanında, yapının köşelerinde bir yada iki türbe mekanının oluşturulduğu, çok fonksiyonlu külliye yapılarına dönüşmüştür. Dört mezhep barındıracak şekilde kullanılabilen bu şema Eyyûbi’ler zamanında Mısır’da kullanılmaya başlanmıştır. Memlûk mimarisinde cami planlamasında başlangıçta Emevi şeması

kullanılırken, külliye mimarisinde ilk büyük yapı Sultan Kalavun Külliyesidir(1284) Görsel.34. Yapı aralarında oluşturulan geçit mekanı ile birleştirilmiş dört eyvan şeması uygulanan medrese ve maristan ile türbe bölümlerinden oluşmaktadır. Dört eyvandan güneydoğuda bulunanı cami olarak düzenlenmiş, karşısında maristan ve türbe yapısı ile bütünleşmiş, 20 m yükseklikte anıtsal cepheler oluşturulmuştur. (Cantay G.2002 s.11)

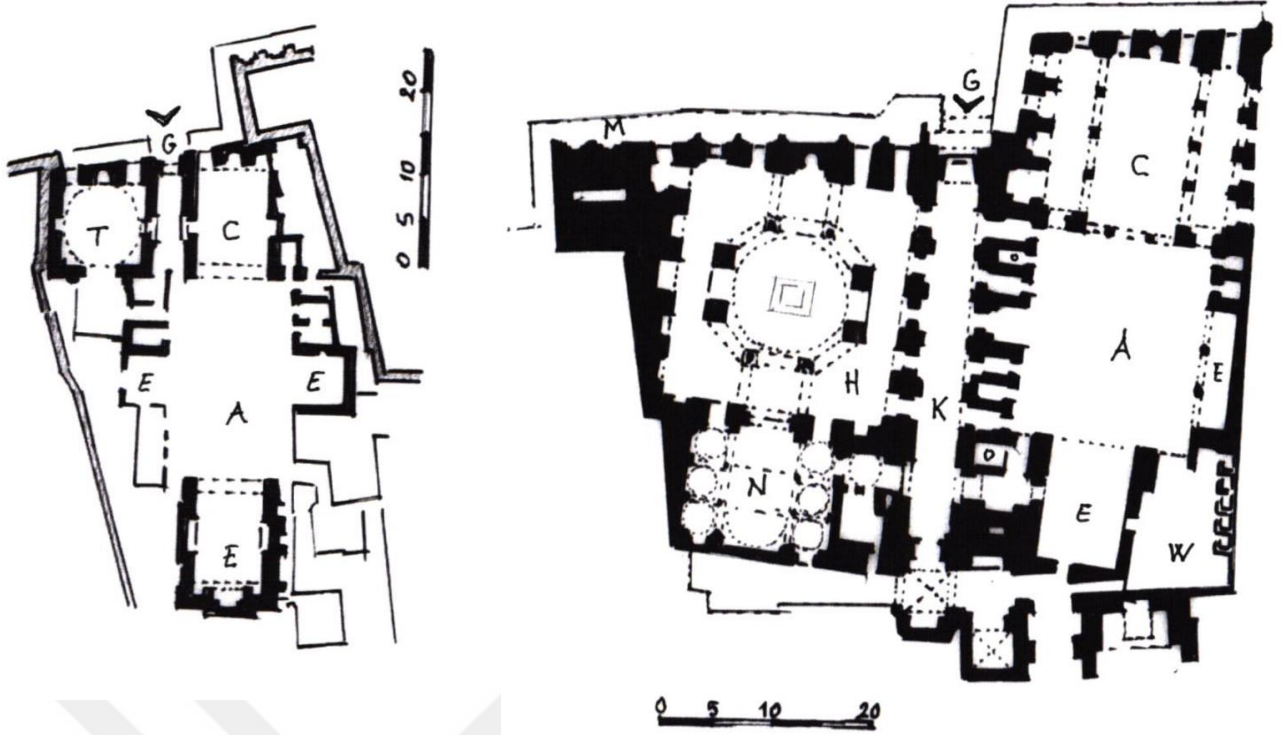
Benzer şema ile daha sonra yapılan medresesi dört mezhep için planlanmış ilk yapı olan Melik Nasır Muhammet Külliyesi(1303)(Görsel.33), Emir Salar ve Sencer Cevli Külliyesi(1303) önemli örnekler olarak sayılabilir. Bahri Memlûkler döneminin son büyük yapısı Sultan Hasan Külliyesidir.(1363) (Görsel.35) Kible eyvanı cami olarak düzenlenen yapı, dört eyvan şemasının büyük boyutlu örneklerindendir. Türbe kible eyvanının önünde cepheden çıkıntı yaparak yerleştirilmiştir. Eyvanların köşelerinde dört mezhep için kendi küçük havuzlu avluları olan medreseler oluşturulmuştur. Her bir kenarı 32 m olan ana avlunun çevresi üç katlı olarak düzenlenmiştir. Cephe uzunluğu 150 m olan anıtsal bir yapıdır. Farklı fonksiyonların bağımsız yapı birimlerine dönüştüğü planların üst aşaması olduğu kabul edilmektedir.(Abousaif, 1989:12-13)

Burci Memlûkler döneminde de dört eyvanlı plan şemaların tekrar ettiği, ilk sultanı Berkuk'un Külliyesinde(1386) görülür. Döneminin en büyüğü olan yapıda dört mezhebe ait medreselerin yanı sıra 125 öğrenci ve 60 sufi müridin barınabileceği bölümler yapılması yeni bir işlev içermesi açısından ilk örnektir. Ferec Berkuk Külliyesi (1411) şehrin farklı bir bölümünde, merkezi revaklı avlu çevresinde, çok kubbeli düzenlenmiş kare planıyla yeni bir düzen içermektedir. Çevresinde oluşturulması düşünülen çarşı,vb. yapılarla kent planlaması anlamında da yenilik getirmektedir.(Berg,2007:184)

Memlûkler cami ve külliye gibi kamusal yapılarının yapımı ve yaşatılması için vakıflar kurmuşlardır. Vakıf ağının iyi kurulmuş ve belgelenmiş olduğu bilinmektedir. Vakıf kaynakları toprak ve ticari yapıların gelirlerine dayanmaktaydı. Vakıfta görev alacak kişiler, ücretleri, medreselerden yararlanacak öğrenci ve sufiler, günlük dağıtılacak yiyeceklere kadar her konu vakfiyelerde belirleniyordu. (Abousaif, 2007:18)

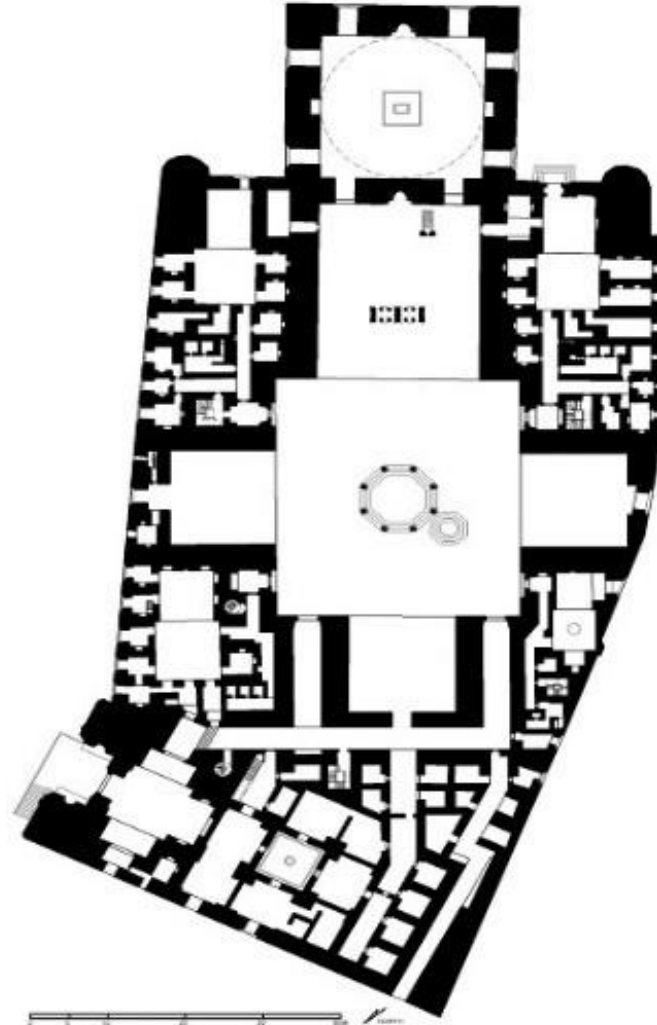
Memlûk Külliye yapıları değişken modüllerin kendi aralarında fonksiyonlara göre oluşturduğu özel kompozisyonlar olarak düzenlenmişlerdir. Yapıların ana fonksiyonları;

1-Giriş, 2-Avlu(sahan) ve eyvan, 3-Türbe, 4-Eklenen Fonksiyonlar olarak sıralanabilir. (Amer, Gaber,2018:6-10)

Görsel.33-Nasiriye Medresesi Plan-Abousaf,'den (2007:200) işlenerek(Türker,2021)
G-Giriş,A-Avlu, C-Cami,E-Eyvan,T-Türbe,K Koridor,M-Minare, H-Şifahane

Görsel.34-Sultan Kalavun Külliyesi Plan- Abousaf'den işlenerek (Türker,2021)

Görsel.35-Sultan Hasan Külliyesi Planı- (Abousaf, 2007:203)

Giriş; Ana giriş merdiveni, portal alanı, portal-kapı, giriş holu, giriş cephesinden oluşur. Giriş portalı genellikle cadde cephesini hizalar ve ender olarak çıkıntı yapar, içeri girinti yaparak, davetkar bir giriş alanı yaratılır. Caddelerde karşı karşıya gelen yapı girişleriyle cadde üzerinde bir soluklanma nişi, küçük bir giriş avlusu yaratılır. Cephe uzunluğunda, genelde sivri, veya üç dilimli kemerlerle geçilen giriş açıklıkları, şemse biçimli tonozlar yada sarkıt etkisi attırılmış mukarnaslı kavsaralarla örtülür. Kapı cepheleri silmeler, ablak tekniği ile döşenmiş taş desenlerle süslenirler. (Amer, Gaber,2018:6-7)

Avlu ve Eyvan; Avlu yapı kompleksinin merkezi, kalbi konumundadır. İslam mimarisinde mahremiyeti sağlayan ve sıcak iklim etkisini engelleyen bir mimari elemandır. Bütün bina formu merkezden genişleyerek büyür, yapının parçaları avlu etrafında birleşir. Avluda merkezi bir su ögesi, şadırvan ya da havuz yer alır. Avlu tarafı açık, üç tarafı kapalı olan eyvanlar genelde sivri kemerli tonozlarla örtülüdür. (Amer, Gaber,2018:7-8)

Türbe; kibleye yönelik giriş ve cadde doğrultusunda yerleştirilmesi ve caddeden görülmesi istenmekteydi. Plan şemasında en uygun konumu ibadet yerinin yanında, cadde cephesi oluyordu. Kare planlı olan türbe alanı yüksek kasnaklı, gösterişli kubbelerle örtülerek dışarıdan dikkat çekici hale getirilmekteydi. Cephe ile uyumlu olarak caddeden kolayca algılanması istenmekteydi.(Abousaif, 1989:8-9)

Eklenen Fonksiyonlar; tasarımı ve kullanımı destekleyip tamamlayan mekanlar yapıya eklenebilmekteydi. Genellikle yapı köşesinde sokak kotunda sebil, üst katında küçük çocuklar için mektep olarak düzenlenen sebil-küttap özellikle Burci Memlûkler döneminde çok yapılan ve cephede önemli bir mimari eleman olarak görülmektedir. Maristan-hastane, sufi ve öğrenci konaklama odaları, depolar, genel hela yapıya eklenen mekanlar olabiliyordu.(Amer, Gaber, 2018:9-10) Eyvanların arkasında mesheplerin öğrenci odalarının düzenlenmesi ilk örneği Sultan Hasan Külliyesinde uygulanmış, Berkuk Külliyesinde de en yoğun şekilde kullanılmıştır.(Abousaif,2007:11)

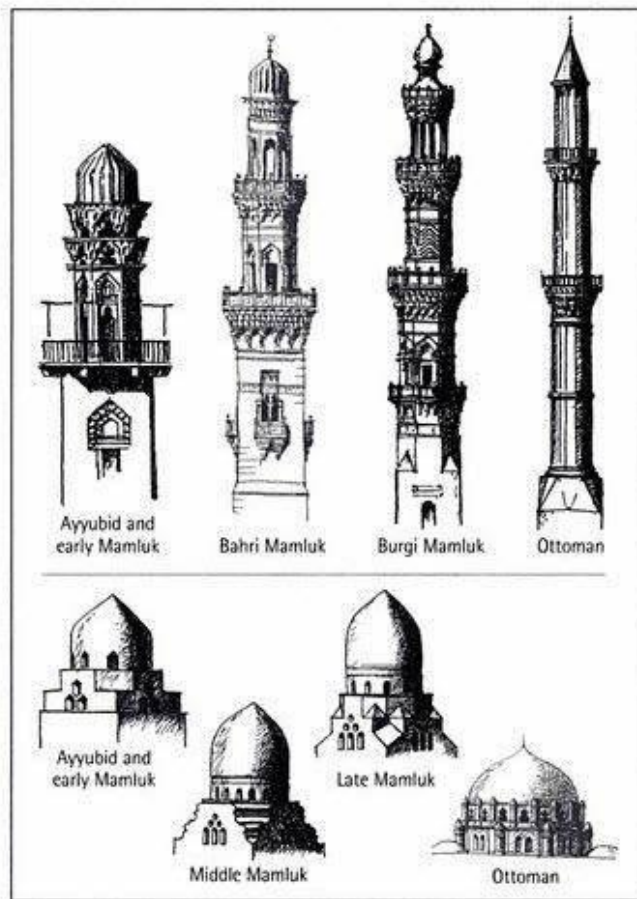
Memlûk Sarayının gösteriş ve debdebeye düşkün olduğunu belirten Hillenbrant (2005:144) bunun mimariye yansımalarının gösterişli anıtsal cepheler, yüksek giriş kapıları, kubbeler, minarelerle şekillendiğini belirtir. Mimariyi şekillendiren önemli etkenlerden birisi de, yoğun nüfus ve paralelinde kentsel gelişmedir. Arazinin çok değerli olduğu bu ortamda, anıtsal dini yapılarda kible yönüne de uymak zorunluluğu, mimarları yapıyı oluşturan modülleri esnek ara mekanlarla birleştirmek, yataydan çok dikey olarak büyümek, dış cephede tekdüzeliğe yol açmayacak şekilde süsleme ile çeşitlilik yaratmak gibi çözümler üretmek zorunda bırakmıştır. Sürekli artan inşaat çalışmaları nedeniyle yapı planları ve elemanları benzer şekillerde tekrar edilmiştir. Ancak mimarlar süsleme zenginliği farklılığı sağlamayı

başarmışlardır.(Hillenbrant,2005:144-145) Abouseif(1989:15) bu dönemde arazi, kible, yapım hızı gibi zorlukları aşma çaresizliğinin yarattığı form ve desen zenginliğinin sanat tarihçileri için çifte keyif oluşturduğu şeklinde yorumlar.

Memlûk Mimarisinin ana elemanları ve özellikleri külliye yapılarında da görülür;

Kubbeler gösterişleri ile Memlûk mimarisinin en önemli özelliklerindendir. Yüksek kasnaklar üzerine yerleştirilmiştir, boru nervürler veya karmaşık, zengin geometrik alçı ve taş desenlerle süslenmişlerdir. Kubbeler Bahri Memlûk döneminde genellikle tuğla örgü üzeri alçı-sutukko süslemelerle kaplıdır, ahşap üzeri sıvalı örnekleri de kullanılmıştır. XIV. Yy ortalarından itibaren taş kubbeler de yapılmıştır. Bahri Memlûk döneminde iki tip görülür; kasnak üzerinden başlayanlar yada kasnakta sonra kubbenin üçte biri oranında düz bir silindirin üzerinden başlayarak daha da yükseltilmiş olanlar.(Abousaif,2007:80-81)Kubbe kasnaklarını çeşitlendirmek amacıyla pencereler, gölge etkisi yaratacak silmeler, payandalar kullanılmıştır. Hillenbrant kubbeleri asker miğferine benzeterek Memlûklerin asker kökenini anımsattığını söyler. (Hillenbrant,2005:145-146)

Minareler Kubbeler gibi anıtsal cephelerin önemli elemanlarıdır ve Kahire şehrinin silüetini oluşturan mimari sembollerden birisi olarak kabul edilmektedir. Kahire’de farklı dönemlerde yapılan, farklı Müslüman devletlerin eserleri olan “1000 Minare” İslam mimari estetiğini yansıtmaktadır.(Abousaif,1985:9-11) Memlûkler başlangıçta Eyyübi etkisi görülen

minarelerini zamanla daha inceltip, zarifleştirerek yoğun süsleme ile donatmışlardır. Minarelerin kesitleri, küçülerek yükselen farklı geometrilerde kademelerden oluşmaktaydı. Kare başlayan kaide sekizgen ve silindir olarak devam ederek süslü başlıklarla bitiriliyordu. Son kademenin açık yuvarlak kolonların taşıdığı bir pavyon ile geçildiği ve süslü başlıklarla bitirildiği tiplere “mebhare” denilmektedir. Kubbelerde olduğu gibi gövdeleri alçı veya taş kabartma, bitkisel ve geometrik desenlerle, bezenmiş, şerefeleri mukarnaslarla, gösterişli alemleri ile heykelleştirilmiştir.

Görsel.36-Memlûk mimarisinde Kubbeler – Minareler (Abousaif,2007:227)

Burci Memlûk döneminde çoğunlukla sekizgen kesitli, daha ince, uzun, yoğun süslemeli yapılan minarelerde soğan kabuğu başlıklar tercih edilmiştir. Geç Memlûk döneminde dört minarede(al-Gavri,Kayıtbay, Karbak) Edirne Üç Şerefeli Cami benzer şekilde çift merdiven çıkışı görülür (Abousaif,1985:27-39; 2007:77-80)

Yüksek Anıtsal Cephelerde taş kaplama olarak alt kısımlarında sade pencere bordür elemanları kullanılırken, üstte süslü kemerler, silmeler, kubbe ve minarelerle zenginleştirilmiştir. Bitişik binaların cepheleri birbirine uyumlu bir şehir duvarı, kentsel mekanın dekoru olacak şekilde tasarlanıyordu. Bu cephelerde Türbelerin kentli tarafından farkedilmesi, hissedilmesi, öne çıkması isteniyordu. Yüksek kubbelerle türbeler vurgulanıyor, minare gibi öğelerle destekleniyordu. Anıtsal yapılar iktidar gücünün görülebilir sembolleriydi.(Williams,1984:39) Pencere açıklıkları cephe düzenlemesinde önemli elemanlardı. İç mekana hava ve ışık almanın dışında, iç mekanda ışık oyunları ile etki oluşturmak, cephelere hareket, boşluk ve gölge yaratmak için kullanılıyorlardı. İnce uzun kafesli pencereler üst üste yada yanyana cephede gölgeler, oluşturan nişler içinde kullanılıyor, bu nişler süslü kemerlerle taçlanıyordu. Kubbe kasnağında da benzer amaçlarla kullanılıyordu. Pencere kafesleri de karmaşık şekilleri ile dekorasyonun önemli unsurlarıydı. (Hillenbrant,2005:147-148)

Giriş Portalları-Taç Kapılar taş kaplama cephelerde dar, genellikle içeri girintili, uzun cephe yüksekliğinde, mukarnas kavsaralı, ablak (farklı renkte mermerlerin çeşitli desenlerle örülmesi ile oluşturulan duvar örgü veya kaplaması) tekniği ile karmaşık desenlerle süslenmiş, cepheler gibi anıtsal özellikler taşıyordu. (Abousaif, 2007:86-89)

Türbeler Memlûk Kahire'sinde neredeyse tüm dini yapılarda türbe ya da türbeler bulunmaktaydı. Memlûk yapılarının en önde gelen karakteristik özelliği türbelerdir denilebilir. Memlûk yapıları bir türbe kompleksidir; medrese, cami, hankah, sebil-kûttap (mektepe), bazen şifahane hayırseverin türbesine eklenmektedir. (Williams, 1984:34) İslamiyet'in ilk dönemlerinde sonrasında Emevi ve Abbasilerin anıtsal mezarları hoş görmemesi, bu yapıların ancak cami, medrese, hankâh yapılarında bulunabilmesi Memlûk hayırseverlerini bu külliye yapıları ve vakıfları aracılığı ile kendi türbelerini yaptırmaya yöneltmiş olduğu düşünülmektedir. Sadece sultan ve ailesi değil, devlet adamları ve toplumun ileri gelenleri de vakıf kurarak bu yapılardan yaptırabilmekteydiler. Yapılar üzerindeki kitabelerden külliye yapılarının ilk inşa edilen bölümlerinin türbeler olması bu görüşü desteklemektedir. (Berg,2005:185-186) Mısır'da ilk çağlardan beri görülen anıtsal mezar geleneğinin bu şekilde sürdüğünü söylemek mümkündür.

Süsleme Memlûk mimarisinin ihtişamı, banilerin gücü ve zenginliği süsleme ile vurgulanmıştır. Fatimiler'den itibaren kullanımı yaygınlaşan taş kaplama kamusal ve anıtsal yapılar için Memlûk'ler tarafından tercih edilen malzemeydi. **Ablak** iki renkli taşın birlikte örülerek, kullanılması tekniği, binanın önem verilen her unsurunda; cephelerde, taçkapılarda, kemerlerde, pencere sövelerinde, silmelerde, içeride mihraplarda çok karmaşık geometrik desenler yapılarak kullanılmıştır. Taş işçiliğinin üstün örnekleri **mukarnaslar**, taçkapı kavsaralarında, tonoz ve pendentiflerde, nişlerde, pencere alınlıklarında, cephe bitimlerinde kullanılmıştır. Alçı oyma **tiraz yazı bantları** yapının her yerinde dolaşarak, banisine yaradana dualar içerir. Bu ince taş ve alçı bezemeler bina içinde son derece incelikli bir işçilikle oymalı, boyalı, yıldızlı olarak ahşap tavanlarda, minberlerde, dolap ve kafeslerde görülür. (Berg,2005:190-191) Bazı dekorasyon elemanları yoğun olarak görülür, cephelerde taş payandalar, başlangıçta mihrap nişlerinde kullanılan istiridye kabuğu motifi cephenin her yerinde, mukarnaslı kompozisyonlar olarak da uygulanmıştır.(Hillenbrant, 2005:146-147)

2.3.2-Kahire

Mısır ilk çağlardan beri Akdeniz'de önemli coğrafi konumu, topraklarına hayat veren Nil Nehri ile çevresinde bir çok uygarlığa kaynak olmuştur. Hz.Ömer zamanında İslam orduları tarafından fethedilen Mısır'da ilk olarak idari ve askeri kışla mahallelerini içeren Fustat şehri kurulur(637) Zamanla batısındaki piramitlerin şehri Cîze(Giza) ile kale ve köprülerle bağlanır. İkinci İslam başkenti Abbasiler tarafından kurulan el-Asker şehridir (750). Ahmet bin Tolun Mısır valisi olduğunda el-Asker'in kuzey doğusunda Katâi şehrini kurar(868) ve kendi Cuma camisini burada yaptırır. Fatimi döneminde halife Muiz-Lidînillâh Katâi Şehrinin kuzeyinde saray, idari binalar ve kışlalardan oluşan, Kahire (düşmanları kahreden, ezen) şehrini kurar (969). Fatimi döneminde Beyt-ül Hikme, el-Ehzer gibi önemli ilmi kurumlar Kahire'de kurulur.(Seyyid, 2001:173-175)

Kahire'de Selahattin Eyyubi kent surları ile iki şehri birleştirmek istemiş, şehri planlamak anlamında ilk adımları atmış, ancak tamamlayamamıştır. Fustat ticaret ve zanaat merkezi olarak önemini korurken kentin yeni yapılaşması Kahire'de oluşmuştur. Memlûk döneminin güç ve zenginliği imar faaliyetlerinin çok artmasını özgün kentsel mimari oluşmasını sağlamıştır. Bu özgün yapının halen eski kentte sokaklarını şekillendiren yüksek cepheler, kubbe ve minarelerle varlığını sürdürdüğü görülebilmektedir.(Berg,2005:182)

İbn Battûta Kahire'ye geldiğinde Bahri Memlûk dönemidir ve Sultan Seyfettin Kalavun Salihi'dir. (1280-1290)

“Mısır şehirlerin anası Firavun diyarı, semtleri ve bağlı bulunduğu kasabaları fevkalade bayındırdır. Bütün yolcuların toplandığı, zayıf ve güçlü her sınıftan insanın barındığı bir yerdir. Bilgili, bilgisiz, ciddi, şakacı, iyi kalpli, kötü kalpli, alçak, şerefli, mümin, kafir...Her cins adam burada mevcuttur. Nüfusu deniz dalgası gibi arttığından son derece geniş arazisi artık dar gelmeye başlamıştır...Şansı açık Kahire, bütün ulus ve orduları kahretmiş, buranın sultanları Arap olan olmayan bütün ileri gelenleri hakimiyet altına almıştır.”(İbn Battûta,2020:45)

Camileri, yüksek kubbeli türbeleri, hayır yapmakta yarışan devlet adamları nedeniyle sayısız zaviye ve hankahları, şehrin zenginliğini sultanın cömertliği ve hayırseverliğini anlatır. (İbn Battûta, 2020:45-54)

İbn Haldun Kahire’ye Sultan Berkuk’a hizmet etmek için gelir(1384).

“Evrenin şehri, dünyanın orkidesi, ulusların kalabalık toplanma yeri, İslam’ın eyvanı, imparatorluğun tahtı, saraylarla ve köşklerle süslenmiş, bilim edinmek isteyenleri yıldız ve ay gibi aydınlatan medrese ve hankahlarla bezenmiş...” gibi övgülerle anlatır şehri. Sadece o değil bir İtalyan gezgin de Floransa’dan bile kalabalık olduğuna hayret eder.(Abousaif,2007:13)

XV.Yy da Kahire’ye gelen bir Yahudi gezgin;

“Dünyada ticaret yapmak için Kahire’den daha güzel bir yer yoktur. Rahatlıkla zengin olunabilir. Bu sebeple burada her millet ve dilden sayısız yabancı ile rahatlıkla karşılaşabilirsiniz. Tıpkı gündüz gibi gece dahi ışarı çıkabilirsiniz. Zira sokaklar meşalelerle aydınlatılmıştır. İnsanlar dükkanların önünde yerde dahi uyuyabilirler.” Anlatımıyla gerçekten bir metropol tarifi yapar.(Kortantamer,2019:135)

Fatimi Saraylarının bulunduğu bölge Memlûk Sultanları için de çekici olmuş, zamanla Beynül-Kasereyn, olarak anılan caddenin iki tarafında önemli külliye yapılar sıralanarak karakteristik Memlûk kent cephesini oluşturmuştur. Sultan Kalavun (1284-1285), oğlu Nasır Muhammet(1294-1304) ve Sultan Berkuk’un(1384-1386) külliyesi, taş bezemeli ve birbirine uyumlu cepheleri ile Kamiliye Medresesine kadar sokağı tanımlarken karşı tarafta Sultan Baybars Medresesinden bir duvar parçası ve Salahiye Medresesi’nden kalıntılar bulunmaktadır. Sonraki büyüme Fatimi surlarının dışına güneye doğru olmuştur, hisara giden ana cadde Darb-ül Ahmer’in iki kenarında, Emir Altınboğa Camii (1338-1340), Sultan Şaban Medresesi (1368-1369), Emir Aksungur Türbe ve Camii (1346-48)ve sonun da hisarla kentsel dış mekan dengesini oluşturduğu düşünülen Sultan Hasan Cami ve Medresesi bulunmaktadır. (Berg,2005:183-185)

Eyyubi ve Memlûk dönemlerinde Kahire’nin Ortaçağ İslam dünyasının en önemli merkezi haline geldiği söylenebilir. R.Hillenbrant “*Memlûk sanatının anahtarı Kahire şehridir. Burası Ortaçağ İslam Dünyasının en büyük metropolüdür. Şam, Kudüs, Halep gibi ünlü şehirleri bile eyalet statüsüne indirmiştir.*” (Hillenbrant,2005:144) cümlesi ile dönemi özetler. Abouseif D.B., Esin Atıl’ın kitabının ismine gönderme yaparak Memlûk sanatının

Memlûk'ler döneminde hayvan hastalıkları konusunda da çok önemli çalışmalar yapılmıştır. At yetiştiriliciği, atların özellikleri, at ve deve hastalıkları konusunda uzman olan Memlûkler bu konuda öncü eserler vermişlerdir. Abdülmü'min ed-Dimyâtî'nin "Fazlu'l-hayt" eseri örnek gösterilmektedir.(Yiğit,2015:315)

Kahire Moğol ve Haçlı saldırıları nedeniyle birçok göçmenin yanısıra âlim, sanatçı ve eğitim almak isteyen kişinin sığındığı güvenli bir şehirdi. Memlûk sultanları Eyyübiler döneminde yapılan medreselere yenilerini eklediler. Medreselerin yanısıra çok sayıda, ribat, hankah ve zaviye de yapılmıştır. Dönem tarihçisi Makrizi el-Hitat eserinde Kahire'de 70 kadar medresenin bulunduğunu belirterek bilgi vermiştir.(Yiğit,2015:244-256) Sultanlar medrese, cami, hankah, zaviye yapmak konusunda yarışmış, bu yapılarla kendi adlarının da anılması için zengin vakıflar kurmuşlardı. Bu medreselerde ders veren müderrisleri bizzat kendileri seçerek, onları ve öğrencileri rahat ettirmek için her koşulu sağlamışlardı. Medreseler dört mezheb tarafından kullanılabilirdi, diğer mezheplere ait fıkıh ve hadis dersleri de okutulabiliyordu. Tekke ve zaviyeler ile büyük kütüphaneleri olan camiler de eğitim merkezi işlevi yapıyordu.

İbn Haldun bu ortamı şöyle anlatmaktadır;

"Bu Türkler hayır ve hayratı seven, ecir ve sevap uman insanlardır. İşte bundan dolayı Mısır'da vakıflar çoğaldı. Bu vakıfların geliri büyük ölçüdedir. Aylık ve tahsilatları çok olduğu için talebe ve bilginler fazladır. Aynı sebepten ilim öğrenmek üzere, Irak ve Mağrip'den Mısır'a talebe gelmektedir. İlmin çeşmeleri coşup taşmaktadır." (İbn Haldun,2020:912-913)

2.3.3. Sultan Berkuk Külliyesi

El Melûk'ül Zâhir Berkuk olarak anılan Berkuk, Burci Memlûklerin ilk sultanıdır.(1382-1399) Çerkez kökenli olduğu ve 1340 da Çerkezistan'da doğduğu rivayet edilen Berkuk, gençken esir alınıp, Kırım'dan Mısır'a getirilerek emir Seyfettin Yelboğa'ya satılmıştır. Zamanla sultanın hizmetinde çeşitli görevler alarak Atabekliğe yükselmiş, Burci Memlûkler içinde güçlenerek kendi guruplarını oluşturmuş ve saltanata kadar ulaşmıştır. (Tekindağ, 1948:42-54) Sultanlığının ilk zamanlarında Türk Memlûklerin isyanları ile uğraşmış hatta tahttan indirilmiş, sekiz ay sonra geri dönmüştür. Ülkesinde istikrarı sağlamış, dışta ise Timur tehlikesi ile uğraşmış, karşı koyabilmek için komşu devletlerle ve Osmanlı ile iyi ilişkiler kurarak akılcı bir politika yürütmüştür. İbn Haldun el-İber adlı eserinde adaletli, cömert, vakar ve ilim sahibi olması nedeniyle halkın sevgisini kazanmış olduğundan bahsetmektedir. Ulemayı korumuş, eğitimi desteklemiş, Türkçe'nin gelişip yerleşmesine katkıda bulunmuş, önemli kitapları Türkçe'ye çevirtmiştir. (Tekindağ,1961:83-110;Yiğit,2015:105) Sultan Berkuk'un taht töreninde mevsim kış olduğu için törene davetli

konuklara değerli giysiler dağıtıldığı, sultan şehrin ünlü kapılarından Babel Şiriyе kapısından geçerek şehre girerken atının yoluna ipekliler serildiği, gümüş ve altın paralar saçıldığı Makrizi’den aktarılarak anlatılır.(Abousaif,2007:28)

Sultan Berkuk’un iki eşini inşaatçı bir aileden aldığı bilinmektedir. Taşçı, duvarcı ve marangoz ustabaşılığınan yükselen Hoca Ahmet el-Tulûnî’nin kızı ve yeğeni ile evlendiği, kayınpederini baş mimar ve ustabaşı olarak atadığı, kutsal yerler ve hac yolu üzerindeki projeler ile kendi mezar kompleksinin inşaatında görevlendirdiği bilinmektedir.(Erçetin, Akan,2019:255-256) Sultan Berkuk, Berkukiye olarak anılan külliyesinin açılışında bizzat kendisi bulunmuş, halka sadaka dağıtıp, ulemaya yemekler vermiştir. Avludaki şadırvandan şerbet akıtıp, tatlı dağıttırdığı da anlatılmaktadır. Makrizi’ye dayanan kaynaklarda ve vakfiyesinde eyvanlarda öğleden sonra ders gören öğrencilere her gün pişmiş ekmek ve et, ayda birde tatlı, zeytinyağı, sabun dağıtıldığından bahsedilmektedir. Berkuk medresede ders vermeleri için dört mezhepten imamlar, sûfiler, hatip, Kur’an okuyucular tayin etmiş ve birçok ulemayı da ders vermeleri için davet etmişti. Külliye için vakıflar tahsis ettiği ve kitaplar bağışladığını Makrizi’nin Sullük(III.,214) ve İbn al-Furat(IX,427) a atıfta bulunarak anlatan Tekindağ, bu kitaplardan bazılarının İstanbul Kütüphanelerinde bulunduğunu belirterek, Feyzullah Efendi Kütüphanesindeki kayıtlı bir kitabı örnek göstermektedir. (Tekindağ,1961:117-118)

Görsel.37- Bayn el Kasreyn Caddesi Kent dokusu içinde Külliyeler : 1-Berkuk Külliyesi

2-Nasır Muhammet Külliyesi 3-Sultan Kalavun Külliyesi

Berkuk Külliyesi Kahire'nin surlarla çevrili eski yerleşim bölgesinde Muiz-Lidînîllah caddesinde (Beynül-kasreyn olarak da anılıyor) Sultan Kalavun Külliyesi hizasında(1284-1285) oğlu Nasır Muhammet(1294-1304) Külliyesine bitişik olarak inşa edilmiştir.(1384-1386) Yapı cephesi boyunca şerit halinde devam eden nesih hatlı “tırız” kitabesi banisini ve yapının başlangıç tarihini doğrulamaktadır. Yapıldığı dönemin en büyük ve ilk külliyesidir. Yapıda, Cuma camii, klasik dört eyvan şemasıyla dört mezhep için ayrı medreseler, türbe, 125 öğrenci ve 60 sufi için barınma mekanları, mutfak depo gibi alanlar bulunduğu vakfiyesinde belirtildiği Abousaif tarafından aktarılmaktadır. Plan olarak Sultan Hasan Külliye şeması uygulanmıştır, ancak barınma alanları ile farklı bir yapı anlayışı oluşturulmuştur. (Abousaif, 1989:133; 1992,c.5,s.512-514; 2007:225)

Bakırcılar çarşısında önceden bir han yapısının bulunduğu yere yapılan inşaatın yönetiminin baş usta Çarkas al-Halili ve genel yapım işlerinin baş sorumlusunun da Hoca Ahmet el-Tulûnî olduğu vakfiye ve tarihi kaynaklardan bilinmektedir. El-Halili'nin tuttuğu kayıtlarda taşların Mukaddem tepesinden geldiği belirtilmiştir. Makrizi ustaların parasının geciktirilmeden ödendiğini anlatır. İnşaatın tamamlanmasından sonra Berkuk babasının naşını buraya defnetmiştir, sonrasında kızkardeşi ve çocuklarından da defnedilenler olmuştur. Sultan Berkuk anıtsal yapı yaptıranlar için farklı bir yön belirleyerek kendi mezarının külliyesine değil oğlu Ferec tarafından sûfi mezarlarının yanına yapılacak yapıya gömülmesini istemiştir. (Tekindağ, 1961:117-118;Abousaif,2007:225,19)

Yapıya caddeye doğru öne çıkarılmış anıtsal taç kapıdan girilerek dar bir koridordan avluya ulaşılır. Sivri kemerli, beşik tonozlu dört eyvan avluya açılmaktadır. Geniş kible eyvanı cami olarak düzenlenmiş olup türbe ile birlikte girişin sağında cadde cephesine yerleştirilmiştir.

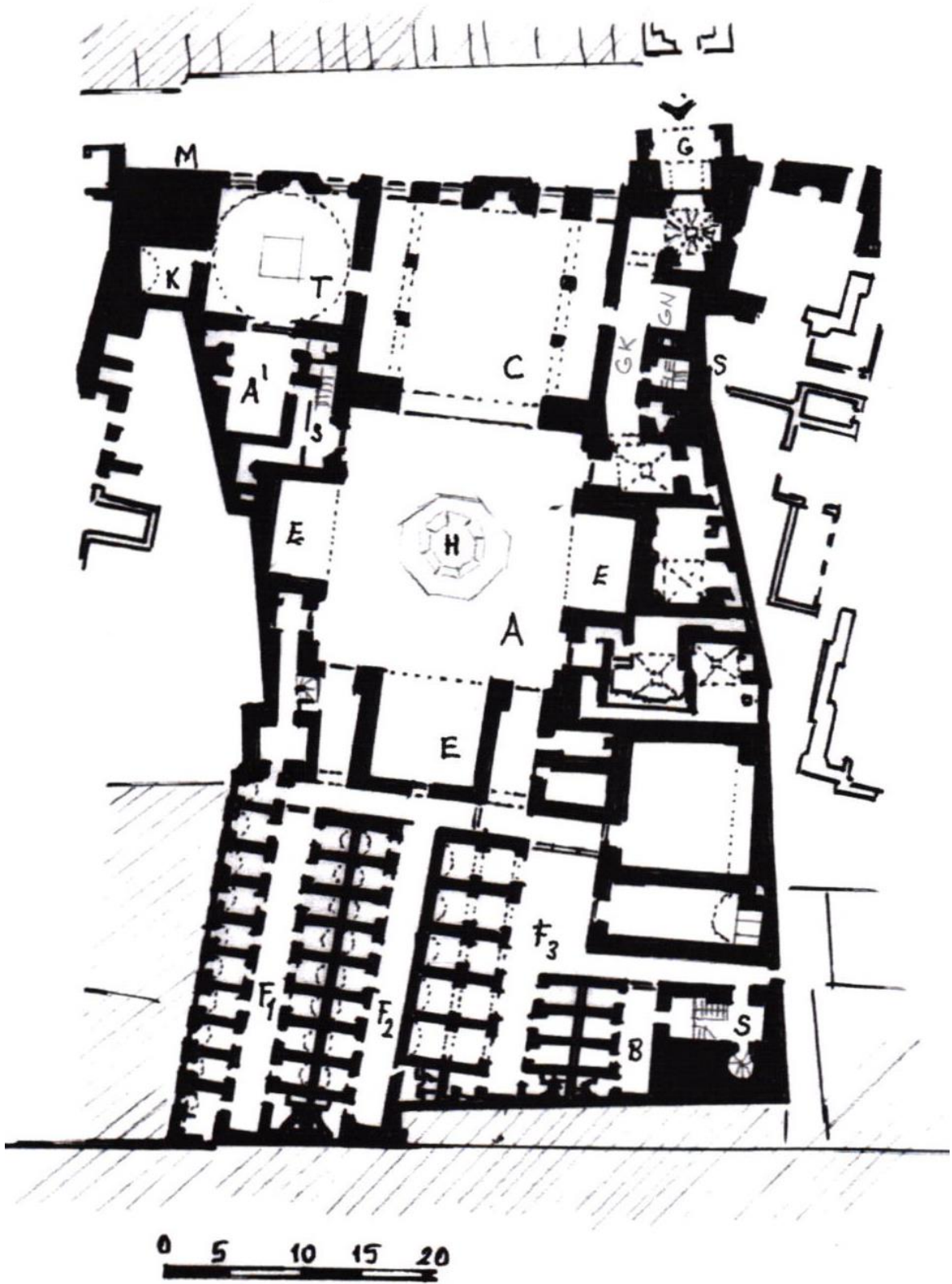
Yapının Dışı plan olarak benzer olduğu Sultan Hasan ve Kalavun Külliyelerine cephe ve giriş olarak da benzerlik göstermektedir. Külliye'nin tek cephesi 43 m uzunluğu, 18,2m yüksekliği ile komşu yapılardan daha yüksektir. Tamamı ablak tekniği ile yatay olarak kırmızı ve beyaz taşla kaplanmıştır. Cephe güney batı köşesinden 2,3 m öne doğru çıkan 10 m genişliği olduğu kaynaklarda belirtilen taçkapı ile başlar. Giriş portalı ve altı pencere girintisi cepheyi düşey olarak bölmüştür. Cephe boyunca devam eden tırız yazı şeridi ikinci kat pencerelerinin üzerindedir. (Yeomans,2006:200;Abousaif,2007:227) Pencereler altta dikdörtgen lentolu, üstte sivri kemerli olarak yapılmıştır. Cepheyi bölen pencere nişlerinin üzerleri mukarnaslı frizle sonlandırılmıştır. Kemerli pencereler ve içeride mihrap üzerinde bulunan yuvarlak pencerelerde (oculi) alçı yerine ahşap kafesler kullanılmıştır.

Görsel.39-Berkuk Külliyesi Caddeden görünüş (Abousaif,1989:133)

Görsel.38-Berkuk Külliyesi Ana Cephe (Abousaif, 2007:225)

Görsel.40-Berkuk Külliyesi Plan Abousaif'den (2007:226) işlenerek (Türker,2021)

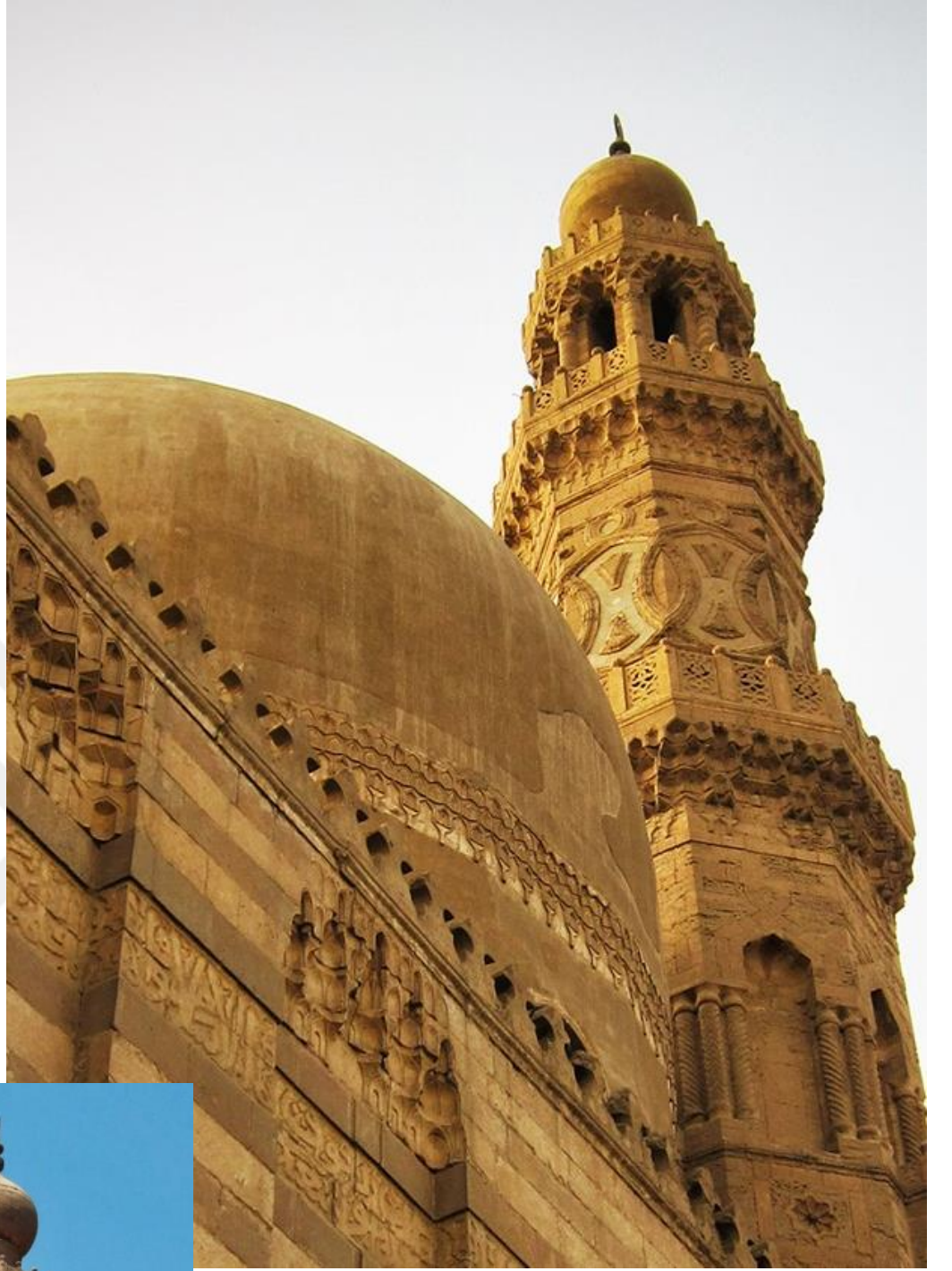
G-Giriş Portal,Hol, GK-Giriş Koridoru, GN-Koridor-Nişi, A-Ana avlu, A1-Türbe Avlusu, H-Şadırvan, C-Cami, T-Türbe, E- Derslik Eyvanları, M-Minare,F1,2,3,4-Öğrenci ve Sufi Odaları, S-Üst Katlara Çıkan Merdivenler, K-Kütüphane

Kubbe taç kapı yanında kıble eyvanı- camii, türbe cadde cephesine dizilmiştir. Tek cephede giriş, kubbe ve minare mimarlar tarafından en uygun şekilde yerleştirilmiştir. Mevcut türbe kubbesi orijinal ahşap kubbenin yerine 1893 de tuğladan yapılmıştır. Vakfiyesinde asıl kubbenin ahşap karkas üzerine harç ve sıva en üstte de kurşun kaplama olduğu belirtilmektedir. Kubbenin dışarıda geçiş kasnağı yoktur. Mukarnas friz orijinaldir. (Görsel.41) XIX. Yy da çekilen bir fotoğrafta orijinal kubbe yerinde görülmektedir. İçeride kubbe geçiş elemanları pandantiflerdir.(Abousaif,2007:227,19)

Minare . Üç şerefeli dört bölümden oluşmaktadır.(Görsel.41-42) Taştan sekizgen kesitli olarak yapılmış olup caddeden 52,8 m yükseklikte olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. En altta sekizgen bezemesiz kaideden sonra mukarnasla geçilen, taş işlemeli parapetler birinci şerefeyi oluşturur. Orta bölüm gövdesinde mermer üzerine oyma motifler benzersizdir. Orta bölümündeki taştan kabartma birbirine geçmiş dairesel desenler alt ve üstte yatay bantlarla uyumludur. (Abousaif, 2007:227) İkinci şerefeye de mukarnaslarla geçiş yapılarak sekizgenin her cephesinde küçük kemerler taşıyan sütüncelerle oluşturulmuş süslemeli mebhare kısmı bulunur. Sütüncelerin başlıklarında da mukarnas kullanılarak son kademeye geçilmiş ve soğan kabuğu formunda kubbe-külahla sonlandırılmıştır. Bu minare formu Burci Memlûk döneminin özelliklerindendir. Burci Memlûk döneminde minarelerin, kademelerinin tamamı sekizgen kesitli, daha ince, yüksek ve yoğun bezemeli olarak yapılmıştır.(Abousaif,1985:9-10)

Giriş Portalı ince ve cephe yüksekliğindedir. Caddeden merdiven ile giriş sahanına ulaşılmaktadır. Üç parçalı kemer ve mukarnaslı yarım kubbe-kavsara ile örtülmüştür. Kapı cephesi çift renkli ablak tekniğinde mermer kaplama ile Suriye tarzında Sultan Hasan Külliyesi girişine benzer şekilde, daha az karmaşık olarak bezenmiştir. Kapı üstünde zikzak geçme desenli üst üste iki lentodan sonra kare şeklinde düzenlenen alın panosu, zincir şeklinde bezemeye çerçevelenmiş, merkezindeki yuvarlak roze pencereye yönelmiş ışınal zigzaklı motiflerle geometrik bir kompozisyon oluşturulmuştur.(Görsel-34) Kapı üstündeki geleneksel küçük pencere genelden farklı olarak dökme demirden bitkisel motifli rozet şeklindedir. Portal kompozisyonu, ana cephe kaplama yüzeyinden bir miktar çöktürülerek, üstte dilimli kemerden başlayan taş silme ile çerçevelenmiştir. (Görsel-43) Külliyenin orijinal ahşap, süslemeleri bronz üzeri gümüş kaplama kapısı halen yerindedir.

Giriş holü sekizgen kasnaklı dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçişte zarif mukarnaslı pandantifler ve aralarında üç dilimli kemerli tromp yapılmıştır.(Görsel.45) Kasnakta sekizgenin her kenarının ortasında bir yuvarlak kemerli pencere ile doğal ışık sağlanmıştır.

Görsel.41- Kubbe Mukarnas Frizi, Minare Şerefesi, Pencere Nişi
bitişinde Mukarnas (Abousaif, 2007:227)

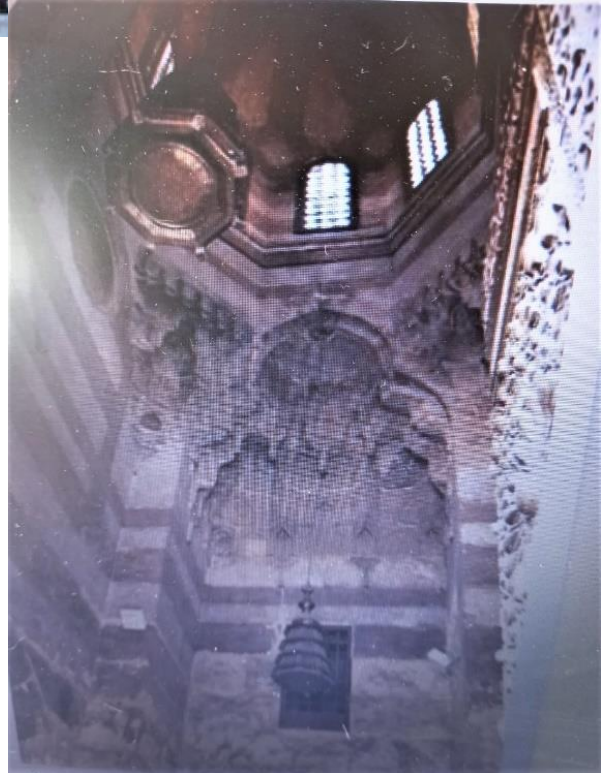

Görsel.42-Minare(Abousaif, 2007:227)

Görsel.43-TaçKapı–Metal-Rose
Pencere(Abousaif, 2007:227)

Görsel.44-Giriş Portal-TaçKapı

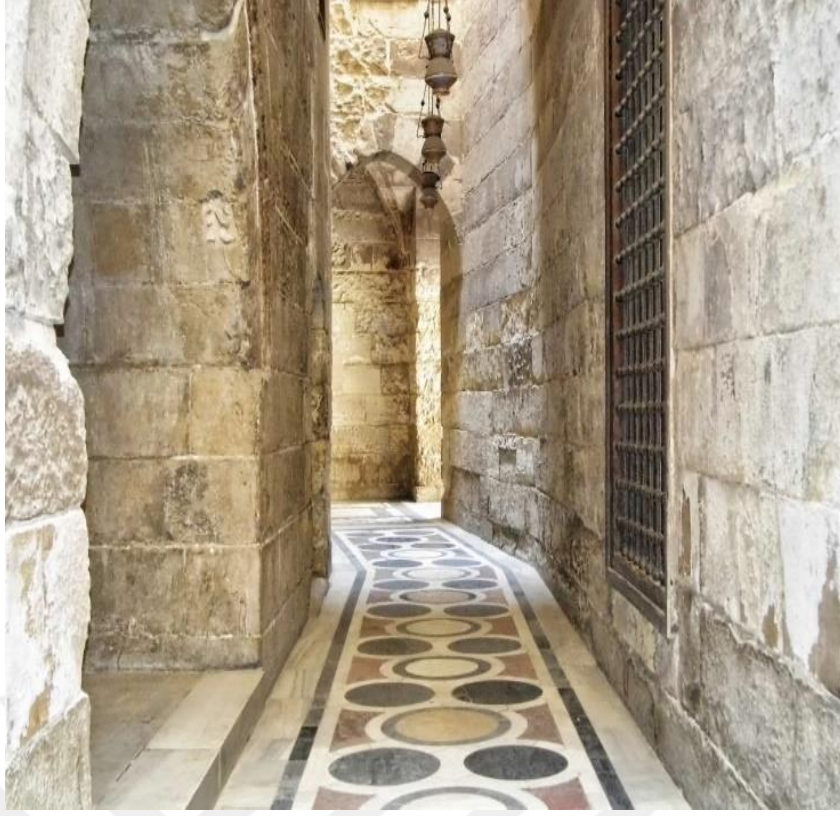
Görsel.45 Ana Giriş Holü Kubbesi(Abousaif,
2007:229)

Yapının İç Mekanları Giriş holünün devamında, kavisli dar bir koridordan avluya geçilir. Koridorda eskiden ahşap kapısı olduğu ve su testilerini soğuk tutmak için yapıldığı düşünülen geniş bir niş bulunmaktadır. (Görsel.47-48) Dar koridorun duvarları masif taş bloklarla örülmüştür. Koridor penceresiz ve yüksek olmasına rağmen giriş ve avluya geçiş hollerinin üzerindeki kubbelerin yükseltilmiş geçiş kasnaklarında yer alan pencereler ışık almasını sağlamaktadır. Koridor zeminleri renkli mermerler ve mozaik ile geometrik desenlerle döşenmiştir.

Avlu sivri kemerli tonozlu dört eyvanla çevrilidir. Avlu cepheleri ve kemerler de çift renkli taşla döşenmiştir. Eyvan tonozlarında da çift renkli ablak tekniğinde zikzak desen yapılmıştır. Avlu çevresi iki kat olarak düzenlenmiştir. Eyvan ve avlu duvarlarının üzerinde ayetler yazılı tiraz şerit dolaşmaktadır. Genel olarak taş olan cephelerde yazı bantları alçı dolgudan oyularak yapılmaktadır. Cephe okucu desenli taş süsleme ile bitirilmiştir. Avlunun ortasında sekiz sütunlu, üzeri soğan kubbe ile örtülü şadırvan bulunmaktadır. Şadırvanın kubbesi ortasında tiraz yazı kuşağı ile bezenmiştir, tepesine bir âlem yerleştirilmiştir. Eyvanların iki yanında bulunan, avluya açılan ahşap kapılardan farklı mezheplere ayrılmış bölümlere ve türbeye geçilir. Kapılar, giriş kapısına benzer şekilde bronz üzeri gümüş kaplama yapılmış olup zigzak motifli iki renkli lentolarla geçilmiştir. (Görsel.52,57) Kapılar ve üzerlerindeki iki kattaki pencereler taş kabartma bordür ile çerçevelenmiş, üstte zigzak kabartmalı beşik kemerle bitirilmiştir.(Abousaif, 2007:229)

Görsel:46-Avlu, Eyvanlar ve Şadırvan, (Sameh A.2021)

Görsel.47-48 Ana Giriş Kapısından Avluya geçiş Dar Koridorun iki ucundan görüntü(Sameh A.2021)

Görsel:49-Avlu, Eyvanlar ve Şadırvan, (Sameh A.2021)

Görsel:50:Avludan Kible Eyvanı-Cami (Sameh A,2021)

Görsel.51-Şadırvan Kubbesi ve cephe yazı bantları eski bir fotoğraf (Abousaif,1989)

Görsel.52-Avlu -Ahşap üzeri Bronz ve Gümüş Kaplama Kapı Kanatları eski bir fotoğraf (Yeomans, 2006;179)

Cami Kible eyvanı cami olarak orta ve yan sahınlarla üç bölümdür. (Görsel:50) Kaynaklarda 17,5x14,5 ölçülerinde olduğu belirtilmektedir. Bu bölümler iki çift renkli granit sütunun taşıdığı çift renkli kemerlerle ayrılmışlardır. Ahşap düz tavan boya ve yaldızlı nakışlarla bezelidir. Merkezinde büyük, dört köşede küçük rozetler vardır. Ahşap tavanın altında Fetih suresi ayetlerinin yazıldığı bir şerit bulunmaktadır.(Görsel 54-55) Abousaif bu bezemeyi Memlûk halı desenlerine benzetir. (Abousaif,2007:229) Tavan bezemesi Elhamra Sarayı taht odası ve Sefirler Sarayı Bereket Salonu tavanı ile benzerlik göstermektedir. Yan sahın tavanları da ahşaptan mukarnaslı bir tavan yapılmış ve boya ve yaldızla bezenmiştir.

Mihrap (Görsel:53) cephesi renkli mermer ve dolgu mozaik ile bezenmiş nişlerle oluşturulmuştur, Muzaffer Baybars türbesinin benzeridir. Ortada mihrabın iki yanındaki çifte sütünceler istiridye kabuğu biçimli yarım kubbeyi taşır. Yanlarda simetrik düzende sivri kemerli ikişer niş daha bulunmaktadır. Kemerler çift renkli bantlarla çerçevelenmiştir. Yan nişlerin kemer altına gelen kısımları kemer ve daire motifleri ile süslenmiştir. Diğer duvarlarda yarıya kadar renkli mermer çerçeve desenleri ile kaplıdır. Mermer ve mozaik döşeme kaplaması da geometrik kompozisyonu ile duvardaki etkiyi devam ettirir. (Yeomans,2006:201)

Görsel:53- Mihrap- Mimber (Sameh A.2021)

Görsel 54-55- Cami Ahşap Tavan (Sameh A.2021)

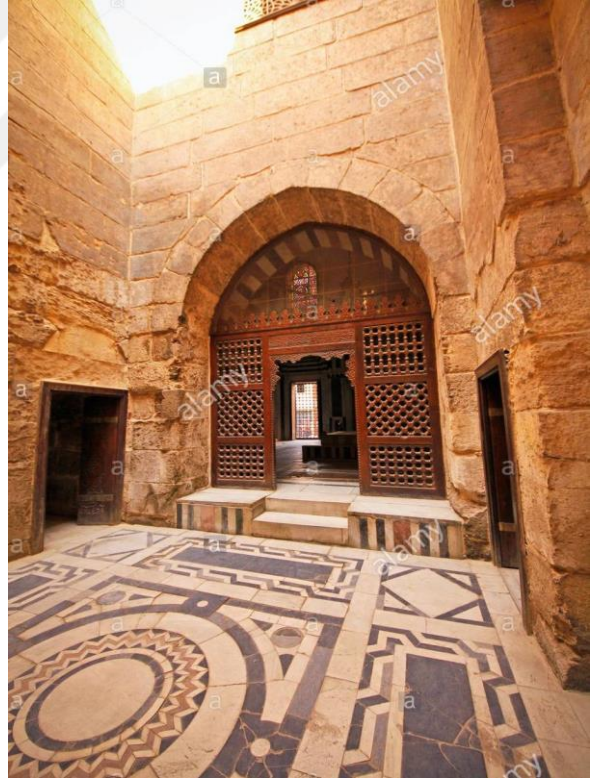
Görsel.56-Cami Yan Duvar (Sameh A,2021)

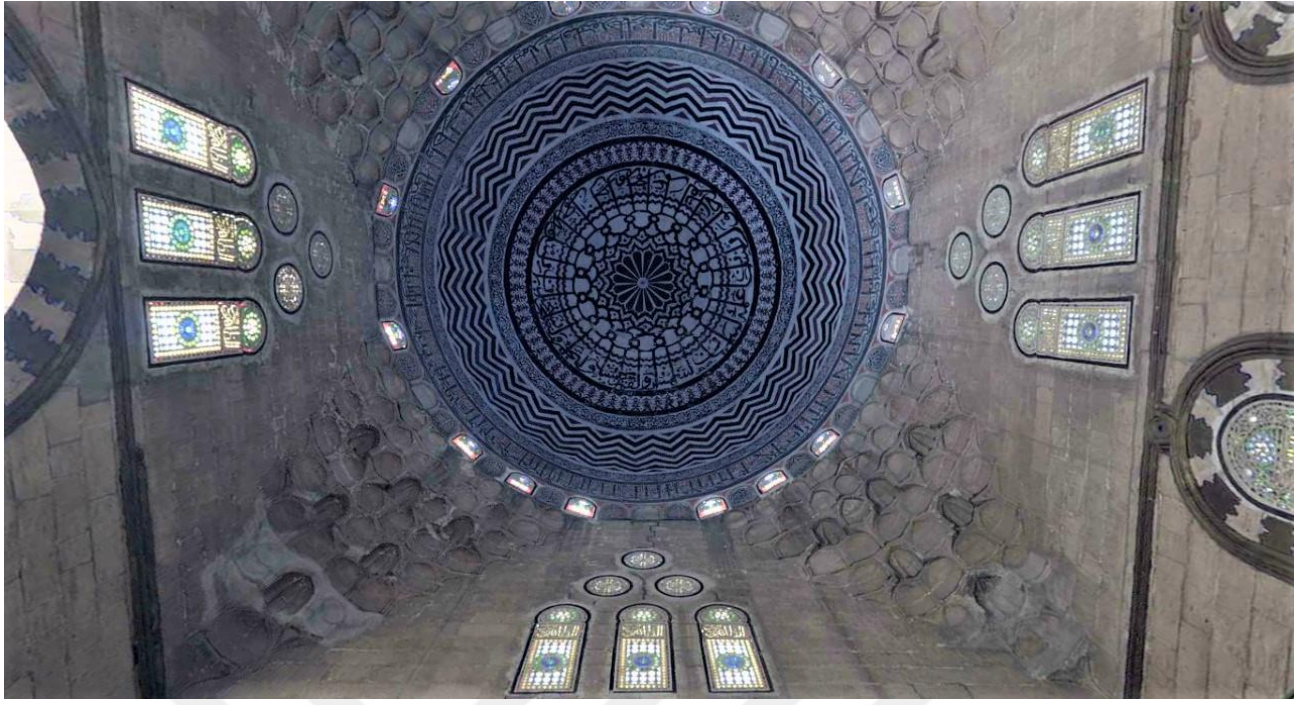
Türbe avlunun güney batısındaki kapıdan türbenin önündeki küçük avluya geçilir. (Görsel.57) Türbeye ahşap kafesli (meşrebiye) kapı ile girilmektedir. (Görsel.58) Türbe duvarları geometrik çerçeve şeklinde mermer panolarla kaplıdır. Bu mekanda da mihrap nişi renkli mermer mozaiklerle süslenmiştir.(Görsel.60) Mezarlar mermer sandukalar şeklindedir.(Yeomans, 2006:202) Türbe avlusundan geçilen kenarlarının 4,5m olduğu belirtilen alanın kütüphane olduğu tahmin edilmektedir. Yapıya ait fotoğraflarda, cami ve türbe zemininde renkli mermerlerden geometrik desenli kaplamalar görülmektedir. Ancak kaynaklarda orijinal olup olmadıklarına ilişkin bir bilgiye rastlanamamıştır. Türbenin üzerindeki kubbeye mukarnaslı pendentiflerle geçilmiş mermer mozaik desenlerle süslenmiştir. (Görsel.59) Yapının yardımcı hacimlerinden koridor, üst katlardaki hacimlerle ilgili maket görüntüleri olsa da, odalara girilememiş, bir görüntü elde edilememiştir.

Görsel.57:Avludan Türbeye Geçiş Kapısı

Görsel.58-Türbe Avlusu

Görsel.59-Türbe Kubbesi İçeriden (Sameh A.2021)

Görsel.60-Türbe Mihrap-Detayı (Sameh A.2021)

Sultan Berkuk Külliyesi Bahri Memlûk döneminin tüm popüler mimari özelliklerinin bir araya toplandığı bir kolaj eserdir. Burci Memlûkler döneminin ilk büyük yapısı olması da yapıya önem kazandırmaktadır. Bu yapıyı farklı kılan özellik 125 öğrenci ve 60 süfi nin barınma bölümleridir. Bu bölümler günümüze ulaşamamıştır ancak kuzey eyvanının iki yanından girilen geçit mekanlarından ulaşıldığı kazılara göre oluşturulan planlardan anlaşılmaktadır. Farklı bir fonksiyonun eklenmesi yeni bir yaklaşımı, değişimi göstermektedir. Sultan Bekuk'un gömülmek istediği şehrin batı mezarlık alanı çoğunlukta sufilerin gömüldüğü bir alandır. Memlûk külliyelerinde yeni bir anlayışa geçildiğini göstermesi açısından kısaca anlatacağız.

Sultan Ferec Berkuk Külliyesi(1400-1411) öncekilerden farklı olarak şehrin boş bir alanına yapılmıştır. Çevresinde şehrin farklı ihtiyaçlarını karşılayabilecek yapıların oluşabileceğinin düşünülmüş olması mümkündür. Bu alanın kervanların konaklayabileceği bir yol güzergahında olduğu ticari açıdan değerli olduğu bilinmektedir.(Williams,1984:41-42) Memlûkların gerileme döneminin başlaması, ekonominin bozulması, Timur tehlikesi ve iç çekişmeler yapımının çok uzun sürmesine neden olmuştur. Sultanın çarşı ve han da yapmak istediği ama bitiremediği düşünülmektedir. Vakfiyesi bulunmamaktadır.(Abousaif,2007:231)

Alanın müsait olması kare ve simetrik bir plan oluşturulmasını sağlamıştır. Büyük bir avlu etrafında kubbeli revaklar ve çok kubbeli bir cami oluşturulmuştur. Caminin iki yanında birisi kadınlar diğeri erkekler için düzenlenmiş iki türbe bulunmaktadır. İki katlı yapılan yapıda medreseler ve hankâh diğer kenarlarda yer almaktadır. İki giriş portalı cephelere simetrik yerleştirilmemiş olup güney batı girişinin yanında sebil-kûttap bulunmaktadır. Giriş ve yan cephelerinden görülebilmektedir. Kare gövdeli minareler döneminde az rastlanan bir tiptir. İki minare ve iki kubbe ile yapı her yöne anıtsal bir görüntü vermektedir. Şehir gelişimi ile birlikte planlanması yeni bir planlama anlayışın, işareti sayılmaktadır. (Abousaif,2007:232)

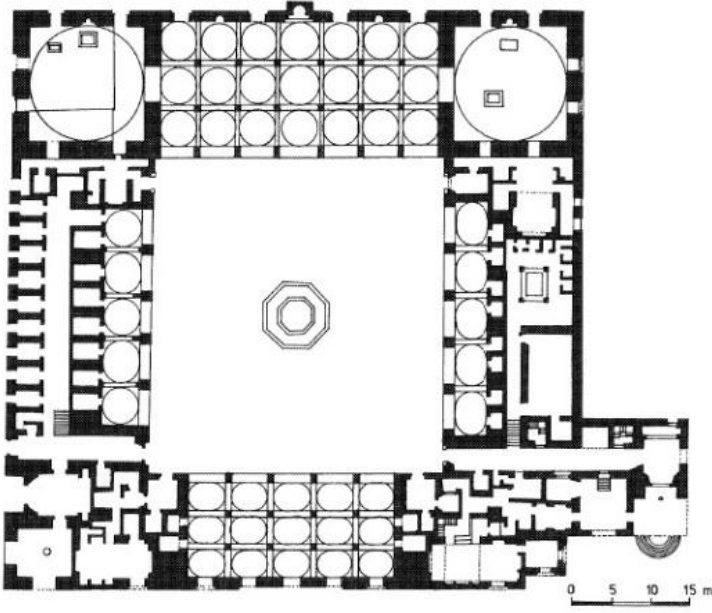
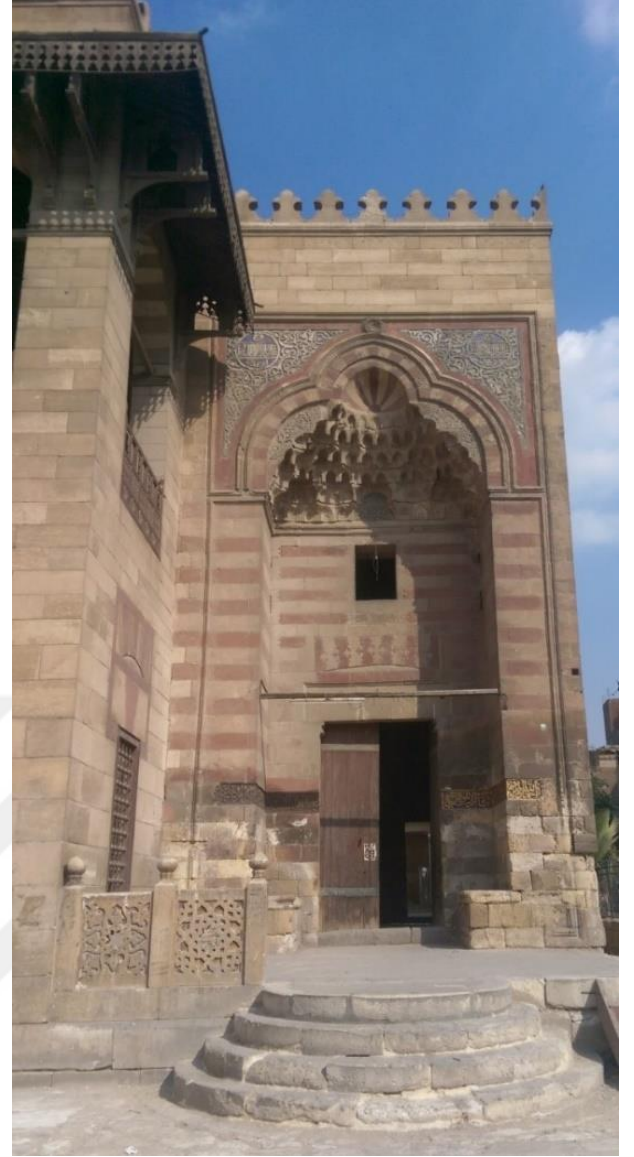

Fig 28 The khanqah and mausoleum of Sultan Faraj Ibn Barquq (Department of Antiquities)

Görsel.61-Ferec Berkuk Külliyesi Plan(Abousaif, 1989:137)

Görsel.62-Giriş Kapısı-Portal (Sameh A.2021)

Görsel.63- Sebil-Küttap-Minareler(Sameh A.2021)

2.4.-Osmanlı Külliyesi-Bursa–Yıldırım Külliyesi

2.4.1-Osmanlı Külliyesi

Anadolu’da en erken Külliye örnekleri Artuklular ve Mengücekler dönemlerinde görülmeye başlamıştır. Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde inşaa edilen yapılar içinde medreseler önem kazanmaya ve öne çıkmaya başlamıştır. Genellikle bağımsız yapıların bir arada yapılması ile oluşan külliyelerin en bilinenleri Huand Hatun Külliyesi, Kayseri Kölük, Konya İnce Minareli Medrese Külliyesi, Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifa ve Tıp Medrese Külliyesi sayılabilir.(Cantay,2002:20-22) Mengücekoğulları’nın eseri Divriği Ulu Cami ise kible duvarına bitişik inşaa edilen darüşşifa ve ikinci katında medrese olabilecek mekanları ile üç fonksiyonun tek yapıda birleştiği az rastlanır bir örnektir. (Eyice,1988:168)

Osmanlı devletinin kuruluş ve yerleşik düzene geçiş aşamasında, fetih edilen yerlerde Türk- İslam kültürünün toplum tarafından hızla beninsinmesi için kurumsal örgütlenme çok önemli rol oynamıştır. Bu kurumsallığın temeli vakıf-imaret örgütlenmesi olmuştur. Kazanılan topraklara Türk-İslam kültürünün taşınması, yerleşik Türk topluluğunun oluşması, kent yaşamının gerektirdiği hizmetlerin karşılanması vakıf kuruluşları sayesinde olmuştur. Bu kuruluşların fiziki yapılaşması imaret siteleri –külliyelerdir.(Yenen, 1999:438-442)

Osmanlı Devletinde toplumun farklı inanç guruplarına eğitim kurumları açma ve öğretimin içeriğini belirleme serbestliği tanınmıştı. Müslüman halk farklı mezhepler olsa da bir sayılmış ve eğitim devlet kontrolünde dünya genelinde olduğu gibi 18. Yüzyıla kadar dini ağırlıklı olarak yürütülmüştür. Eğitimde yenilenme gereksiniminin görüldüğü Tanzimat dönemine kadar devletin merkezi bir eğitim politikası olmamıştır. Devletin kuruluşuyla başlayan Klasik Dönemde nitelikli asker ve devlet adamı ihtiyacını karşılamak, Selçuklu’dan sonra üstlenilen Sünni İslam koruyuculuğunu, Müslüman halkta sağlamlaştırarak, sürdürebilmek için eğitime önem verilmiştir. Eğitim diğer Müslüman devletlerdekine benzer şekilde sübyan mekteplerinde başlayıp medreselerde devam etmektedir. Sübyan mektepleri temel dini eğitim, Kuran okuma, yazma ve basit aritmetik bilgilerin verildiği, mahalle ve köylerde halkın işbirliği ile yapılan okullardır. (İpşirli,2007:502-505)

Eğitimin temel direği medreselerdi, kültür ve medeniyetin gelişmesinde önemli etkileri vardı. İznik, Bursa, Amasya ve Edirne kuruluş döneminde önemli medrese ağırlıklı külliyelerin yapıldığı şehirler olmuştur. İstanbul başkent olduktan sonra Fatih ve Süleymaniye külliyesi ile en üst düzeye ulaşmıştır. Bu parlak dönemde dini bilimlerle birlikte pozitif bilimlere de önem verilmiştir. Diğer İslam ülkelerinden İmparatorluk başkentine gelen alimler ilim ve kültür ortamını zenginleştirmişlerdir. Medreselerin eğitim kalitesini arttırmak amacıyla ilmi çalışma ve tecrübeyi değerlendiren bir yükselme sistemi uygulanmış, başarı

ödüllendirilmiştir. Yükseköğrenim düzeyindeki medreseler öğrenci ve çalışanların barınma, ibadet, beslenme, temizlik gibi tüm ihtiyaçlarını sağlayacak yapılarla desteklenerek külliye olarak yapılanmıştır. Medrese ve külliyelerin yapımı ve yaşatılması vakıflar aracılığı ile karşılanmıştır. Medreselerin yöneticileri devlet tarafından atanarak denetlenmiş, dârülhadis, dârülkurra, dârültıp gibi farklı alanlarda uzmanlık eğitimleri verilmiştir. Gerileme döneminde medreselerde pozitif bilimlerin geri plana itilmesi, atama ve yükselmelerde liyakat ve adalete önem verilmemesi bozulmaya neden olmuştur. Eğitim sisteminde yenilikler yapılarak çağa uyum sağlamaya çalışılsa da yeterli olmamıştır.(Öztürk,2007:565-568)

Osmanlı Sarayında Enderun devşirme gençlere üst düzey eğitim verilen bir kurum olarak birçok sadrazam, komutan, vezir, kadı, mimar yetiştirmiştir. Sarayda şehzadelere eğitim veren bir mektep de bulunmaktaydı ve ilerleyen yaşlarda eğitimlerini lalalar devam ettirmiştir. (İpşirli, 2007:502-505)

Tekke ve zaviyeler halkın eğitim alabildiği yerlerdi. Gayrimüslimler de eğitim kurumlarını kendi vakıfları ile desteklemişlerdir.

Osmanlılar ilk mimari eserlerini ele geçirdikleri ve başkent yaptıkları şehirler olan Bursa ve İznik'te vermeye başlamış, onları Edirne ve Amasya izlemiştir. Külliye bu eserlerin en önemlileri olmuştur. Osmanlı döneminde sayıları artan külliye yapılarının içerdikleri yapı çeşit ve sayısının da arttığı görülür. (Çobanoğlu,2002:542-544) Semavi Eyice 'Mimar Sinan Külliyesi' başlıklı sempozyum sunumuna başlarken kurduğu cümleyi;

“ Türk şehirlerinin doğuş ve büyümesinde külliyelerin payı büyük olmuştur. Ancak yerleşim yerlerinin topoğrafik yapısıyla ve kurulmuş şehrin düzeniyle bütünleşen külliyelerin Osmanlı Devri mimarisiyle belirlediği dikkat çeker.” sözleri ile tamamlar. (Eyice,1988,2020:169)

Külliye Osmanlı mimari gelişimine paralel olarak Erken Osmanlı yada 'Kuruluş Dönemi Külliyesi' ve 'Gelişme yada Klasik Dönem Külliyesi' olarak dönemsel incelenebilirler. Klasik Dönem de Mimar Sinan dönemi ve sonrası olarak ayrılmaktadır. Konumlarına göre Merkez-Şehir Külliyesi (cami merkezli) ve Kent dışı Menzil Külliyesi(Arasta-çarşı merkezli) olarak ayrılırlar. İçerdikleri yapıların önemine göre cami-dini, medrese-eğitim külliyesi olarak da ayrılmaktadırlar. Yaptıran bağışçı-banilerine göre de üçe ayrılmaktadır; Sultan ve ailesinin yaptırdığı Selatin Külliyesi, devlet adamlarının beylerin yaptırdığı Vezir-Bey Külliyesi, ve toplumun ileri gelenlerinin yaptırdığı küçük külliye. Külliye araziye yerleşimlerine göre topoğrafik ve geometrik planlı olarak ikiye ayrılmaktadırlar.(Cantay,2018:14-18)Uzak ülkelerde devletin ideolojisini üreten ve yayan külliye, eş zamanda farklı coğrafyalarda benzer yapılarla Sofya'dan Şam'a devletin gücünü ve zenginliğini de göstermektedir.(Ramazanoğlu,2018:333-344)

Erken Osmanlı Dönemi Külliyesi (1299-1437) Kuruluşta İstanbul'un Fethi ile başkent oluşuna kadar geçen dönemde Başkent olan şehirlerde yapılan eserleri kapsamaktadır. Erken dönemi değerlendiren Kuban yeni mimari programın öncülleri doğudan gelmiş olsa da farklı olduğunu, Selçuklu yada Bizans etkisi olmaksızın, yapı planları eski mimari düzenleri içerse de yeni oranlar ve duyarlılıklar sergilediğini belirtir. En anıtsal olanları Bursa(1326) ve, Edirne(1391), olmak üzere İznik(1331), Amasya'da Osmanlı Külliye mimarisi örnekleri verilir¹¹. Erken dönem külliyelerinin ortak özellikleri;

- Kentlerin Türk –İslam kentine dönüşerek, büyümesini sağlayacak kent sosyal merkezleri olmuşlardır.
- Genellikle Cami külliyesinin merkezinde ana yapıdır.
- Yapılar arazinin topoğrafyasına uygun olarak, geometrik bir düzen, simetri gibi mimari yaklaşımlar olmaksızın serbestçe yerleştirilmişlerdir. Bir çoğunda çevre duvarı yoktur.

Bursa'da ilk kurulan ve ilk kez ticari yapı barındıran Orhan Külliyesi-1339, Hüdavendigar Külliyesi-1385, ilk tıp medresesi bulunan Yıldırım Külliyesi-1389, Yeşil Külliye-Muradiye Külliyesi-1426 günümüze ulaşan önemli eserlerdir. Edirne'de II. Muradiye Külliyesi-1436, Üç Şerefeli Cami Külliyesi-1437-47 sayılabilecek eserlerdir. (Cantay, 1986; Sınmaz, 2017:384-385)

Klasik Osmanlı Dönemi Külliyesi (1437-1703) İstanbul'un Fethi ve İmparatorluk başkenti olması ile şehrin imarı ve anıtsal yapılar oluşturma çalışmaları yoğunlaşır. Fatih mevcut yapıların onarım ve camiye dönüştürülmesinden sonra ilk eserini dini, kutsal bir simge olan Eyüp Sultan Külliyesi-1459 ile yaptırır. Anıtsal eseri ise klasik dönem külliye yapılarının ilk örneği olan Fatih Külliyesidir-1470. Düzenlenmiş bir topoğrafyada camiyi ortaya alan aksiyel planlama ile iki tarafta sekizer medrese (Akdeniz ve Karadeniz Medreseleri olarak adlandırılmıştır.) diğer yapılar simetrik bir düzende yerleştirilmiştir. Yapı sayısı ve çeşidinin arttığı görülür, Kubbeli revaklı üç kapılı avlu, ayrı bina olarak inşa edilen tabhane, medrese düzenlemesi, kütüphane, mektep düzenlemesinde yenilikler görülür. Klasik Dönem gelişme aşaması külliyelerinin özellikleri:

- Çoğunluğu İstanbul'da inşaa edilmiş, yapılar ayrı olarak mimari düzen içinde konumlanmış, alan bir çevre duvarı ile çevrilmiştir.
- Cami planlarında, orta eksen ayrılarak yükselmiş, tabhane bu mekanı çevreler şekilde yerleştirilmiştir.
- Malzeme kalitesine ve işçiliğe cami yapılarında daha çok önem verilmiştir.

¹¹ Bursa'da Orhan Bey, Hüdavendigar, Yıldırım, Muradiye ve Yeşil Külliye, Edirne Yıldırım, Muradiye Külliyesi

- Medrese yapıları önem kazanmış planlarında değişiklikler olmuştur.
- Diğer fonksiyonel yapı planlarının da değişiklikler olmuş, yapı çeşidi artmıştır.

Bu dönemde inşa edilen diğer önemli yapılar II.Beyazıt'ın Amasya, Edirne ve İstanbul Külliyesi ile Yavuz Sultan Selim Külliyesi-1522 sayılabilir.

16.yüzyıl Mimar Sinan'ın eserleri ile şekillenecektir. İstanbul ve Edirne başta olmak üzere çok çeşitli boyut ve fonksiyonda eserler vermiş olup, külliyelerin çoğunlukta olduğu yapılarda kendi ekolünü yaratmıştır. Mimar Sinan şehir külliyesi ile abidevi simgesel kent odakları oluştururken, menzil külliyesi ile arasta, kervansaray içeren ticaret odakları, yeni yerleşim alanları planlamıştır. Elli yılda yaptığı eserlerinden başlıcaları; Şehzade Külliyesi-1548, Haseki Külliyesi-1551, en görkemlisi Süleymaniye Külliyesi-1559, Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi-1572, Rüstem Paşa Külliyesi, Edirne Selimiye Külliyesi-1575 sayılabilir. (Cantay, 2018:18-22) Bunlar dışında imparatorluğun önemli şehirlerinde birçok külliye, cami, mescit, han, kervansaray, köprü, su kemeri, çeşme gibi yapıları bulunmaktadır.

Son Dönem Osmanlı Külliyesi (1703-1876) Ekonominin bozulduğu, toplumsal değişim ve karışıklıkların arttığı bu dönem mimari yapıları da etkiler. Medrese ağırlıklı daha küçük külliye yapıları. Avrupa'daki mimari akımların etkileri mimaride özellikle süsleme de etkili olur. Nuru Osmaniye Külliyesi-1755, Laleli Cami Külliyesi-1767, I.Abdülhamit Külliyesi-1789, Beylerbeyi Külliyesi-1778, Üsküdar Selimiye Külliyesi-1805, Yeşilbahçe ve Dolmabahçe Bezm-i Alem Valide Sultan Külliyesi-1854 örnek olarak sayılabilir.

2.4.2. Bursa

XIV.Yüzyılda Fas'lı gezgin İbn Battûta Bursa'ya geldiği zaman Sultan Orhan Beydir.(1324-1362) Bursa'nın muazzam bir şehir olduğunu, güzel çarşıları geniş yolları bulunduğunu, bahçeler ve gür çaylarla çevrilmiş olduğunu, kaplıcaları onların üzerine yapılmış çifte hamamı anlatır. Kaldığı zaviyeyi, zengin iftar sofralarını, Vaiz Muittin Konevi'nin vaazını, Kur'an okunup semah yapılan meclisi över. Orhan Beyden çok Osmancûk dediği babasından, onun Türkmen hükümdarlarının içinde devleti, askeri ile en büyüğü olduğunu ve türbesinin Bursa merkezde eski bir kilise yapısının üzerinde yapıldığından söz eder. (İbn Battûta,2020:295-297)

Şehrin en önemli iki coğrafi özelliği Uludağ (Olimpos) ve şifalı su kaynaklarıdır. Uludağ şehrin güneyinde yükselirken, iki ana su kaynağı şehri üçe ayırır. Kenti 17. Yy da gören Fransız Botanikçi Tourneford'un Bursa'yı İspanya'nın Gırnata kenti ile kıyasladığı bilinmektedir.(Pancaroglu,1995:41-42) 1665 yılında Thevenot'un Bursa kalesinin Bizans

İmparatorunun cüzzamlı kızına şifa olan sular nedeniyle kurulduğunu anlatırken kentin içinden akan kanal suyunda yumurta haşlanabildiğini belirtir. Evliya Çelebi Bursa'nın bağ, bahçe, bostanlarını, erguvan mevsimini, kalesini, hanları ve çarşılarını, cami, medrese, saray ve evlerini uzun uzun anlatır, Anadolu toprağında yedi beldeden birisi olduğunu belirtir. (Evliya Çelebi,2008:11-13)

“Bu şehrin güney tarafından Ruhban Dağı'nda hayat suyu kaynakları bulunduğu o yüksek dağdan,1.060 adet isim ve şekilleri ile bilinen hayat suyu, akarsular akarak evlere ve saraylara kehriz ve kanallarla evden eve akıp bütün yapıları sulayan pınar suları ile çağlayan bir şehirdir. Geniş vilayeti bakımlı, bağ ve bostanları meşhur, ebedi sürececek cennet benzeri yerdir.....Böyle geniş toprakları olan bolluk, ucuzluk, arazisi güzel, insanları hoş ve sevimli, ekin yerleri bol, bereketli, evden eve suları akan süslü bir şehirdir. ” (Evliya Çelebi,2008:11-13)

Su kaynaklarını anlattığı bölümü “Kısacası Bursa demek sudan ibaret bir sözdür” cümlesiyle bitirir. (Evliya Çelebi,2008:22)

Gezinler tarafından anlatılan kentin diğer zenginlikleri Bursa'ya özgü ipekli dokumalar ile baharatlardır. Bunların satıldığı çarşılar ve hanlar kentin özelliği haline gelmiştir. Evliya Çelebi 9000 dükkanın, ipekçiler, kuyumcular, gazzazlar, takkeçiler, hallaçlar, kebabçılar, bakkallar, yemişçiler çarşıları gibi bir çok han ve bedestende yer aldığını anlatır. (Evliya Çelebi,2008:26-28;Çağaptay.2020:11)

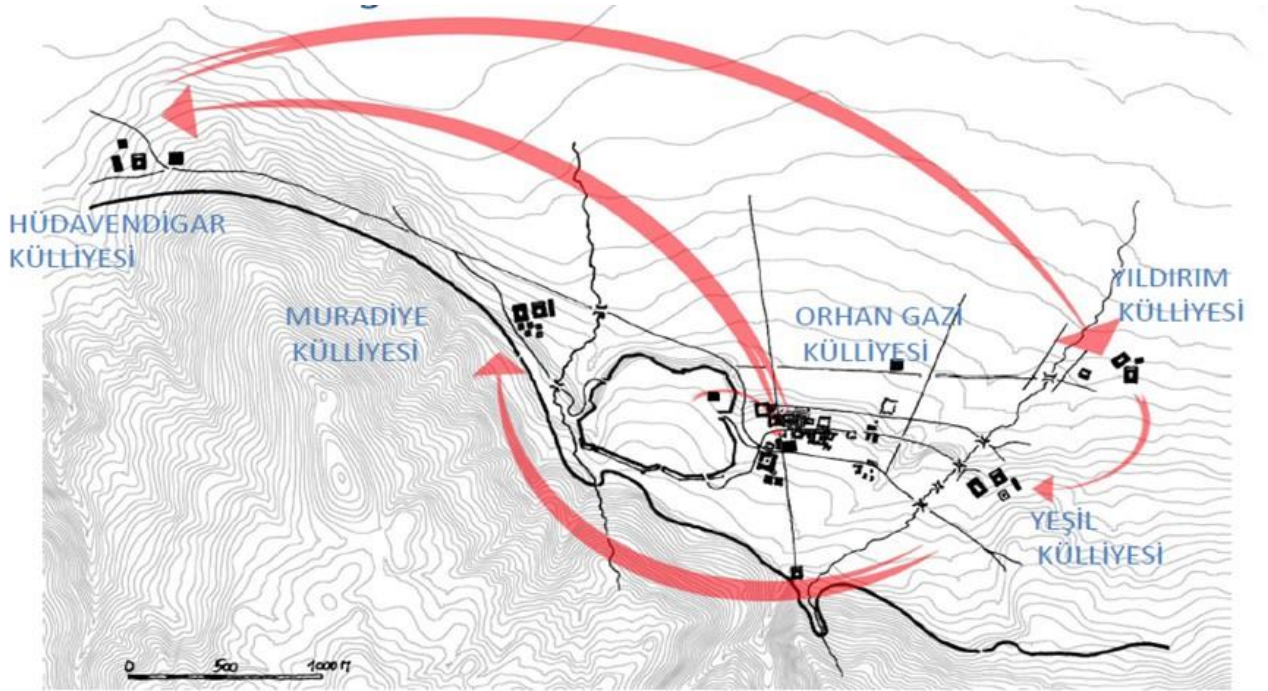
Osmanlı tarihinin simge yapıları başkentlerde inşaa edilmiştir diyen Doğan Kuban, Bursa ve İznik'in ilk başkentler olması nedeniyle simge şehirler olduğunu belirtir.

“Bursa Osmanlı imparatorluğunun temellerinin atıldığı kenttir. İmparatorluğun örgütlenmesi, kurumsallaşması, kent kurumunun öğeleri ile bir kent vizyonunun oluşması, Osman Beyin ölümüyle ele geçen bu antik şehrin eski sınırları dışında bir Osmanlı kenti olarak büyümesi Yıldırım Bayezıt'ın Ankara Savaşında Timur'a yenilmesine kadar geçen üç çeyrek yüzyılda gerçekleşmiştir.” (Kuban,2016:68-69)

Bursa feth edildikten sonra Orhan Bey şehir merkezine muhtemelen eski At Pazarı'na, bir han kurarak yanına tabhaneli cami, hamam, imaret-aşevi, medrese, sübyan mektebi bulunan ilk külliye yapısını (1339) yaptırmıştır. Uludağ eteklerine zaviyeler yaptırarak, fetihle yarar gösterenlerin yerleşmesini sağlayarak şehrin büyüme ivmesini başlatmıştır. Kendisinden sonra I.Murat Çekirge'de Hüdavendigâr Külliyesini(1385), onun oğlu I.Bayezıt şehrin doğusunda başka bir uzak bölgesinde Yıldırım Külliyesini(1389) yaptıracaktır. Kuban bir kenti ele geçirdikten sonra surların dışında imaret kurmanın Osmanlı döneminin belirgin iskan politikası olduğunu, zaviye imaretlerinin ve camilerin Türkmenleri yerleşime davet eden toplumsal yapılar olduğunu belirtir. Kentin farklı yönlerine yapılan külliyele bilinçli bir iskan politikasının ürünüdür, kentin merkezine bir imaret-zaviye yaptırması da cazibe merkezi oluşturma düşüncesi sonucu olabilir. Kentin başkent görünüşüne kavuşmasını sağlayan anıtsal yapılar Yıldırım Bayezıt'ın yaptırdığı

Ulucami ve Yıldırım Külliyesi'nde değişen üslup farkı ile birlikte görülecektir.(Kuban,2016:58-59)

Kale içinde Orhan Bey ve I. Murat'ın yaptırdığı yeni çarşılar,Cuma camii, Yıldırım'ın Ulu Camii, her biri ayrı tepede kentin silüetini değiştiren külliye yapıları ile Bursa dâr-al mülk olarak anılmaya başlayacaktır.(Cantay,2018:45) Orhan Bey ve I. Murat zamanında başlayan yeni oranlar ve duyarlılıklar, ters T-planlı cami en olgun örneği, malzemede de önemli bir değişiklikle tamamen kesme taş cephesiyle Yıldırım Camisi'nde uygulandığı görülür. (Aslanapa,1989:226-227)

Harita5-Osmanlı Devri Bursa Sultan Külliyesi-(Bursa BB.Bursa Alan Başkanlığı,2014, Unesco- Dünya Mirası Bursa Tanıtım Kitapçığı)

Fetret devrini atlatan devlet mimari tarzını devam ettireceğini Çelebi Mehmet tarafından yaptırılan, oğlu II. Murat'ın tamamladığı, Kuban'nın Osmanlı mimarisinin ilk pırlanta işçiliği olarak tanımladığı Yeşil Külliye-1424 ile gösterir. II.Murat kendi adına Muradiye Külliyesini-1426 yaptırır. Böylece Bursa'nın dört tarafı külliyelerle bezenir, şenlenir.(Kuban,2016:58-59)

Yıldırım ve Muraiye Külliyesi Vakfiyelerinde dâr-al mülk olarak belirtilen Bursa, hanedanlığın şehzadelerinin, eşlerinin ve yakınlarının defnedildiği ebedi başkent olma özelliğini korumaya devam etmektedir.(Çağaptay,2020:45)

2.4.3-Yıldırım Külliyesi

Yıldırım Bayezıt (1389-1402) Osmanlı Devletinin dördüncü padişahı Sultan Murat Hüdavendigâr'ın büyük oğludur. Zeki ve hareketli bir çocuk olduğu, Bursa'da önemli âlimlerden eğitim aldığı bilinmektedir. Lakabını savaş alanındaki ataklığı, cesareti ve savaş becerisinden almıştır. Osmanlı tarihçilerine göre adil, yiğit, bilginleri ve yoksulları seven, zenginlere şefkatli, zâhitlerle iyi insanlara saygı gösteren bir hükümdardır. Sert mizaçlı olduğu da bilinir. (Kazıcı,2011:88)

Kosova Savaşı'nın başarılı şehzadesi, Niğbolu savaşında Haçlıları hezimete uğratan kumandan, Anadolu beyliklerini Osmanlı devletine dahil ederek Anadolu hakimiyetini sağlamış, İstanbul'u alarak Rumeli hakimiyetini kurmayı hedeflemiştir. Devletin merkezi idaresini düzenleyerek güçlendirmiş, kul sistemini kurumsallaştırmış, örfi hukuk uygulamaları getirmiş, kanunnameler çıkartmıştır. Yıldırım Bayezıt dönemi siyasi ve askeri hareketlerin yanı sıra devlet içinde yapılan bürokratik, mali ve askeri düzenlemelerle imparatorluğa hazırlık dönemi olarak kabul edilir.(Emecen.2014;69)

Yıldırım Bayezıt Bursa'da Osmanlı Başkentine yakışır yapılar yaptırmıştır. Bursa Ulucami, Yıldırım Külliyesi, İstanbul için Anadolu Hisarı başlıcalarıdır.(İnalcık,1992:231-234) Yıldırım' Bayezıt ın 1402 yılında Ankara Savaşında Timur karşısında yenilmesi ve vefatı ile oğulları arasında 11 yıl sürecek taht mücadelesi devlet olmaya ara verilen “Fetret Dönemi”nin yaşanmasına neden olacaktır. Yıldırım'ın Timur'a yenilmesi ve ölümünden sonra Osmanlı dönem tarihçilerinin hırslı karakterini yeren bir üslup kullandıkları bilinmektedir. Sultan Berkuk'un ölümüyle Mısır'ı ele geçirmek için hırsa kapıldığı, Sırp eşinin etkisi ile içki ve aleme alıştığı, çevresindeki devlet adamları arasında servet edinme ve rüşvetin arttığı Aşıkpaşazade başta olmak üzere Oruç Bey ve Ruhi tarihlerinde anlatılmaktadır. (Aşıkpaşazade.2015,129-131;Emecen.2014:76-78)

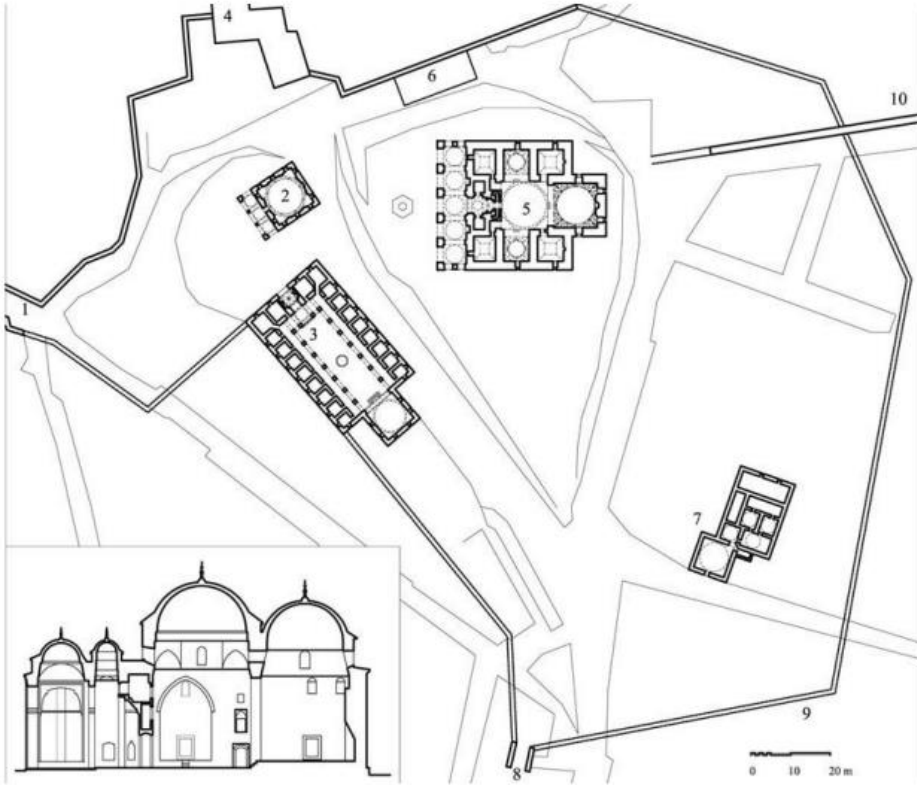
Yıldırım Bayezıt Bursa şehrinin doğusunda, kale şehre bakan bir yamaçta, Şüşteri bahçeleri olarak bilinen bölgede kurar kendi adıyla anılacak külliye. Dedesi Orhan Gazinin Vakıf arazisi içinde bulunan Orta Kızık köyünde inşaa edilmiştir, (1391-1395) vakfiyesi 1400 tarihlidir. (Yavaş, 2016:532-534) İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesinde bulunan, nesih ile yazılmış 992 cm uzunluğunda, Vakfiyesinde cami müştemilatı olarak mutfaklar, mahzenler, hamam, iki medrese, han, hademelerin meskenleri, ahır, kuyu, su kemerleri, darüşşifa bulunmaktadır.(BBB.KültürAŞ,2013:212-214;Hızlı,2001:45-49) Türbenin vakfiyenin vazifeler bölümünde bulunduğu Ayverdi tarafından aktarılmaktadır. Medreselerden birisi, mutfaklar, ahır, mahzen ve Uludağ kaynaklarından su getiren kemerler günümüze

ulaşamamıştır.(Ayverdi,1969:43; 2019:344) Vakfiyede her gün yemek pişileceği(et, ekmek, pirinç, vb.) Zaviyede kalan zengin, yoksul herkese yemek verileceği, çalışanlara ve komşu evlere gönderileceği, bayramlarda bol çeşitli yemek ve tatlı dağıtılacağı belirtilmiştir. .(BBB.KültürAŞ,2013:212-214; Hızlı,2001:45-49) Yapımından yaklaşık 250 yıl sonra,1640 yılında Bursa'yı gezen Evliya Çelebi Yıldırım Camiini anlatır;

“Bursa şehrinin doğu tarafında, şehrin cennet bahçeleri içinde güllük gülistanlık, sümbül ve reyhan bahçeleri içinde, cemaatten uzak kalmış, aydınlık ve küçük bir camidir. Eski tarz olan caminin uzunluğu 150, genişliği 100 ayaktır. Bir kapısı ve bir şerefeli düzgün sanatlı bir minaresi vardır. Bu garip cami uğursuz Timur hadisesinden dolayı eksik kalmış Yıldırım Bayezid'in oğlu Musa Çelebi Rumeli'nden yardım göndererek tamamlatmıştır. Vakıfları az olduğundan garip kalmıştır.” (Evliya Çelebi,2008:15)

Yapılar arazinin topoğrafyasına göre, farklı kotlarda dağınık olarak yerleştirilmiştir, hatta darüşşifa oldukça uzakta kalmaktadır. Osmanlı mimarisinde imparatorluk üslubunun başlangıcının Yıldırım imareti olduğunu belirten Doğan Kuban iddiasını açıklar;

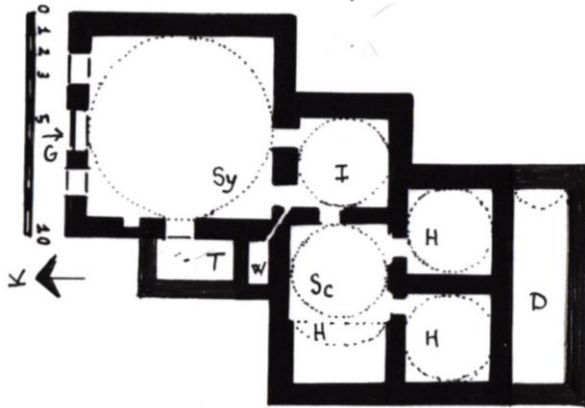
“ Bu külliye İslam tarihinde ve Anadolu'da da ribat adı verilen yapıların bir imaret-zaviye olarak yerleşim çekirdeğine dönüşümünün bir örneğidir. İmaret-zaviye, kervansaray, medrese ve sultan için bir küçük köşk birleşerek bugüne kalan ilk Osmanlı Külliyesini oluşturmuştur. Bu ilk külliye Ankara Savaşı nedeniyle tamamlanmamış en ilginç örneklerinden birisidir. Orhan ve I.Murat imaretlerin de olmayan bir anıtsallık taşır” (Kuban,2016:93)

Görsel.64-Yıldırım Külliyesi Vaziyet Planı- A.Gabriel vaziyet planından(Peker,2007:25)1-Giriş,2-Türbe,3-Medrese,4-Su Deposu,5-Cami,6-İmaret,7-Hamam, 8-Giriş

Yıldırım Bayezit'in Külliyesini yaptırırken ilk inşa ettirdiği binanın hamam olduğunu, kemerler ve çevre duvarını inşaa ettirerek Akçağlayan suyunu hamama getirttiğini, üç değirmeni çevirecek güçteki bu suyun hamamdan sonra yapılan çeşmelere dağıtılarak mahalleyi şenlendirdiğini G.Çantay Kazım Baykal'ı kaynak olarak anlatmaktadır. (Cantay,1986, Baykal, 1950) Ayverdi çevre duvarı ve bir kapısının kalıntılarının yakın zamana kadar var olduğunu, mahsen ve muallim evlerinin yerinde mektep olduğunu anlatmaktadır. (Ayverdi,1969:44) Vakfiyesinde şeyh, imam, müezzin, müid, aşçı ,faraş vb. görevliler ve onarım işleri için iki mimar olduğu belirtilmektedir.(BBB.Kültür AŞ, 2013:212-214; Hızlı,2001:45-49) Külliye'nin tüm yapıları bir çok kez onarım görmüştür.(Kepecioğlu,2010, 261-265)

Hamam yapısı uzun bir süre depo olarak kullanılmış, özel mülkiyette 1982 yılında yapılan onarım sonrasında tekrar hamam olarak işletilmeye başlanmıştır. Klasik Osmanlı hamamı plan düzeni ile kubbeli kare soyunmalık-ılıkılık, kubbeli, iki halvetli sıcaklık ve su deposu bölümlerinden oluşmaktadır. (Erat,1997:393-394; Peker, 2007:33) Ayverdi hamamının bir çok kez onarım gördüğünü bu nedenle asıl duvar yapısının moloz olduğunun tespitinin zorlukla yapıldığını belirtir. Hamamın kare(8,25x8,025) planlı soğukluğu 8 m çapında, doğrudan geçilen ılıkılığı 4 m çapında kubbelerle örtülmüştür. (Ayverdi, 2019:424-425) Soyunmalığa açılan batı duvarından tıraşlık bölümüne, güneyden ılıkılık bölümüne geçildiği görülür. Helaya buradan dar kavisli bir koridorla ulaşılır.Sıcaklık 4m çaplı kubbe ile örtülmüş kare merkezi bölüm ve beşik tonozlu eyvandan oluşmuştur, ortasında göbek taşı vardır. Benzer özellikte kare planlı halvetler de kubbe ile örtülmüştür. Halvetlere bitişik su deposu ve külhan hacmi yapılmıştır. Kubbelere geçişin geniş Türk üçgenlerinden oluşan kuşaklar ile yapıldığı, kubbelerin tepesinde yuvarlak ışıklıklar oluşturulduğu görülür. Kapı açıklıklarında sivri kemerler kullanılmıştır. Görünen tek cephesi 1982 de mermer kaplanmıştır, giriş kapısı ve yanlarındaki iki pencere yuvarlak kemerlidir.(Erat,1997:393-399)

Görsel.65-Yıldırım Külliyesi Hamam Planı Ayverdi ve Erat'tan işlenerek(Türker,2021)

G-Giriş, Sy-Soyunmalık,Soğukluk,I-Ilıklık,W-Hela,,Sc-Sıcaklık,H-Halvet,D-Su Deposu, Külhan

Görsel.66-Yıldırım Külliyesi Hamam Cephe (Türker,2021)

Yıldırım Camii Bursa’da, kentin uzak tepesine, çevresindeki yapılarla çekirdeğini oluşturacağı mahallenin merkezinde, tamamen kesme taştan anıtsal görünüşüyle şehir manzarasına hakim ama kendisi de şehre panorama oluşturacak şekilde konumlanmıştır. Orhan ve Hüdavendigâr Camisinde uygulanmaya başlayan “ters T” yada köşelerde yer alan odalar nedeniyle “zaviyeli cami” planlı camilerin en olgun örneği kabul edilmektedir. (Aslanapa,1989:226-227)

Ayverdi Osmanlı Mimarisinde özenli bina yapım geleneğinin bu cami ile başladığını söyler. Kuban yapının zaviye olduğunu, kent gelişmesini sağlayan bir tarikat merkezi olarak kurulduğunu öne sürer. (Kuban,2016:91-92) Yapının orta aksını oluşturan merkezi kubbeli iki mekanın ve eyvanların köşelerinde ocak ve nişler yapılmış odalar yer almaktadır. Bu odaların değişen toplumsal ihtiyaçlar nedeniyle yapıldığı ve tabhanenin camiye bitişik olduğunu belirten belgeler bulunması nedeniyle asli kullanımın camii olduğu görüşü ağır basmaktadır. (Çetintaş,1946:10-11; Sercan,2015:46) G.Cantay ise Ters T plan tipinde camilerin birden fazla işlev (mescit, misafirhane) için yapıldıklarını, tabhaneli yada zaviye olarak adlandırılmalarının içerdikleri fonksiyondan kaynaklandığını belirtir. Bu yapılar mescit, misafirhane gibi birden fazla mekana sahip oldukları için orta kubbe altı mekan, aydınlık fenerli, şadırvanlı havuzlarla geçiş alanı işlevi yüklenmiştir.⁸ Yapının merkezi kubbeli büyük eyvanlı geleneksel planla tasarlandığı görülmektedir. Orta aksta arka arkaya iki ana kubbe (merkezi kubbe ve kible eyvanı-mihrap önü kubbe) yanlarda kubbeli üç eyvan ve dört köşede aynalı tonozla örtülü odalar yerleştirilmiştir. Girişin iki yanındaki küçük odalar dışında yapı tek katlıdır. (Aslanapa,1989:226-227) Yan mekanlar kubbeye kadar yükseltilmesi nedeniyle yapının piramidal(ehrami) etkisi oluşmamıştır Ayverdi’ye göre. Bu nedenle köşe odalarda yükseklik fazladır. Caminin 1848 yılında onarım gördüğü ve 1855 depreminde ağır asar aldığı, 1878-1879’da onarıldığı bilinmektedir. (Ayverdi,2019:352)

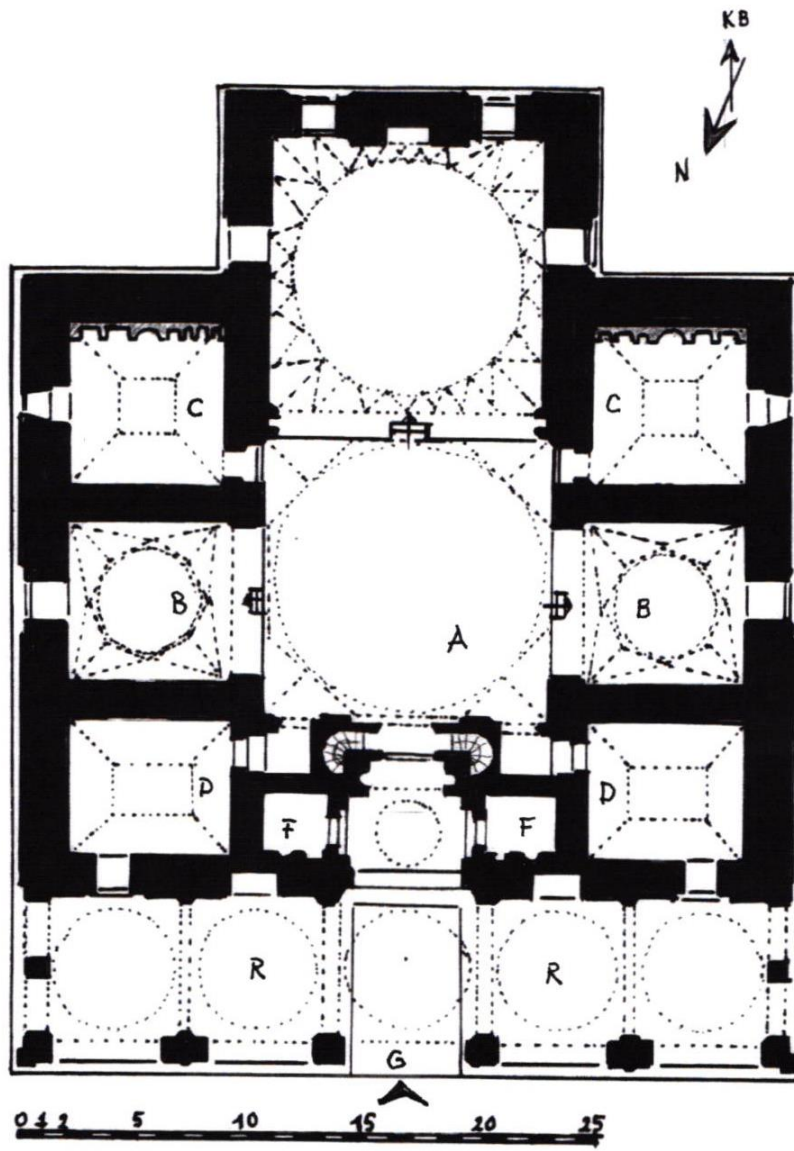
⁸Zaviyeli Cami Erken Dönem Osmanlı mimarisinde 14.Yy da ortaya çıkan plan tipidir. İki yandan kapalı hacimlerle kuşatılmış uzunlamasına orta mekandan oluşur. Yanlardaki kapalı alanların zaviye(tekke yapısı) işlevi gördüğü düşünüldüğü için bu şekilde adlandırılmışlardır. Aynı yapı tipi için Ters T planlı, fütüvvetli, gibi adlar da önerilmiştir.(Sözen,2016:330)Tabhaneli Camilerin yapıldıkları dönemde sosyal düzenin sağlanması, yerleşik düzene geçen nüfusun mesleki eğitime tabii tutulması gibi amaçlarla tasarlanmış özel bir yapı türü olduğu düşünülmektedir. Ahilerin gezici dervişlerin barınma, toplantı, ibadet gereksinimlerinin karşılayacak mekanlar içeren bu yapılar tamamen ibadet amaçlı camilerden farklı bir plan kurgusundadır.Çoğunlukla zaviye yada imaret olarak adlandırılan yapılar araştırmacılar tarafından Bursa Tipi, Ters-T, Zaviyeli, Çok Fonksiyonlu, Yandan Kanatlı gibi adlarla da tanımlanmıştır. İşlevsel olarak Tabhaneli Cami adı çoğunlukla kullanılmaktadır.(Acar,2013:s.28:303-326)

Caminin anıtsal revaklı, kesme taş giriş cephesi iki kat yüksekliğinde (Kemer üstü, silme altına kadar 11,09 m) Bursa kemerleriyle geçilmiş kubbeli beş bölümlüdür. Tepesi düz kemer tipi Osmanlı Mimarisinde ilk kez bu camide kullanılmış ve ardılı yapılarda çok kullanılması nedeniyle “Bursa Kemer” olarak adlandırılmıştır. Benzerleri Avrupa mimarisinde “sepet kulbu” olarak bilinmekte ve Selçuklu mimarisinde de örnekleri görülmüş olsa da, yapıda her boyut ve oranda başarıyla uygulanmıştır. (Peker,2007:25; Ayverdi,2019:348-349)

Son Cemaat yeri de diyebileceğimiz revaklı cephede yüksekliğine rağmen uygun oranlarla, simetrik, zarif ve etkileyici bir görünüm elde edilmiştir. Her cephe kemerini çevreleyecek şekilde tabandan başlayıp üç tarafını dönen silindirik- kavalve düz dış söve kullanılmıştır. Saçakta kullanılan plastik etkili kaval silme dönemi için yenilik olarak değerlendirilmektedir ve bu yapıdan sonra sık görülen bir uygulamadır (Özbek,2002:36,185) Cephe ortasındaki kemer daha yüksek yapılmış ve düz ayak kısmında genişletilerek giriş aksı vurgulanmıştır, bu kemer yastıklarında mukarnaslı motif diğerlerinde silindirik(armudi) form kullanılmıştır. Girişin yanındaki aks boşluklar alttan yükseltilerek çerçeve tamamlanmıştır. Giriş ve yan cephelerde bu yükselti yoktur. Cephe en üstte yan cepheleri de çerçeveleyen silme ile bitirilmiş ve tüm cepheleri dolaşan bu silme ile yapıda bütünlük oluşturulmuştur. (Ayverdi,2019:349-350)

Revakın içeride kalan kible cephesi, her aksı ortalayacak şekilde üst üste iki farklı pencere ile süslenmiştir. Girişin iki yanındaki aksta altta mukarnaslı nişler üstte demir parmaklıklı sahte pencereler vardır. Dış akslarda altta kemerli pencere yazılı, süslü bordürle çevrilmiş, üstünde küçük demir kafesli pencere yerleştirilmiş ve bu pencereler birlikte silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Bu farklılıkların cephenin sadeliğini bozmayarak ölçülü bir hareket kattığı düşüncesindeyiz. Ancak Ayverdi(2019:352-354) sahte pencereleri mimari samimiyetsizlik olarak nitelerken süslü söve kullanımının bu camide başladığını da belirtmektedir. (Ayverdi,2019:349) Kuban da revak kible cephesinde yer alan geometrik desenlerin içinin yazı ile bezendiği bu sövenin en detaylısı olduğunu belirtir. (Kuban,2016;92)

Oldukça sade olan diğer cepheler de tamamen kesme taştan yapılmıştır. Giriş revağında, taş kapıda, taş kapı nişlerinin doğu ve batı pencerelerinde, iç mekanda kemer yastık ve üzengilerinde taş süslemeler ağırlıklıdır.(Özbek,2002:185) Doğu ve batıda mihrap yanı pencereleri büyük kemerli ve alınlıkları sade birşekilde düzenlenmiş olup üstte küçük, demir kafesli kafa pencereleri yer alır. Taş bordür ve süslü silmeler tüm pencere kenarlarında yer alır. Kuban revak da dahil bir çok cephe elemanının yenilenirken farklı yorumlandığı görüşündedir. (Kuban,2016;92)

Görsel.67-Yıldırım Külliyesi Cami Planı (Ayverdi'den işleyerek Türker-2021)

G-Giriş,R-Revak,A-Merkezi İbadet alanı, Â-Mihrap Önü,B-Eyvan, C-D-Köşe Odalar,Tabhane,F-Küçük Oda

Görsel.68.Yıldırım Cami
Revaktan Kapı Cephesi
(Türker,2020)

Caminin iki minareli olarak tasarlandığı ancak birisinin yapıldığı, bu minarenin de 1855 depreminde yıkıldığı yerine yapılanların da daha sonrasında yıkıldığı bilinmektedir. Mevcut minareler 2011 yılında rekonstrüksiyon projesine göre yapılmıştır. (Çobanoğlu, 2002:542-544)

Taç Kapı dikdörtgen boyutlarında olup eyvanlı bir şekilde düzenlenmiştir. Eyvan kısmına da bir Bursa kemeri ile geçilir. Mukarnaslı akvsarası olmayan kapının iki yanında yer alan mihrabiyele, ince sütüncü yerleri boş bırakılmış ancak başlıkları, zarif mukarnaslarla süslenmiştir. Kapının üzerinde çift renkli kemer motifi vesiyah mermer kakılarak oluşturulan Zengi tarzı düğüm motifli alınlık sade bir düzenleme içerir. (Özbek, 2002:185) Kapının önündeki hol küçük bir kubbe ile örtülüdür. Ana kapının iki yanında yer alan 2,9x2,7m boyutlarındaki küçük odaları Ayverdi imamın günlük odaları olduğunu, orijinal girişlerinin dışarıdan giriş holünden olup, sonradan kapatıldığını ileri sürer. (Ayverdi, 2019:351-352)

Girişteki merkezi kubbe yaklaşık 12m çapı, 22m yüksekliği ile mihrap önü kubbesinden büyüktür ve ferahlık etkisi vermektedir. Tabanı diğer mekanlardan düşüktür (73 cm) üç eyvan ve köşe odaları arasında bir geçiş mekanı, bir çeşit kapalı avlu işlevi yüklenmiştir. İki ana kubbe arasında taştan yüksekliği ve inceliği ile etkileyici bir Bursa kemeri bulunur. Kemer ince işçilikli bir mukarnas yastık ile ayaklara bağlanır ve ayaklar mihrabiye nişleriyle hafifletilmişlerdir. Sarı mermer malzemeyle 11 sıra mukarnas, alt kısmında ters palmet motifi yapılmıştır. (Özbek, 2002:187) (Görsel-82) Yaklaşık 11,5 m çaplı mihrap önü kubbesinde geçiş elemanı olarak Türk üçgenleri, giriş kubbesinde ise tromp kullanılmıştır.

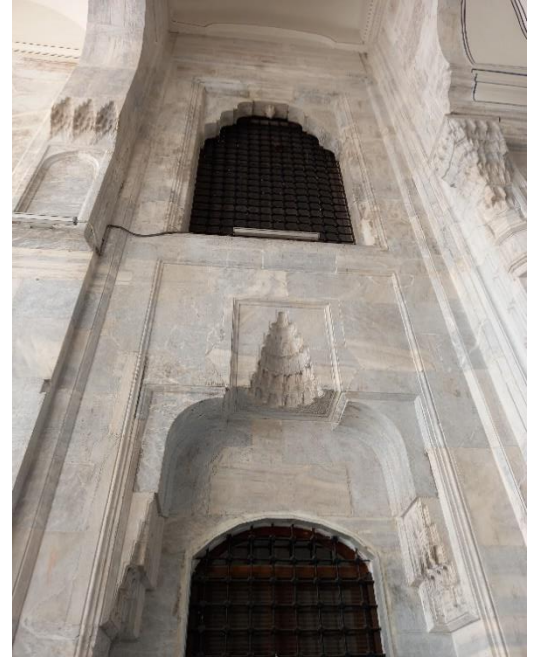
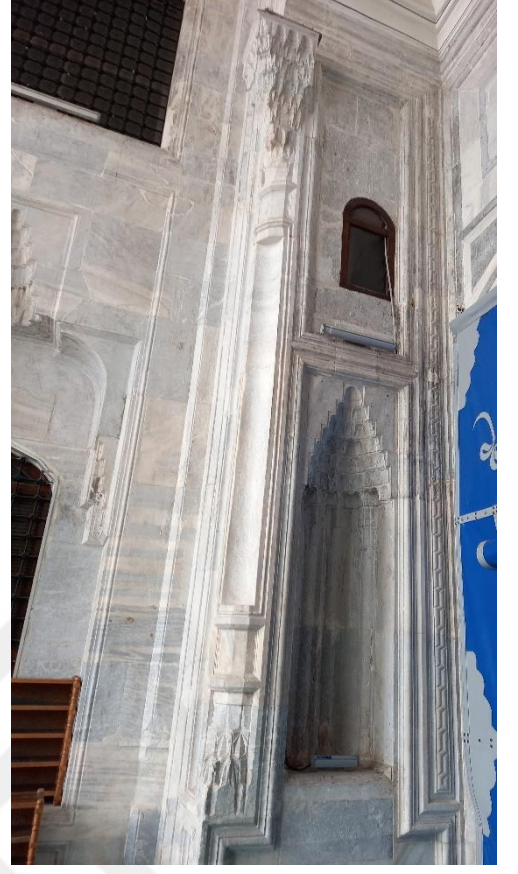
Görsel.69- Yıldırım Külliyesi Cami Önü Kente bakış-Şadırvan(Türker 2020)

Görsel.70- Yıldırım Külliyesi Cami Giriş Cephesi Revak (Türker 2020)

Görsel.71-72: Yıldırım Külliyesi Cami Giriş Cephesi Revak-Pencereler-Nişler (Türker 2020)

Görsel.73-74-75-76: Yıldırım Cami Giriş
Taçkapı Cephesi -Pencereler-Nişler-Kubbe
(Türker 2020)

Görsel.77-78: Yıldırım Cami Doğu Cephesi –
Kemerler-Pencereler-Minare (Türker 2020)

Dış cephede görülen altta büyük üstte küçük pencere düzeni iç mekana da yansır, ancak kubbe altı pencereleri de eklenmiştir. Sivri taş kemerlerle geçilen eyvan duvarlarında sıva devam ederken geçiş kemerleri ve giriş cephesi içeriden taş görünümündedir. Eyvan kubbelerine geçiş Türk üçgenleri ile yapılmıştır. Caminin iç mekanlarının genelinde süsleme yok denilecek kadar azdır. Ayverdi ve Kuban bir pencere sövesinde çini parçasına raslandığını belirtir.(Ayverdi,2019:350; Kuban,2016:92)

Mihrap iki yanında yeşil mermer mukarnas başlıklı sütünceleri ve sekiz sıra mukarnaslı kavsarası ile anıtsal ölçeklidir. (Görsel 85) Dışında geniş düz bir bant ve bordürlerle genişletilmiş ve üstte gösterişli bir taçla bitirilmiştir. Çift sıra bordürle çerçevelenen bu kısım eşkenar altıgen panolara ayrılmıştır.(Özbek,2002:187) Ayverdi mihrap süslemelerinin bu düz bant da ve altıgen panaolarda yapılan bezeme ve hatların yeni olduğunu, boyamanın zevksiz olduğunu anlatır. Minberin de yeni ve güzel olmadığını belirtir. (Ayverdi,2019:350)

Mihrab eyvanının yanındaki köşe odalarının üstü aynalı tonoz ile örtülmüş olup üç duvarı düz sıvalı, bir duvarı ise alçı levhadan oymalı bir cephenin içinde çeşitli büyüklükte nişlerden oluşturulmuştur. İki odada farklı düzende yapılmış nişlerin ortasında daha geniş bir nefeslik olduğu ancak ocak bacası ve yaşmağı olmadığı görülür.(Ayverdi,2019:351)

Alçı süslemeli cephe, kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Farklı büyüklük ve şekilde 20 niş ve maşalık asimetrik düzende yerleştirilmiş geometrik şekilli bordürlerle çerçevelenmiştir. En dışta mukarnaslı, içerde zikzak, zengirek, sivri kemerli, yuvarlak desenli bordürler kullanılmış, orta pano üzerinde küfi yazı ile de bordür yapılmıştır. Cephe en üstte üç sıra mukarnaslı tepelik bordür ile taçlandırılarak tonozla geçiş sağlanmıştır. Ortada nefeslik üzerinde ve en üst sırada kareye Panolar ve nişler farklı geometrik desenli bordürlerle çerçevelenmişlerdir yakın dikdörtgen panolar sekiz ve oniki kollu yıldızdan tekrarlanan aynı geometrik desenle oluşturulmuşlardır. (Karaçağ,2002:98-111) Üç dilimli çınar yaprakları ve sekiz yapraklı çiçek desenleri birkişel süsleme olarak kullanılmıştır.(Özbek,2002:188)

Yüksek tavan ferah bir mekan oluşmasını sağlamıştır. Yönetim toplantıları, dersler, ilmi sohbet toplantılarının bu odalarda yapıldığı düşünülmektedir, hatta bu toplantılara devletin ilk dönemlerinde sultanların da katılmış olmaları olasıdır.(Peker,2007:26)

Girişin iki yanındaki köşe odalara dar bir koridordan girilmekte olup tabhane (misafirhane) olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Aynalı tonoz örtülü odaların duvarları sıvalıdır. Bu camilerin misafirhanelerinde (Tabhane) kalanların postacı, iş gereği gelenler, gezginler vb. oldukları bilinmektedir, tüccarlar yol üzeri kervansaray veya hanlarda kalabiliyorlardı.(Cantay,2002:86-102) Girişin yanındaki küçük odalar iki katlıdır. Dar bir merdivenle çıkılan odaların hünkar mahvili için çok dar olduğu, son cemaat yerine bakan

şahnişin pencerelerinin balkonu olmaması nedeniyle çilehane olabileceği şeklinde yorumlar vardır. Girişin solunda yer alan mekan düz bir tavanla örtülmüş sağdaki ise tütekli tavana benzer şekilde ortada yuvarlak bir alan kalacak tonozvari bir şekilde örtülmüştür. Osmanlı Erken dönem camilerinde tarikat etkisi ile mimaride farklı şekillenmeler oluştuğu görüşü de bulunmaktadır.(Akın,1991:323-354)

Görsel 79-Bursa Kemerli ve Mihrap Cephesi (Bursa BB.Bursa Alan Başkanlığı,2014)

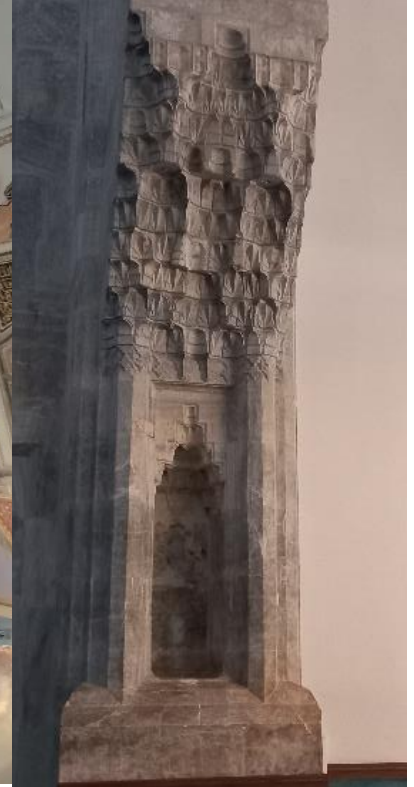
Görsel 80-Cami Girişi Orta Mekan Cephesi (Türker,2020)

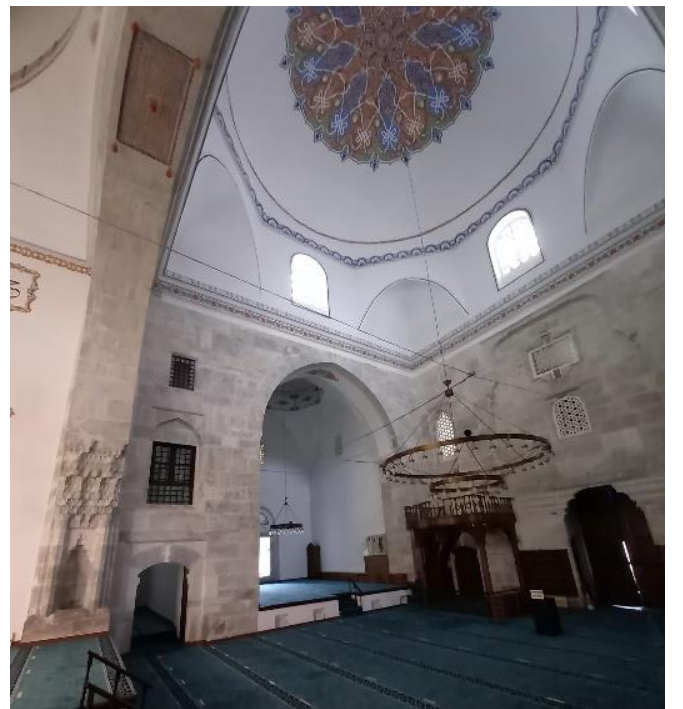

Görsel.81- Bursa Kemerî'nin ayırdığı iki kubbeli mekan-(Türker,2020)

Görsel 82-Skalaktitli Kemer Yastığı ve Nişi (Türker,2020)

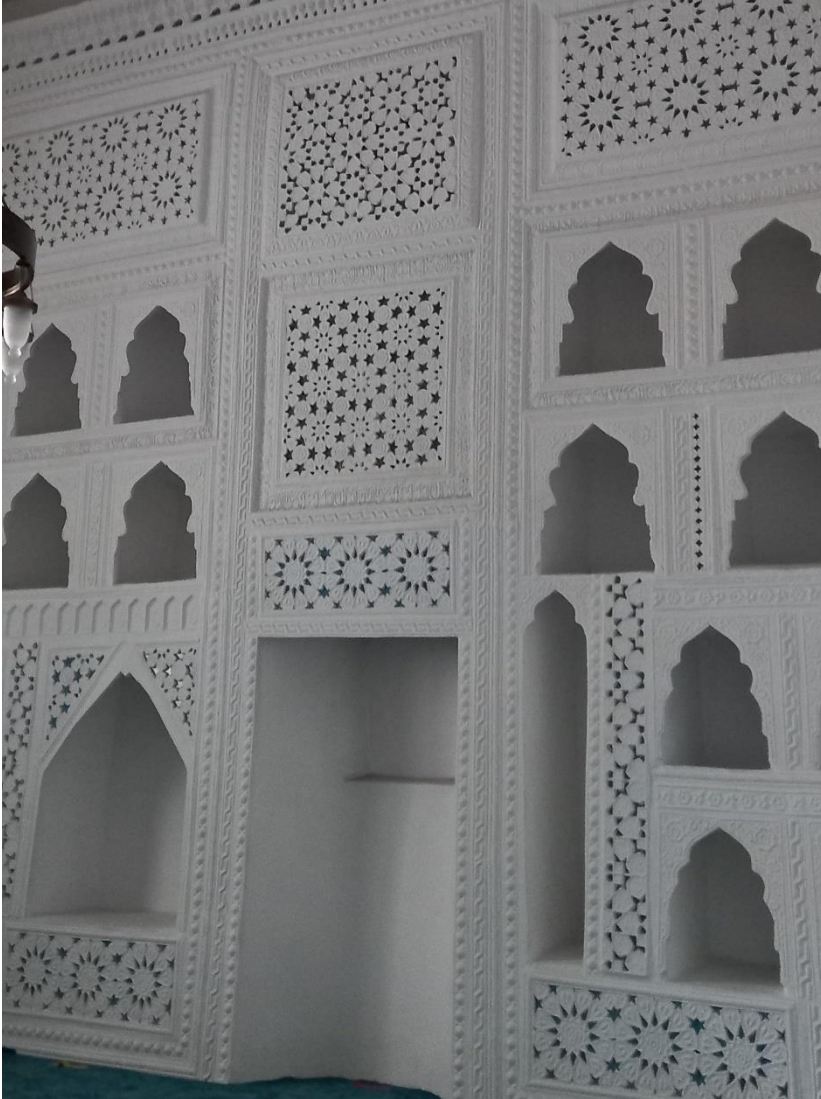
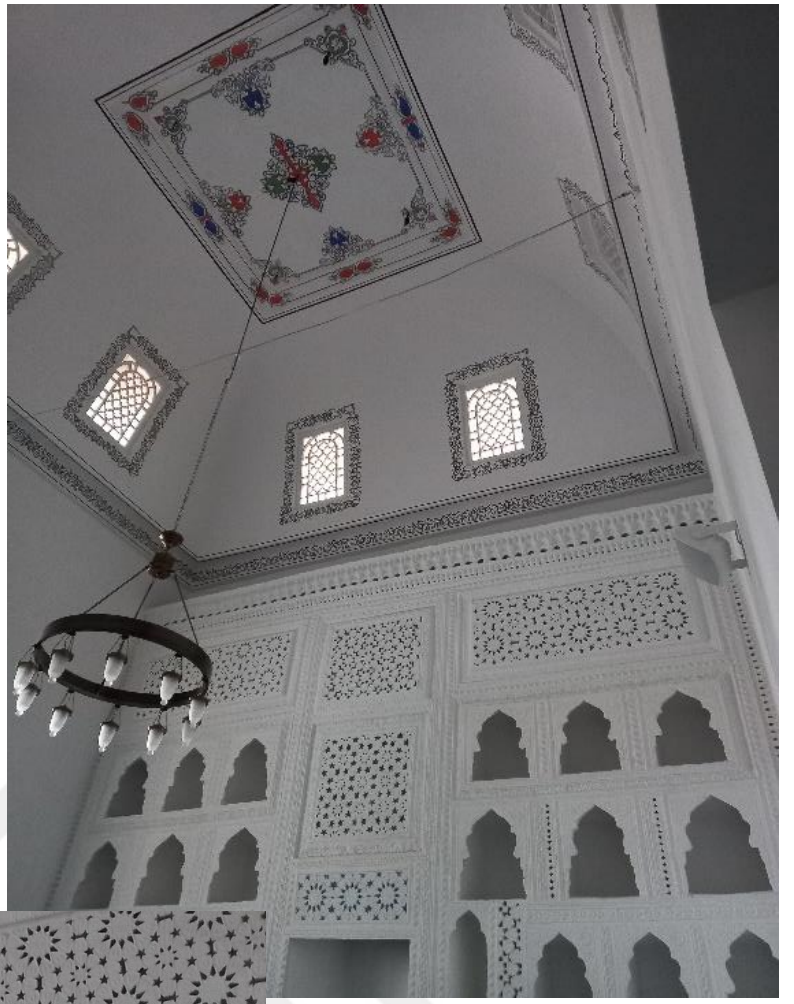
Görsel 83-84-Orta Mekandan Eyvanlar ve Köşe Odalarına geçiş (Türker,2020)

Görsel 85- a-b.Mihrap (Türker,2020)

Görsel 86- İç Duvar Kapı Pencere

Görsel 87- Köşe Oda Tono, Alçı Süsleme Nişli Duvar-Detay(Türker,2020)

Yıldırım Medresesi 1400 tarihli vakfiyesinde iki medrese olarak belirtilmekle beraber, sonraki yıllarda ikinci medrese ile ilgili bir bilgi yada müderris görevlendirmesi olmaması, başlangıçta düşünülen ikinci medresenin Yıldırım Bayezıt'ın ani ölümüyle yapılamadığı görüşü ağırlık kazanmıştır.(Ayverdi,1969:37-46;2019:373) Ancak şehrin başka bir yerinde Yıldırım tarafından yaptırılan medresenin külliyesinin vakfiyesinde yer aldığı da düşünülmektedir. Vakfiyesinde iki medrese ve bir darüşşifa olmak üzere üç eğitim yapısı bulunması yeni kurulan devletin eğitime verdiği önemi göstermektedir.(Ayverdi,1969:37-46) Günümüze ulaşan medrese, caminin kuzey batısında 8 m alt kotta doğu batı yönünde uzun dikdörtgen ortada açık avlulu bir plana sahiptir. Eyvanlı, açık avlulu bu plan Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi özelliklerini taşımaktadır.(Cantay,2002:86-102) Kuban, Yıldırım Medresesi'nin özgün planını koruyarak günümüze ulaşan döneminden tek medrese olduğunu saptayarak, Selçuklu Medresesi ile Osmanlı Medresesi arasında bir geçiş yapısı olarak değerlendirilebileceğini belirtir. (Kuban,2016:150)

Dikdörtgen planı; eyvanlı giriş, yanında bulunan dört dikdörtgen odadan sonra revaklı avlunun iki kenarında sekizer oda ile, girişin karşısında batıda kubbe örtülü açık eyvan oluşturmaktadır. Yapının genelinde küfeki taş ve tuğla ile almaşık duvar tekniği kullanılmış ancak giriş cephesi Ayverdi'nin sevimsiz bulduğu kum taşı ile yapılmıştır. Diğer üç cephede kullanılan almaşık tekniği ile hafif kabarma kemer motifleri ve tekrar eden pencerelerin kemerleri ile alınlık motifleri cepheye hareket katmıştır. Almaşık cepheler kirpi saçakla bitirilmiştir. (Çetintaş, 1952:33, Ayverdi,2019:373)

Batı cephesi eğim nedeniyle oldukça yüksektir, dış duvarın temele yakın kısmı moloz taş ile yapılmış, üstte devam eden almaşık örgü üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile oluşturulmuştur. Cephelerde yer alan pencereler taş ve tuğladan sivri kemerlerle yükseltilmiş, pencere açıklığı basık taş lentolarla geçilmiştir. Doğu cephesiyse oldukça basıktır, benzer şekilde devam eden pencere düzeni zemin kotundan başlamaktadır. Güney cephesinde kare planıyla tamamen dışa çıkan derslik eyvanı bulunmaktadır. Derslik Eyvanı cephelerinde ikişer pencere sivri çökertme kemerleri içinde yer almaktadır. Kare planlı açık eyvanda kubbeye sekizgen kasnak ile geçilmektedir. Doğu ve batı cepheleri, güneyde eyvanın iki yanındaki kalkan duvarlara yaslanır. (Demiralp,1997:36-37) Camiye göre malzeme, işçilik olarak daha düşük düzeydedir, dönemin genelinde görüldüğü gibi hatta farklı dönemlerde yapıldıkları izlenimini vermektedir.

Giriş cephesinde simetrik bir anlayışla ortada yüksek kemerli giriş eyvanı yanlarda iki kenarda toplam dört pencere yer almaktadır. Pencereler sivri kemerli bezemesiz alınlıkları ile çift sıra silme ile çerçevelenmişlerdir, bir tanesinin silmesi motiflidir. Cephe çıkıntılı bir saçak

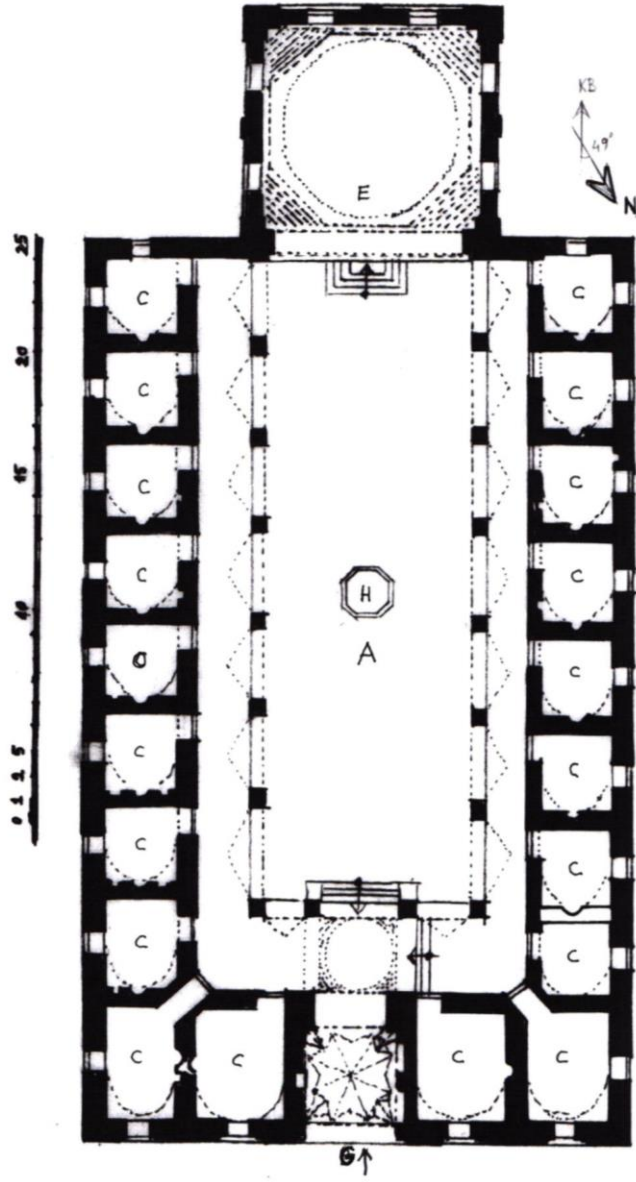
bordürü ile bitirilmiştir. Sivri yüksek giriş kemeri iki ince sütuna oturmaktadır. Giriş eyvanı parçalı kubbe ile yükseltilmiş kubbeye geçişte Türk üçgenleri kullanılmıştır. Giriş eyvanının iç cepheleri iki kenarda mukarnas kavsaralı ikişer nişle süslenmiştir. Geniş bir kapıdan üç bölmeli kubbeli revakla avluya geçilir. Revakta ortada parçalı bir kubbenin mukarnası pandantiften başlamaktadır, küçük ama zarif bir işçilik sunmaktadır. Revaklar yanda odaların önünde tonozla devam eder. Oda ve revak tonozları üstte eğimli çatıyla örtülmüştür.

Giriş cephesindeki dört büyük odanın müderris, muid gibi görevlilere ayrıldığı düşünülmektedir. Diğer küçük odaların her birisinde ocak ve pencere bulunmaktadır ve tonozla örtülmüşlerdir. Almaşık taş ve tuğladan yapılmış kapı söveleri iç cepheyi hareketlendirmektedir. Açık ana eyvanın üzeri kubbe ile örtülmüştür bunun da Osmanlı medrese mimarisinde ilk olduğu bilinmektedir. Kubbe yıkıldığı için yeniden yapılmıştır. Sekizgen kasnak üzerinde kubbeye Türk üçgenleri ile geçilmiştir. Altında mukarnaslı pandantifler bulunmaktadır. Avludan yükseltilmiş olan eyvana gösterişli sivri kemerle girilir ve geniş kemer yastıkları mukarnas bezemelidir. Açık eyvan olmasına rağmen duvarlarda ve kubbe kasnağında pencereler bulunmaktadır. (Ayverdi,2019:375) Medresenin Avlusundaki havuz yenidir, ancak geçmişte külliye için getirilen kaynak suları avluda da kullanılmış olmalıdır.

2021 yılı Şubat ayında yapmış olduğum inceleme gezisinde medresenin restorasyonu yeni tamamlanmıştı. Restorasyonun S. Çetintaş'ın 1952 yılında yapmış olduğu çizimlere ve kitabındaki verilere uygun, aslını yansıtır şekilde başarılı olduğu görüşündeyim. (Çetintaş,1952:33-36)

Görsel.92a- Doğu Cepheden Kente Bakış(Türker 2020)

Görsel 88- Yıldırım Medresesi Plan Ayverdi'den işlenerek (Türker,2021)

G-Giriş,A-Avlu,H-Havuz,C-Öğrenci ve görevli Odaları, E-Eyvan

Görsel 89- Medrese Girişi ve Doğu Cephe (TDVİA,2013)

Görsel 90- Medrese Batı Cephe (Türker 2020)

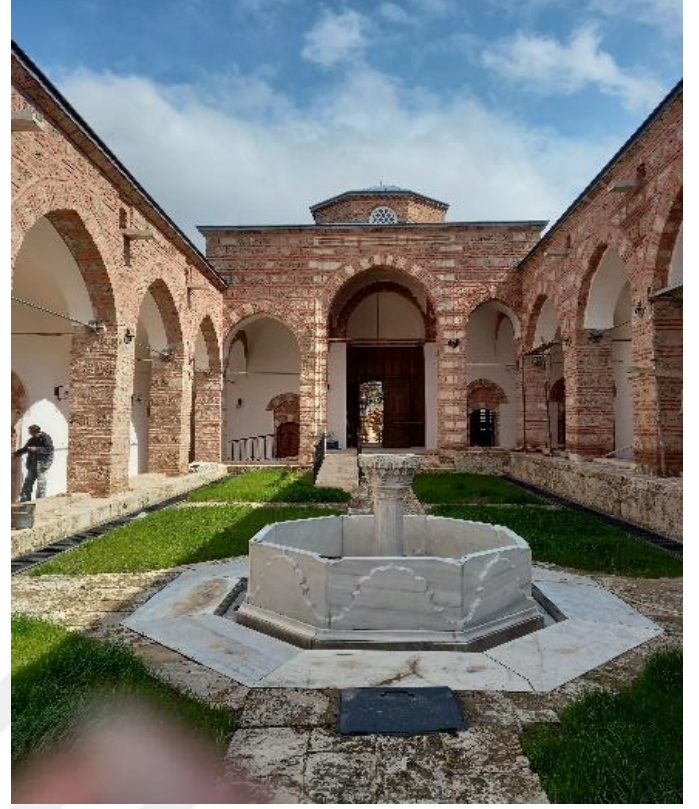
Görsel.91- Batı Cephe Pencere(Türker 2020)

Görsel.92- Doğu Cephe (Türker 2020)

Görsel-93.Avludan Eyvan Cephesi(Türker 2020)

Görsel-94.Avludan Giriş Cephesi Görsel

Üçkeni Kubbeleri geçiş kasnağı(Türker 2020)

95.Giriş Mukarnaslı Kubbe(Türker 2020)

96-Eyvan Kemerli -Mukarnaslı Pandantif ve Türk

Görsel 97-Avlu Revak(Türker,2020)

Görsel 98-Avlu Revak İç Koridor-(Türker,2020)
Görsel 99-Oda Kapısı-(Türker,2020)

1Görsel.100.a-b Medrese Giriş Eyvanı Nişleri (Türker 2021)

Görsel.101-Açık Eyvan Skalaktitli Kemer Yastığı

Görsel 102-Öğrenci Odası(Türker,2020)

Darüşşifa Osmanlının ilk tıp medrese yapısı olarak bilinmektedir ve bu nedenle önemlidir. Kayıtlarda Darüşşifa olarak geçmektedir, bîmarhâne, tîmarhâne olarak da adlandırılmıştır. XIX.Yy kadar hizmet veren şifahane bir süre tımarhane sonrasında baruthane olarak kullanıldıktan sonra harabe haline gelmiştir. 1945 yılında S.Çetintaş tarafından ortaya çıkarılarak restitüsyon çizimleri yapılmış 2001 yılında onarılarak göz hastanesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.(Peker,2007:26;Sercan,2015:48-49)

Yıldırım Camisinin doğusunda 250 m uzaklıkta oldukça eğimli bir arazide kademeli olarak yapılmıştır. Duvarları oldukça özensiz moloz taş örgüdür. Yerleşim ve malzeme konusunda Ayverdi'nin eleştirdiği bu mimari özensizlik yapının önemi ile de uyuşmamaktadır. Ancak şadırvanlı geniş avlusu, odaların oranları ve havadar oluşunu da olumlu özellikleri olarak belirtir.(Ayverdi,2019:383-385)

Darüşşifa planı medresenin planına benzemektedir, yapı tekniği ve mimari tasarım olarak aynı zamanlarda yapıldığı söylenebilmektedir. Açık avlulu dikdörtgen yapı planında farklı olan dersane eyvanının kapalı olarak yapılması ve iki yanına yerleştirilen odalardır. (Kuban,2016:93)

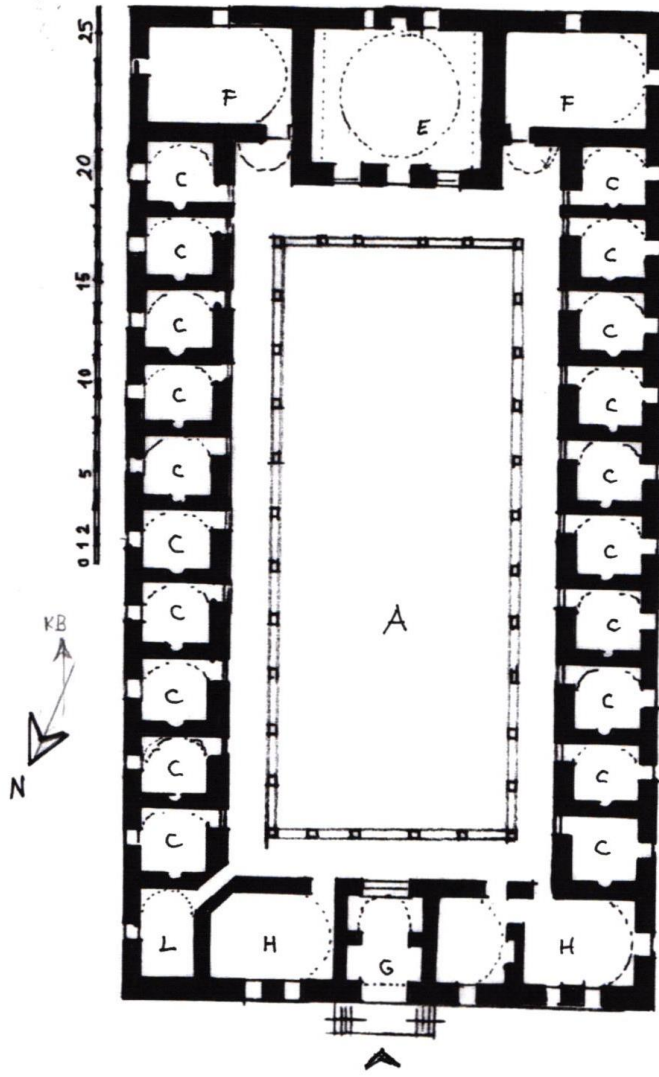
Darüşşifaya tuğladan sivri kemerli, alınlığında tuğla motifler olan bir kapıdan girilmektedir, benzer tuğla motiflerinin çeşitlemeleri cephede pencere alınlıklarında da görülmektedir. Giriş holünün iki yanında dört oda bulunmakta olup, eczacı, doktor odaları ve kuzeydoğu da hela olduğu düşünülmektedir. Yapının iki uzun kenarı boyunca karşılıklı 10 oda olmak üzere ocaklı, aynı boyutlarda tonoz örtülü 20 oda sıralanmıştır. Girişin karşısındaki oda kubbe ile örtülmüş, yanlarındaki iki büyük odada tonoz kullanılmıştır. Hastaların küçük odalarda kaldıkları, büyük kubbeli odada tedavi edildiği, yanlardaki iki odanın eczane ve mutfak olabileceği tahmin edilmektedir.(A.Gabriel'egöre) Avlunun ortasındaki havuza Akçağlayan suyunu getiren tesisatın doğuda bulunduğu bilinir.(Peker,2007:32)

Darüşşifa ile ilgili vakfiyesinde ve daha sonra 1755 yılına ait bir belgede üç tabip(birisi baş), eczacı, şerbetçi, ekmekçi, aşçıya ek olarak katip, vekilharç, kilerci, kayyım, cerrah ve göz tabibi eklendiği görülmektedir. Darüşşifa hizmetleri diğer külliye birimlerinde olduğu gibi bedelsiz yapılmaktaydı.(BBB.KültürAŞ,2013:212-214;Yavaş,2016:532-534)

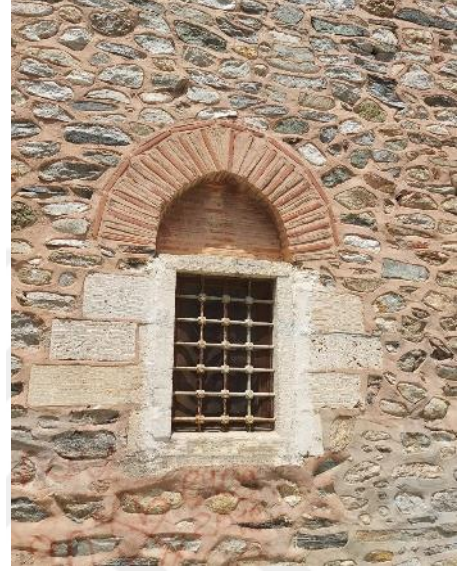
Görsel.103-Yıldırım Beyazıt Külliyesi Darüşşifa

(Bursa BB.Bursa Alan Başkanlığı,2014Alanlar Başkanlığı)

Görsel.104.Yıldırım Darüşşifası Plan (Ayverdi'den işlenerek-Türker,2021)
G-Giriş,A-Avlu,H-F-Doktor Odaları,C-Öğrenci ve görevli Odaları, E-Kapalı Eyvan

Görsel-105-106 Yıldırım Beyazıt Darüşşifası Yan Cephe Moloz Taş Duvar örgüsü, Pencere Detayı (Türker 2021)

Görsel.107-108-Darüşşifa Giriş Cephesi- Kapısı (Namdar H.2021)

Görsel-109-Darüşşifa Doğu Cephesi (Namdar,2021)

Görsel-110-Darüşşifa Avlu Çevresi Koridor-Kapı (Namdar,2021)

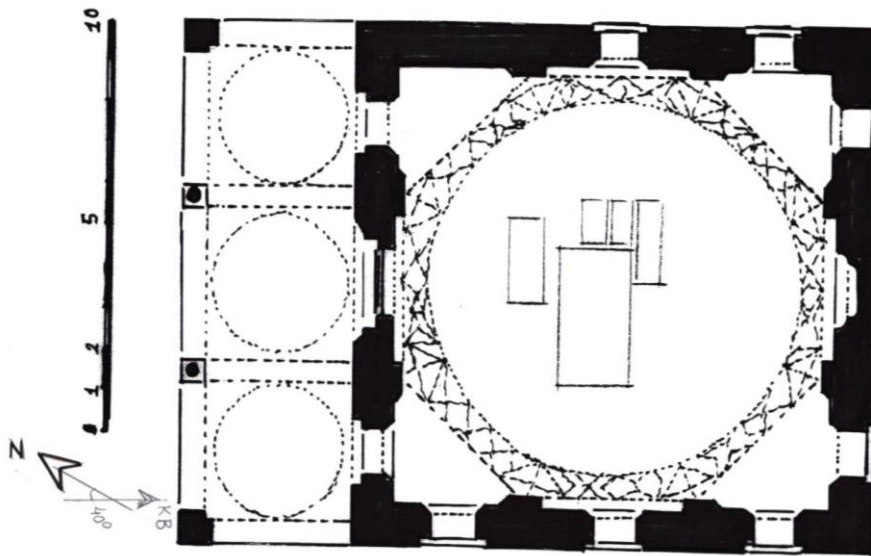

Görsel-111-Darüşşifa Avlu (Namdar,2021)

Yıldırım Bayezit Türbesi ünlü kumandan ve sultanın 1403 de ölümünden sonra oğlu Süleyman Han tarafından 1406 yılında yaptırıldığı kitabesinde belirtilmişse de vakfiyede türbe hizmetlerinin de dahil olması, külliye planlamasında bulunduğu ve öncesinde başlanmış olabileceği tahmin edilmektedir. Kenarları 10,5 m kare kabir mekanına kubbeli üçlü revak ile girilmektedir. Osmanlı mimarisinde ilk revaklı türbe örneğidir.(Ayverdi,2019:399-400)

S.Çetintaş yapının yıkılarak 19. Yy da tekrar yapıldığını özgün olmadığını ileri sürerken, Ayverdi kısmen yıkıldığını bir fotoğrafa dayanarak büyük kısmının özgün olduğunu savunur. Kuban da özgün olamayacağı görüşüne katılır. Önkal da yıkılmadığı, onarım gördüğü görüşündedir. (Kuban,2016:94; Önkal,1999:36)

Duvarlar iki sıra tuğla bir sıra taş ile örülmüştür. Revak kabir mekanından daha yüksektir. Köşelerinde yığma mermer ayaklar, giriş aksının iki yanında ise mor granit sütunlar revakı taşımaktadır. Mor sütunların başlıkları sade olup blok mermer kaide üzerine oturtulmuşlardır. Revakın iç duvarında, giriş kapısının iki yanında iki pencere kubbe akslarında simetrik yerleştirilmişlerdir. Pencere kemerleri üç parçalı olarak yapılmış merkezinde motif yerleştirilmiş ve kabarma cephe ile çerçevelenmiştir. (Önkal,1999:36) Giriş kapısı beyaz mermerden sivri kemerlidir. Ana kemer mukarnas başlıklı iki mermer sütuna oturmaktadır. İçinde çift renkli bir süs kemeri onun içinde de kitabe bulunmaktadır. Kabir mekanı sekizgen kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçişte Türk üçgenleri kullanılmıştır. Kabirde sultanın mezarından başka oğlu İsa Çelebi ve birisi karısı olmak üzere üç kadın mezarı vardır.(Peker,2019:29-30)

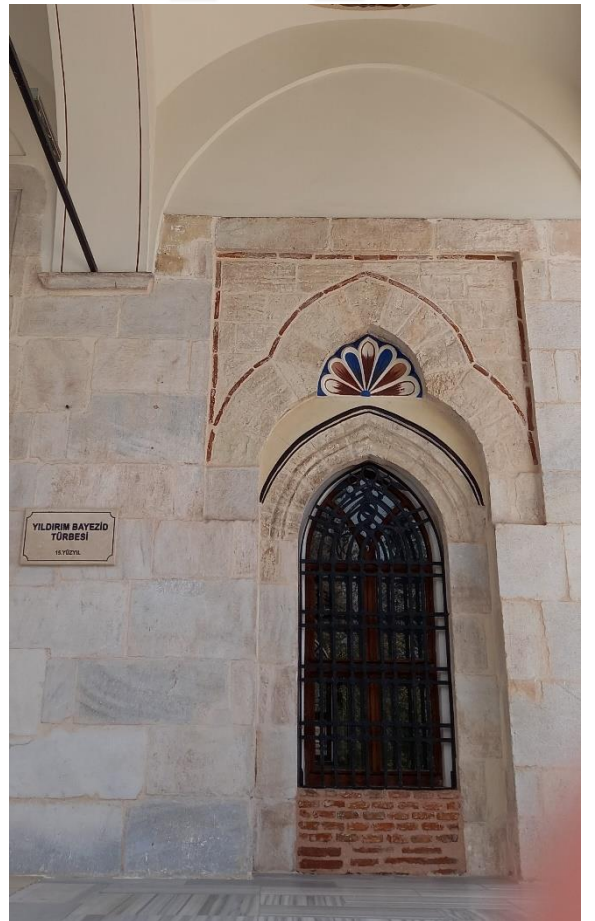
Görsel.112-Yıldırım Beyazıt Türbesi Plan –Ayverdi'den İşleyerek (Türker,2021)

Görsel-113.Yıldırım Beyazıt Külliyesi Revak ve Giriş Kapısı (Türker,2021)

Görsel-114. Kapı Alınlık Detayı (Türker,2021)

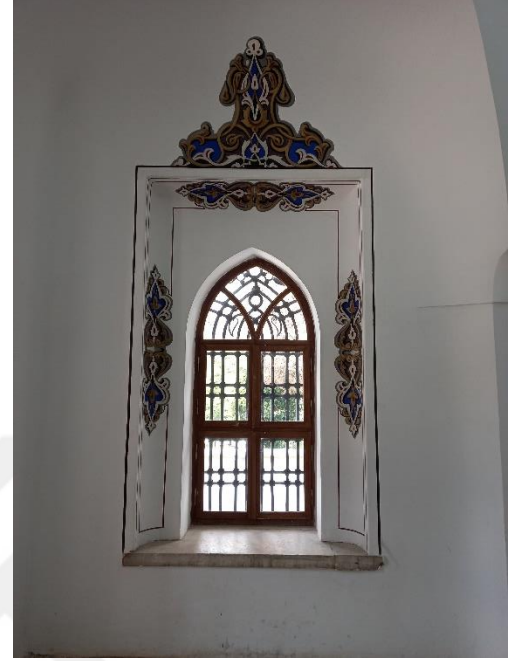
Görsel-115.Yıldırım Beyazıt Türbe Revak Pencere (Türker,2021)

Görsel-116.Yıldırım Beyazıt Türbesi Giriş Revağı (Türker,2021)

Görsel.117.Yıldırım Beyazıt Türbesi Yan Cephe (Türker,2021)

Görsel-118.119-Yıldırım Beyazıt Türbesi İç Mekan- Pencere Detayı (Türker,2020)

Osmanlı'nın ilk külliyelerinden olan Yıldırım Külliyesi, imparatorluk üslubünün oluşmaya başladığı yapı gurubu olarak kabul edilmekte ve birçok ilki de barındırmaktadır. Ancak Erken Dönem örnekleri Orhan ve Hüdavendigâr, Milas Firuzbey camilerinde Memlûk etkisi olarak görülen ikiz kemer, zigzaklı, dişli kemer, mukarnaslı cephe nişi bitimleri gibi süsleme örnekleri Yıldırım Camii'nde görülmez. Bu Osmanlı mimarisinin Selçuklu, Bizans, Memlûk, İran üsluplarından etkilendiği ancak farklı bir eksende gelişmesini sürdürerek kendi özgün yapısını oluşturduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. (Tanman,1999:82-90)

Yapılar arasında malzeme, yapım tekniği, arazi kullanımı açısından dil birliği yada mimari bütünlükten bahsetmek mümkün değildir. Ancak takipçisi olan ve etkilediği Yeşil Külliye de ve sonrasında İstanbul külliyelerinde bu konuların gelişip olgunlaştığı görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME ve KARŞILAŞTIRMA

3.1-Hanedanlar

Üç İslam Hanedanı devlet oluşumu, hukuk, toplum düzeni olarak temelde dinin getirdiği kurallara uymuşlardır. Ancak hükmettikleri topraklarda yaşayan çeşitli halkların ihtiyaçları ve günün değişen koşullarına göre kanun ve kurallarda esneme ve uyarlama yapmışlardır. Hanedanların karşılaştırmasına kökenleri ve meşruiyet çabaları, devletleşme ve genişleme politikaları, zayıflıklar ve çöküşe götüren nedenleri ile karşılaştırmaya çalışacağız.

Üç hanedanlık da devletlerini göç ettikleri topraklarda kurmuşlardır; Ana vatanlarından sürgün edildikleri yada can korkusu ile kaçarak, sığındıkları veya esir olarak getirildikleri topraklarda yerleşmiş ve devlet kurmuşlardır.

İslâmiyet’i yaymak, bu uğurda savaşmak devletlerin temel amaçları ve meşruiyet kazanma araçları olmuştur; Merînîler, Fas’ı ele geçirmeye çalışan Murabıt ve sonrasında Muvahhitlere karşı savaşmış. Muvahhit’lerle Endülüs’e geçerek Hristiyanlara karşı yapılan Erek(Alarcos) savaşında gösterdikleri başarıyla, güçlenerek, birlik kurmuşlardır. Bundan sonra her fırsatta Endülüs’e cihat yapmışlar ve kendilerini oradaki Müslümanların, İslamiyet’in koruyucusu olarak görerek Emirü’l-müslimin(halife) ünvanını almak için onay gereği duymadan devletlerinin meşruiyetini sağlamışlardır. (Ceran, 2012: 213-221; Yiğit, 2021:139-142)

Memlûkler köle kökenli olmaları nedeniyle devlet olarak kabul görmeleri zorken, İki önemli olay devlet kurmaları ve meşruiyet kazanmalarını sağlamıştır; Eyyübi ordusu Haçlılar karşısında dağılmak üzereyken Bahri memlûk birlikleri haçlıları geri püskürtüp, çok sayıda esir almaları, saygınlıklarını arttırmıştır. Devletin kuruluş aşamasında Moğol hükümdarı Hülâgü’nün ordularına karşı kazanılan Ayn-ı Celût savaşı(Eylül 1260), Moğolların yenilgisi, İslam tarihinin önemli olaylarından birisi ve Memlûk Devletinin kabul edilmesinin başlangıcı olarak görülmektedir. Memlûkler bu başarı sonrası kendilerini İslam Dünyasının koruyucusu olarak görmüşlerdir. Son Abbasi halifesini Mısır’da himayelerine alarak, kendi sultanlıklarını onaylatmaktan başka işlev vermeyerek sembolikleştiren Memlûkler, meşruiyetlerini bu şekilde sağlamışlardır.(Yiğit,2015:39;Lewis, 2021:125-129,222)

Bizans sınırında bir uç beyliğinden doğan Osmanlı Devletinin bir gazî devlet olduğu ve gaza geleneğiyle büyüdüğü bilinmektedir. Bizans ve Haçlı Ordularına karşı kazanılan zaferler ve topraklarla genişleyen devlet, Mısır’daki halifeden “Anadolu Sultanı” ünvanını alan Yıldırım Bayezıt’ın Ankara Savaşı yenilgisi ile duraklamıştır. Ancak sonrasında gelecek

olan İstanbul'un Fethi, İslam dünyasının hedefi Peygamberi Hz. Muhammet tarafından konulmuş, önceden kutsanmış olan bir zaferdir. Yıldırım Bayezıt Sultanlığı için Memlûk himayesindeki Halifeden ahitname almak için ricacı olmuştur. Ancak 100 yıl sonra imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti, Mısır'ı ve Halifeliği de ele geçirecek Cezayir ve Fas'a kadar genişleyerek, Karadeniz'in tamamına Akdeniz'in büyük kısmına hakim olacaktır.

Merîni'ler ve Osmanlılar devletlerini tek soya dayalı olarak devam ettirebilmişlerdir. Memlûkler bunu başaramamışlarsa da İslam dünyasında benzeri görülmemiş bir şekilde köle kökenlerine rağmen devlet kurmuşlardır; Üç devlet de devlet kurmuş hanedanların devamı değildir. Merînîler göçebe Berberi kabilesi, Memlûkler Türk ve Çerkez köle kökenli, ailede değil orduda yetişmiş askerlerdi. Osmanlılar Moğol akınları nedeniyle yeni yurt aramak zorunda kalmış göçebe Türk topluluklarındandı. Üç devlette de cesur savaşçı özellikleri atak ve hırslı yapılarıyla başarılı olmuşlardır. Merînîler Peygamber soyuna , Osmanlılar Oğuzlar ile kökenlerini bağlamak istemişlerdir. Memlûk'lerin böyle bir çabası olamamıştır.

İslami esaslara göre kurulmuş olsalar da, hüküm sürdükleri topraklarda yaşayan farklı halklara kendi inanç ve geleneklerini sürdürme hakkı tanımışlardır; Kuruluş ve yükselme dönemlerinde bu yönetim anlayışı güçlenmelerini sağlamıştır.

Merînîler dini işleyişi ulemaya bırakmış, kendileri ve halkın çoğunluğu Maliki meshebinden olmasına rağmen tüm mezheplere özgürlük tanımışlardır.

Memlûk Devleti, merkeze bağlı emirlik =eyaletlerden oluşan askeri bir devlet sistemi ile yönetilmiştir. Memlûkler Arap yarım adası, Anadolu, Mezopotamya dan kuzey Afrikayı kapsayan topraklarında çeşitli ırk ve inaç sahibi halklara hükmetmişlerdir. Farklı din ve mezheplere özgürlük tanımışlardır. Bu nedenle Mısır, Memlûk'lerin yükseliş devrinde Moğol korkusuyla kaçan halkların sığındığı, refah ve güven içinde yaşadığı bir cazibe merkezi olmuştur.

Osmanlı Devleti mutlakiyetle yönetilen, teokratik bir yapıya sahipti. Diğer iki devletten farklı olarak daha önce İslamlaştırılmamış, Hristiyan şehirlerde devlet kurmuştur. Farklı coğrafyalarda farklı ırk, din, dile sahip halklara hükmetmiş fetihlerinde elde ettiği yerlerde yaşayanların din, dil, örf ve adetlerine müdahale etmemiş, baskı kurmamıştır. Ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerinde şartlara göre serbest bırakmışlardır. Tebalarını dıştan ve hatta içeriden gelebilecek tehlikelere karşı korumuşlardır. Devletin İslami yapısına rağmen hukuk, vergi, eğitim, genel toplum düzeni bu çeşitliliğe göre düzenlenmiştir.

Üç devletin de idari sistemleri, şemaları benzerlik göstermektedir; Tek hakim Sultandır ama işlerin yürütüldüğü divanları, yardımcı vezirleri vardır. Ülke topraklarını eyaletlere ayırarak yönetmişlerdir (Osmanlı'da hiyerarşi basamakları daha fazladır).

Eyaletlerin başında Memlûklerde Emirler, Merînîlerde ve Osmanlılarda Valiler vardı. Kadılık tüm İslam ülkelerinde olduğu gibi en önemli makamdı. Topraklar birbirine benzer iktâ sistemleri ile yönetilmekteydi. Ancak Osmanlıların egemenlikleri altına aldıkları bölgelerde kanun ve idarelerini oraya uygun hale getirmeleri daha uzun süreli hakimiyet kurmalarını sağlamıştır. Fatih Kanunnamesinde bu sistem kanunlaştırılmıştır.

Akdeniz çevresindeki üç devlette de İslam'ın itici gücü, cesur savaşçı özellikleri atak ve hırslı yapılarıyla başarılı olmuşlardır; Yaya ve atlı birlikleri, atak savaş taktikleri ile meşhur olmuşlardı. Merînî'lerin barutu topta ilk kullananlardan oldukları, Osmanlı'nın İstanbul'un fethinde özel döküm top kullandıkları bilinmektedir. Ancak çok önemli ticaret limanlarına sahip olmalarına, güçlü bir donanmanın önemini kavramış olmalarına karşın Merînî ve Memlûk Donanmaları Portekiz ve İspanyol'lar karşısında yeterince güçlü olamamıştır. Osmanlı Donanması yükseliş döneminde çok güçlenmiş ancak bunu sürdürememiştir.

Üç devletin yükseliş dönemlerinde ordularında farklı kökenlere, dinlere sahip köle askerler kullandığı bilinmektedir; Abbasilerle başlayan bu uygulama zamanla İslam Orduları için bir gelenek haline gelmiştir. Merînî ve Memlûklerde bu kuvvetler kendi kumandanları veya emirlerinin komutasında ordularda yer almışlardır. Memlûkler zaten bu sistemin içinden doğmuştur. Osmanlı ise farklı olarak kendine özgü devşirme sistemi ile farklı kökenlere sahip gençleri seçip Türk İslam geleneğine göre yetiştirerek devlet görevleri ve orduda kullanmıştır, bu insanların ailesi, yurdu devlet olmuştur. Merînî ve Memlûkler'de bu kuvvetler komutan ve emirleri ile saltanata zaman zaman karşı çıkmış, saf değiştirmiş, düşman yanında yer alabilmişlerdir. Osmanlı'nın yükseliş döneminde sadık gücü ve farklılığı olan devşirme sistemi, gerileme döneminde yeniçeri ayaklanmaları ve saltanat kavgalarında sorun yaratmıştır.

Üç İslam Hanedanı da belli bir meshebi benimseyerek koruyucu olmuş ancak halka baskı yapmamışlardır; Merînî'ler Maliki, Memlûkler Şafi ve Hanefi, Osmanlılar Sûnni-Hanefi mezheplerini benimsemişlerdir. Hanedanların benimsedikleri mezheplerin halk tarafından da benimsenmesini sağlamak amacıyla medrese merkezli külliye yapıları yapmışlardır. Kendi politikaları doğrultusunda toplumu şekillendirerek yönetmek istemişlerdir.

Üç Devletin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde iyi yetiştirilmiş sultanlar ilim, imar ve sanata çok önem vermişlerdir; Bir çok mimari eser yaptırmış, vakıflar kurarak sürekliliğini sağlamışlardır. Başka ülkelerden alim ve sanatkarları getirtmiş, korumuş ödüllendirmişlerdir. Kendilerinin de katıldığı ilim ve sohbet meclislerinde bilgi ve kültürlerini göstermişlerdir. Kitap yazılmasına teşvik etmiş, kütüphaneler kurmuşlardır. Merînîlerin medrese ve camilerin

dışında kütüphane binası yaptırdıkları, Endülü's'ten savaş ganimeti olarak gemilerle kitap taşındığı bilinmektedir. Sultan Berkuk Türkçe kitap yazılmasını ve önemli eserlerin Türkçeye çevrilmesini sağlamıştır. Osmanlıların şehri ve toplumu şekillendirmek amacıyla medrese ve külliye yapılarıyla bilim ve sanatı teşvik etmişlerdir. Medrese ve külliyeler bu eserlerin en önemlilerindendir. Bu eserlerle İsimlerini yaşatmak istemişlerdir.

Üç devletin bir birleri ile ilişkileri olmuştur.

Merînî ve Memlûk Devletleri arasında hac seferleri ile başlayan ilişkiler genel olarak olumlu sürmüştür. Haç kabileleri ve sultanların karşılıklı hediyeleriyle başlayan ilişki, birbirlerinin mallarının tanınmasıyla yoğun ticarete dönüşmüştür. Örnek olarak Memlûk Sultanı Berkuk'un Mağrip atlarını görerek Merînî Sultanı Ebü'lAbbas'tan çok sayıda at almak istemesi anlatılmaktadır. Mekke Emirlerinin Memlûk Sultanı ile ilişkileri bozulunca Merînî sultanına biat etmeleri bir dönem ilişkileri bozmuştur. Ancak Ebü'l Abbas'ın da Sultan Ferec'den Timur'a karşı askeri yardım istediği bir mektup bulunduğu bilinmektedir. Kültürel etkileşimde çok yoğun olmuş dönemin ünlü alimleri iki devlet arasında seyahat ederek ilim meclislerine katılmış eğitimlerden yararlanmışlardır.(Yiğit,2021:195-197;Ceran,2012:279-282)

Merînî Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ilişki kurulduğuna dair bir kayıta rastlanmamaktadır. Merînîler'in devamı niteliğinde kurulan Vattasiler güçlenen Sa'di Devleti ile yapılan savaşı ve başkent Fas'ı kaybettiler. Cezair'i alarak Mağrib-i Evsata hakim olan Osmanlı Devletine sığınan sultan yardım istedi. Osmanlı Ordusu Fas'ı ele geçirir ve sultan Ebû Hassûn vali tayin edilir.(1554) Bir süre sonra halkın şikayeti nedeniyle Osmanlı askerleri azaltılır. Sa'di ler bu fırsatı değerlendirip tekrar Fas'a saldırıp ele geçirirler ve ikinci Merînî devleti kabul edilen Vattasiler yıkılmış olur. (Yiğit,2021:193-194)

Memlûk ve Osmanlı Devletleri arasında ilişkiler I. Murat zamanına dayanmakta Şehzade I.Bayezıt'ın Germiyan Beyi'nin kızı ile dillere destan düğününe gelen Memlûk elçilerinin ağırlanışı anlatılmaktadır.(Aşıkî Derviş, 2015:12-113) Devletler arası ilişkiler XIV.Yüzyıl ortalarında Yıldırım Bayezıt ve Sultan Zahir Berkuk döneminde başlamıştır.Yıldırım Bayezıt 1392 yılında Mısır Abbasi Halifesinden Rum ülkesinin sultanı olarak onaylanması için elçi gönderir. Halifenin menşurunu getiren elçiler Bursa'da şenliklerle karşılanır. Karşılığında Halife ve Sultan Berkuk'a hediyeler (çeşitli cins ve renkte köleler, ziynet eşyaları, az bulunan iki beyaz doğan) ile Osmanlı elçileri Kahire'ye giderler ve Bayezıt'ın elindeki rahatsızlık için hekim istediği mektubu iletirler. Berkuk en iyi tabiplerinden birisini ilaçlarla birlikte gönderir. Timur tehdidine karşı da işbirliği yapmışlardır. Karşılıklı iyi ilişkiler devam ederken Haçlılara karşı Niğbolu zaferini kazanan Yıldırım'ın

Berkuk’a tamamen zırhlı, önemli konumda sekiz haçlı esiri hediye etmiş olduğu, Berkuk’un baş kadısına Osmanlı’dan Timur’dan daha çok çekindiğini söylediği yönünde bilgiler vardır. Osmanlı’nın Memlûk Devleti’ni ilim, sanat, eğitim gibi bir çok konuda örnek aldığı etkilendiği bir dönemdir. Berkuk’un ölümünden sonra Mısır’ı ele geçirmeyi de hedefleyen Bayezıt’ın Anadolu’da Memlûk elinde bulunan toprakları alması ilişkileri bozar. Yıldırım Bayezıt daha sonra Sultan Ferec Berkuk’a şehirleri geri vereceğini Timur’a karşı birlik olmayı teklif eder ve kabul görür. (Tekindağ,1961:101-104;Yiğit,2015:148-150; Acar, Kılıç,2020-1)

Fatih döneminde Osmanlı’nın güç kazanması ile devletler arası ilişkinin güç dengesi Osmanlı lehine değişecektir. Yavuz Sultan Selim Şah İsmail’i yenerek Memlûk idaresindeki Dulkadiroğulları Beyliğini ele geçirmesi iki ülkenin karşı karşıya gelmesine neden olur. Mercidabık’da zafer kazanan Osmanlılar Musul, Hama, Humus ve Dımaşk’ı ele geçirdiler.(24/Ağustos/1516) Son Memlûk sultanı Tomanbay Yavuz Sultan Selim’e karşı kuvvet toplamaya çalışmış ancak Ridaniye Savaşında Memlûkler yenilerek devletleri sona ermiştir (23.Ocak.1517). (Yiğit,2004:90-100) Kutsal Emanetler İstanbul’a getirilir. Mısırdan bilim insanları ve sanatçılar da İstanbul’a getirilir. (Martran,2019:173-177; İnalçık,2020:137-147;Kazıcı,2011:158-165)

Memlûk ve Osmanlı Devletleri arasında ilişkilerin başlangıcı ve sonundaki değişimi Cihan Yüksel Muslu “Osmanlılar ve Memluklar” kitabında anlatır. Osmanlı Padişahı I.Bayezıt 1393’de Memlûk Sultanı Berkuk’un elçisini ve gönderdiği hediyeleri kabul eder ve kendisinin Berkuk’un ‘memlûk’u, kölesi olduğunu söyler. O dönemde Yıldırım Bayezıt hızla büyüyen Osmanlı devletinin sultanı olsa da, ‘İslamın ve Müslümanların Sultanı’ ünvanını taşıyan Memlûk Sultanına denk değildir. Oysa dört kuşak sonra Sultan II. Bayezıt 1485 de Memlûk elçisini kabul eder bu kez sultan konuşmaya tenezzül bile etmez. Divandan bir kişi “siz (Memlûkler), kafiğulları, kimsiniz ki Haremeyn’e (Mekke, Medine) hükmedersiniz? O topraklar sultan oğlu sultan olduğu için bizim sultanımıza daha uygundur” dedi.1360-1512 arasında bu iki Sünni İslam devleti arasındaki sürekli ilişki dostlukla başlayıp, rekabetle devam etmiş ve sonuçta düşmanlıkla ve savaşla sonuçlanmıştır.(Muslu,2016:15-17)

Memlûk ve Osmanlı Devletleri arasındaki ilişki, ilim, sanat alanında da paralel seyretmiştir. Selçuklu ve Osmanlı’nın kuruluş dönemlerinde Memlûk ilim ve sanatının etkili olduğu görülmektedir. Mısır’a hakim olduktan sonra ise Yükseliş Döneminde olan Osmanlı’nın etkisi artacaktır.

3.2-Yapılar

3.2.1.Şehir Yerleşiminde Konumu ve Plan Tasarımı

Tez kapsamında incelediğimiz üç XIV.Yüzyıl kentinin fiziksel dokusu ve bu dokunun parçası olan külliyelerin farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

Fez, içe dönük avlularından nefes alan yapı hücrelerinden oluşan, organik büyüyen tek yapı davranışı gösteren, kılcal damarlar gibi kentin içine dağılan su kaynaklarından beslenen bir kent dokusu göstermektedir. Ortasından geçen Sade nehirin iki yakasında, iki merkezi cami etrafında büyüyen bu şehir tek yapı gibi oluşmuştur. İklimin ve İslamın getirdiği muhafazakar yaşam biçimine uygun, içe dönük avlusundan ışık ve hava alan yapıların dışarı cephesi yoktur, duvarları hücre duvarı gibi birbirine bitişiktir. Medrese-külliye yapıları da benzer şekilde, Karaviyyin ve Endülüs camileri yakınında kentin odak noktalarında yapılmışlardır. Saltanat yapıları olmalarına rağmen dış mekandan, sokaktan algılanan bir cepheleri yoktur, büyükçe giriş kapıları vardır. Yapının odak noktası olan avlu cepheleri önemsenmiş ve en özenli şekilde süslenmiştir. Camiler merkez kabul edilirse onun çevresindeki sosyal yapılaşmanın (külliye) bir parçası olarak yapılmışlardır.

İnaniye Külliyesi Planı merkezi ana avlu çevresinde oluşan bir şema göstermektedir. Cami, derslik, öğrenci hücreleri avlu çevresinde, abdesthaneler yan koridorla ulaşılan kendi avlusu bulunan bölümler olarak düzenlenmişlerdir. Öğrenci hücreleri dışında yüksek tek katlı olarak yapılmıştır. Kent parselinin şekline uygun yapılmıştır. Geometrilere bu nedenle genelde düzgün değildir.

Kahire, Nil nehri kıyısında Mısır'a hakim olan İslam devletleri kendileri için farklı şehirler kurmuşlardır. Memlûkler yeni Kahire'yi seçmiş ve yerleşmişlerdir. Memlûk sultanları Fatimi saraylarının yapıldığı bölgede, saraylar arasında kalan cadde üzerine gösterişli külliyelerini yaptırmışlardır. Bu cadde üzerinde külliyelerin en önemli ögesi olan türbelerini yüksek kubbelerle cadde cephesine yerleştirmiş, yüksek süslü minarelerle vurgulamış, gösterişli taç kapılarla yapıya davet etmişlerdir. Kent bu bölgelerde yoğunlaştığı için çok değerli kent parselinden en fazla faydayı sağlayabilmek için yapıları yükseltmişlerdir. Bu yükseklik yapıları daha anıtsal bir hale getirmiş, cadde kent dekoru oluşturmuştur.

Berkuk Külliyesi Muiz-Lidînillah caddesinde (Beynül-kasareyn olarak da anılıyor) bu kent dekorunun içinde yer almaktadır. Kent parselinin yamukluğu içine dört eyvanlı plan şeması başarılı bir şekilde yerleştirilmiştir. Türbe ve camii cadde cephesinde, kible yönüne uygun olarak bulunurlar. Merkezi avlu çevresi üç kat olarak düzenlenmiştir. Dört mezhebe ayrılmış medrese eyvanları ve günümüze ulaşmayan çok katlı öğrenci ve sufi odaları ile zenginleştirilmiş, özel bir tasarıma sahiptir.

Bursa Osmanlılar tarafından çok önemli bir fetih olarak ele geçirilmiş ve başkent yapılmıştır. Uludağ (Olimpos) eteklerinde şifalı su kaynakları ile beslenen, suyun şekillendirdiği verimli topraklara sahiptir. Osmanlı Sultanları kentin gelişimini sağlamak için merkezine cami ve han gibi ticari yapılar yaptırmışlardır. Ancak Külliye yapılarını kentin merkeze uzak dört yönüne, kentin gelişimini yönlendirecek şekilde yaptırmayı tercih etmişlerdir. Bunun devletin bilinçli bir yerleşim politikası olduğu kabul edilmektedir. Külliye yapıları genelde duvarla çevrili araziye serbest bir şekilde ayrı yapılar halinde yerleştirilmişlerdir. Kent merkezi manzarasına hakim tepelerde, kendileri de kentten görülecek şekilde yapılmışlardır. Cami ve türbeler daha özenli ve gösterişli, medreseler fonksiyonel yapılardır. Zamanla külliyelerin çevresinde mahalleler oluşmuş ve kentin geliştiği görülmüştür.

Yıldırım Külliyesi Bursa'ya bakan bir tepe üzerinde ayrı yapılar halinde eğimli araziye yerleştirilmiştir. Vaziyet planında geometrik bir düzen yoktur. En üst kotta en özenli yapılmış yapı Yıldırım Camisidir. Medrese ve türbe bir alt kotta, medrese avlu etrafında bir ana eyvan ve üç cephede öğrenci odalarından oluşan bir plana sahiptir. Tıp medresesi, hamam, imarethane daha alt kotlarda yer almaktadır.

Sonuç Olarak;

Kent Yerleşimi Açısından;

Fez'de organik kent dokusunun hücrelerinden birisi olarak tek başına algılanamayan içe dönük Külliye yapısı avlu cepheleriyle farklılığını vurgulamış;

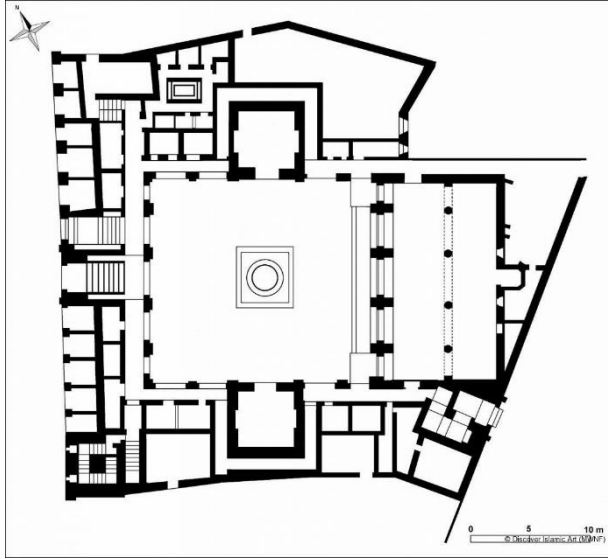
Kahire'de ana caddenin üzerinde en çok görülen, fark edilen yapılardan birisi haline getirilmeye çalışılmış, dar kent parseline yükselterek sığdırılmıştır;

Bursa'da ise kent merkezinin dışında boş araziye, serbestçe, kentin yeni büyüme odağını oluşturacak şekilde, ayrı yapılardan oluşan bir sosyal merkez olarak planlanmıştır.

Fez ve **Bursa**'nın kent dokusunda kaynak sularının şekillendirici rolü şaşırtıcı şekilde benzerdir. Şehirleri anlatan gezginlerin metinlerinden şehir ismini kaldırdığımızda adeta aynı su ve şehir ilişkisini tanımlamaktadırlar.

İnaniye ve Berkuk Külliyesi çok önceden İslamlaştırılmış coğrafyalardaki iki şehirde inşaa edilmişler ve kent gelişimine katkıda bulunmaktan çok mevcut kent mekanına sıkıştırılmışlardır. Oysa **Yıldırım Külliyesi** Hristiyanlardan feth edilmiş bir şehrin iskan edilmemiş bir bölgesinde, yeni bir yerleşimin merkezi, çekirdeği olacak şekilde inşa edilmiştir. Külliye yapıları kent halkının tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterlilikte (cami, misafirhane, medrese, darüşşifa, hamam, imaret) olması ile diğerlerinden ayrılmaktadır.

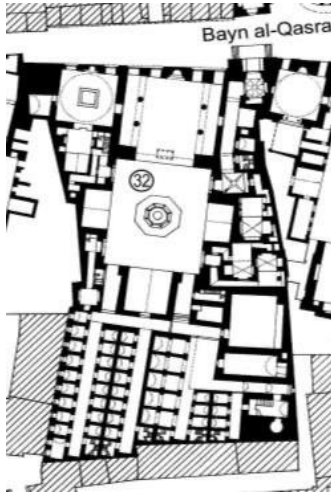
Berkuk ve **İnaniye Külliyesi** medrese merkezli iken **Yıldırım Külliyesi** daha planlı bir sosyal merkez, belki de küçük ölçekli bir kent olarak tarifi edilebilir.

Görsel.6- İnaniye Külliyesi Plan(Ülken;1948:294)

Görsel. 5b-Fez Kent Dokusu(Latif;2011:210)

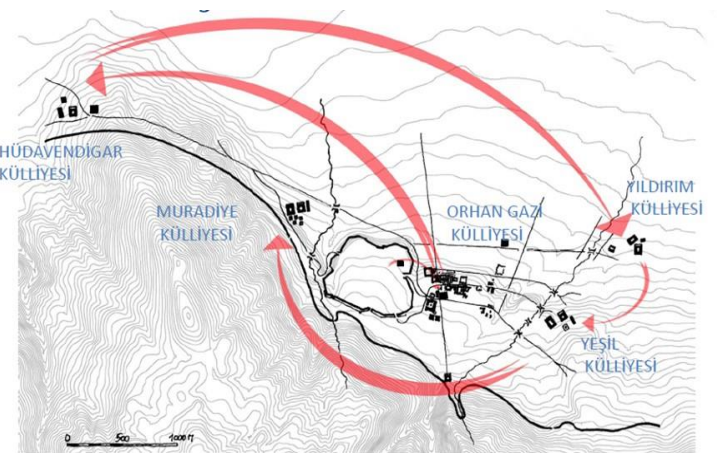
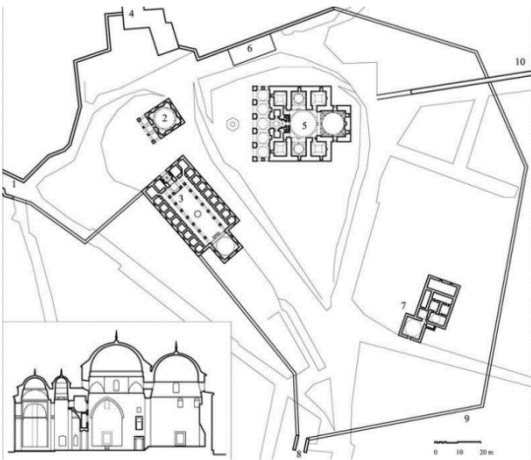
Görsel.34-Berkuk Külliyesi Plan

Görsel.32- Bahn el Kasreyn Caddesi Kent Dokusu içinde Külliyeler

Görsel.56-Yıldırım Külliyesi Vaziyet Planı

Harita 5-Osmanlı Devri Bursa Sultan Külliyesi

Merkezi avlu çevresine farklı fonksiyonların yerleştirildiği plan şeması açısından;

Fez'de kapalı eyvan, yarı kapalı revaklı-çevre koridoru ile tek katlı olarak;

Kahire'de oldukça yüksek dört açık eyvan, revaksız olarak uygulanmıştır.

Bursa'da ise avlulu medreseler, revaklı tek katlı yapılmıştır. Ancak kent parseline sıkışmadan, geniş arazide ayrı yapıların birlikte inşa edilmesi ile tamamen farklı bir kentsel planlama yaklaşımını göstermektedir.

Külliyelerin planlamasını yapı ve fonksiyon çeşitliliği açısından karşılaştırıldığında;

İnaniye Külliyesi'nde ibadet-cami, eğitim-derslik, barınma- öğrenci hücre, temizlik-abdest ve hela alanı olarak yer almıştır. Cadde cephesinde bağımsız dükkan bölümleri görülmektedir. Minare ve saat yapının özel ekleridir. Su avlu merkezinde havuz ve içinden geçen kanal kolu ile kentin hayat suyuna bağlanmıştır. Türbe diğer iki külliye ile farklı olarak , Merîni külliyelerinin genelinde olduğu gibi yapıda yoktur.

Berkuk Külliyesi ibadet-cami, eğitim-derslik eyvanı, barınma- öğrenci ve sufi hücre, bani türbesi-anıt mezar, minare, temizlik-avlu şadırvan ve hela hücreleri, ana elemanları oluştururken, sebil, mektep (sebil-kütüphane) mutfak vb eklenebilen kullanılabilen alanlar olarak görülmektedir. Su gösterişli şadırvanla avlunun merkezinde yer alır. Türbe yapının en önemli mekanlarından biridir.

Yıldırım Külliyesinde tabhaneli cami(misafirhanesiyle), medrese(öğrenci odaları ve derslik, mutfak, hela vb. hacimleri içeren), sağlık hizmeti veren tıp medresesi, aşevi-imaret, hamam-temizlik yapıları bulunmaktadır. Su cami önünde şadırvanda, medrese avlusunun merkezinde yerini almıştır. Kemerlerle getirilen Akçağlayan suyu da hamam ve darüşşifaya ulaştırılmıştır.

İnaniye Külliyesi'nde cami ve abdest üniteleri halkın yoğun kullanımına açıktır ve yapıya rahatlıkla girilip çıkılmaktadır,

Berkuk Külliyesinde cami ve türbe halkın ziyaret ettiği alanlardır, cadde önemli olduğu için bu dönemden itibaren külliyelerde caddeden geçen halka hayrat olarak sebil-kütüphaneler yapılacaktır.

Yıldırım Külliyesinde ise halkın sosyal ihtiyaçları için aşevi, darüşşifa, hamam, misafirhane yapılarına diğer külliyelerden daha çok yer verildiğini görüyoruz. Alan sorununun olmamasının da bu duruma olanak sağladığını düşünüyoruz. Sosyal merkez niteliğinin diğer yapılara göre öne çıktığı değerlendirilmesinin yapılabileceği görüşündeyiz.

İnaniye ve Berkuk Külliye, içinde farklı yapılar barındıran tek bir eser gibidir. Yıldırım Külliyesi, ayrı ayrı konumlanmış yapılardan oluşan bir eserdir.

Her üç yapıda da **Su** tasarımın merkezinde yer alan en önemli görsel ve işitsel eleman, hayata ve hayra vesiledir.

3.2.2 Yapı ve Mimari Elemanlar

3.2.2.1- Taşıyıcı Elemanlar ve Duvarlar

Her üç yapı da yığma yapılardır;

İnaniye Külliyesi'nde yükseklik gerektiren cami kapalı eyvan şeklinde derslik hacimlerinde yüksek tek katlı mekanlar olarak, avlu çevresinde öğrenci hücreleri iki katlı olacak şekilde yapılmıştır.

Berkuk Külliyesi'nde biçimsiz kent parselinin güçleştirdiği, kible yönüne göre yapıyı yerleştirme gerekliliği ile zorlanan geometriyi, kalınlaştırılan, taş tuğla karışık duvar blokları ile çözmüşlerdir. Düzensiz parselin geometrik plan dışındaki tüm çarpıklıkları duvarla doldurulmuştur. Alan yetersizliği ile yükselmek zorunda kalan yapıyı bu duvarlar taşır. Duvarın dış yüzeyi kaba ve ince yonu, cephenin önemine göre kesme taş, içi moloztaş veya tuğla ile doldurulmuştur. Cami, türbe, eyvanlar yüksek tek katlı, avlu çevresi üç katlı olarak çözülmüştür.

Yıldırım Külliyesi'nde yapılar genellikle yüksek tek kat olarak çözülmüştür. Cami kalın taş tuğla karışık örülmüş duvarlar üzeri mermer kaplanarak iki kata denk yükseklikte inşaa edilmiştir. Medreselerde eyvanlar yüksek tek kat avlu çevresi normal kat yüksekliğindedir.

Duvar kaplaması;

İnaniye Külliyesi'nde duvarlar iç cephede genel olarak tabandan yaklaşık 1,5 m kadar kesme çini mozaikle kaplanmış, onun üzerine oymalı alçı panolar yerleştirilmiştir ve ahşap oymalı, geçme panellerle döşenmiştir.

Berkuk Külliyesinde taş ana malzemedir yapının dış ve iç cephesi ablak tekniğinde kırmızı beyaz kesme taşla döşenmiş, pencere lentoları, kapı alınları geometrik desenlerle aynı teknikle süslenmiştir.

Yıldırım Külliyesinde yapıların önem dereceleri yapı malzemesi farklılığı olarak yansımıştır. Cami cephesi Osmanlı mimarisinde ilk kez tamamen kesme mermer taşlarla kaplanmıştır. İç mekanda kemer ve kolonlar mermer, duvarlar sıvalıdır. Medreselerde tuğla ve kaba yonu küfeki taşı alması tekniği ile kullanılmıştır. Türbede Osmanlı mimarisinde ilk kez revaklı giriş yapılmıştır. Bu cephede mermer diğer cephelerde, taş-tuğla alması ile oluşturulmuş duvarla biçimlendirilmiştir.

3.2.2.2- Üst Örtü;

İnaniye Külliyesi'nde çok geniş ve büyük açıklıklar olmadığı için yapım olarak zorlayıcı kubbe, tonoz kullanılmamıştır. Kapalı eyvan üzeri içeriden ahşap kubbe, camii üzeri

kemerlerle taşınan ahşap düz tavandır. Yapının tamamı kırma ahşap çatı ve kiremitle örtülmüştür.

Berkuk Külliyesi'nde türbenin yüksek kubbesinin aslının ahşap taşıyıcı iskelet üzeri harçla yapılmış olduğu, dış yüzey kaplamasının kurşun olduğu bilinmektedir. Yerine yapılan tuğla kubbenin üzeri sıvalıdır. İçerden ise kubbeye mukarnaslı pandaftiflerle geçilmiş, kubbe mermer karışumlu mozaikle, merkezi dairesel motifle süslenmiştir. Eyvan tonozları taştan ablak desenli olarak yapılmıştır. İç koridorlar taş ve tuğla tonozlarla örtülmüştür.

Yıldırım Külliyesi'nde Camide taş kemerler ve duvarların taşıdığı iki kubbe bulunmaktadır. Dışı kurşun içi sıva kaplıdır. Kubbe geçiş elemanı olarak mihrap önünde Türk üçgeni ve giriş kubbesinde tromplar kullanılmıştır. Eyvanlarda beşik tonoz, yan mekanlarda çapraz tonoz örtüsü kullanılmıştır. Medreselerde genel olarak tonoz üst örtü olarak kullanılmış, girişlerde küçük kubbeler yapılmıştır. Türbede kare plandan, Türk üçgeni ile kubbeye geçiş sağlanmıştır.

3.2.2.3-Açıklıklar-Pencere-Kapı;

İnaniye Külliyesi'nde avlu cephesine bakan pencere ve kapılar ahşap kafeslerle kanatlarla kapatılmışlardır. Cephe ile bütünleşen alçı ve ahşap kemerler, çerçeveler ile tasarımın odak noktası olmuşlardır. İki caddeye açılan üç ana giriş kapıları alışıldık şekilde taç kapı görkemi ile yapılmamışlardır. Ancak bir tanesinin üzerinde ahşaptan gösterişli bir saçak, diğerinde ise Ebu İnan'ın başışladığı su saati bulunmaktadır.(Görsel.26,27) Bu şekilde vurgulanan kapılar caddeden geçenlere farklılığını hissettirmektedir.

Berkuk Külliyesi'nde Taç Kapı cephenin en önemli elemanlarından birisi olarak taş cephede öne çıkartılmıştır. Kapı cephesi ablak desenleri ile bezenmiş tipik Memlûk taç kapı süsleme özelliklerini taşımaktadır.(Görsel37) Giriş kapısı ahşaptan yapılmış, üzerinde bronz üzeri gümüş kaplama süslemeler vardır.(Görsel.53) Avluya bakan iç kapılar da benzer şekilde süslenmiştir. Taş pencere söveleri nişler ile vurgulanmıştır. Ahşap ve metal desenli kafesler kullanılmıştır.

Yıldırım Külliyesi'nde Taç kapı, camide revaklı girişin merkezinde çift renkli kemer süslemesi ve gösterişli olmayan sade kavsarası, üzeri küçük kubbeli eyvanını çevreleyen, mermer sütüncelerin süslediği nişleri ile vurgulanmıştır. Pencerele sade cepheler üzerinde süslü söveleri ile öne çıkarılmış bordürlerle çerçevelenmişlerdir. Pencerele ahşap veya madeni geometrik desenli şebekelerle kapatılmıştır.

Medresenin giriş cephesi, eyvanı ve kapısı taş kaplama ile diğer cephelerden daha özenli yapılmıştır. Giriş eyvanı dışarıda kapı önünde ve içeride revak geçişinde mukarnaslı küçük kubbeler ile yükseltilmiştir. Giriş eyvanı kapının iki yanında sütünceli, mukarnas kavsaralı mihrabiye nişleri ile süslenmiştir.

Görsel:120- İnanıye Külliyesi Kuşbakışı Avlu ve Çatılar (Latif,2011, 217)

Görsel:121-Berkuk Külliyesi Kuşbakışı Avlu ve Çatılar (Amer, Gaber,2019;15

Görsel:122-Yıldırım Külliyesi Kuşbakışı Yapılar(BBB Alanlar Bşk. Tanıtım K.2014)

3.2.2.4-Mihraplar

İslami yapılarda, tüm cemaatin yöneldiği odak noktası olan mihraplara çok önem verilmiş ve özen gösterilmiştir. Her üç yapıda da mihraplar yapıların genelinde kullanılan süsleme tarzının en incelikli uygulandığı yapı elemanlarıdır.

İnaniye Külliyesi'nde yapının genelinde ağırlıklı olarak kullanılan alçı kabartma süslemeler mihrapda da kullanılmıştır. Sahınlar ve avlu cephesinde kullanılan atnalı kemer mihrap nişi üzerinde de istiridye kabuğu gibi dilimli formda yapılmıştır. Bu kemeri iki mermer sütünce taşımaktadır. Kemer dikdörtgen silme içine alınarak alınlıkları yoğun bitkisel motiflerle bezenmiştir. Bunun dışına doğru bir sıra bitkisel, bir sıra yazı levhaları ile çerçevelenerek genişletilmiştir. Mihrap üzerinde yanyana üç adet yuvarlak kemerli, vitraylı pencere de bu çerçevenin içinde yer almaktadır. Süsleme tamamen bitkisel motifler ve yazıyla oluşturulmuştur. Kemer biçimi ve süsleme Endülüs etkisini yansıtır.

Berkuk Külliyesi'nde yapının her yerinde kullanılan ablak tekniğine benzer süslemeler mermer mozaik olarak mihrapta uygulanmıştır. Cami orta sahininde üç niş, yan sahinlarda birer niş oluşturulmuştur. Merkezde mihrap nişi iç içe çift kemer ile istiridye kabuğu biçiminde dört renkli olarak yapılmıştır. Kemerleri mermer sütünceler taşımaktadır. Kemerleri çift renkli bantlar çerçevelemektedir. Bu çerçeveler yan duvarlar da dikdörtgen panolar şeklinde tekrar etmektedir. Mihrap düzenlemesinin üzerinde yuvarlak kemerli iki pencere bulunmaktadır. Süsleme tamamen geometriktir. Eyyübi etkisi geometrik ablak süslemelerle hissedilmektedir.

Yıldırım Külliyesi Cami mihrabı yapının en çok süslenmiş elemanıdır. Mihrap nişinin iki yeşil mermer sütunlar sekiz sıra mukarnaslı kavsarayı taşımaktadır. Mihrap nişi iki sıra bant ile genişletilmiş eşkenar altıgen panolar oluşturulmuş ve üstte gösterişli bir taçla bitirilmiştir. Bantlarda yapılan hat panolar ve renkli bezemelerin, boyamalarının yakın zamanda yapıldığı ve yapının geneline uymadığı görüşü ağırlıklıdır.

3.2.2.4-Minareler

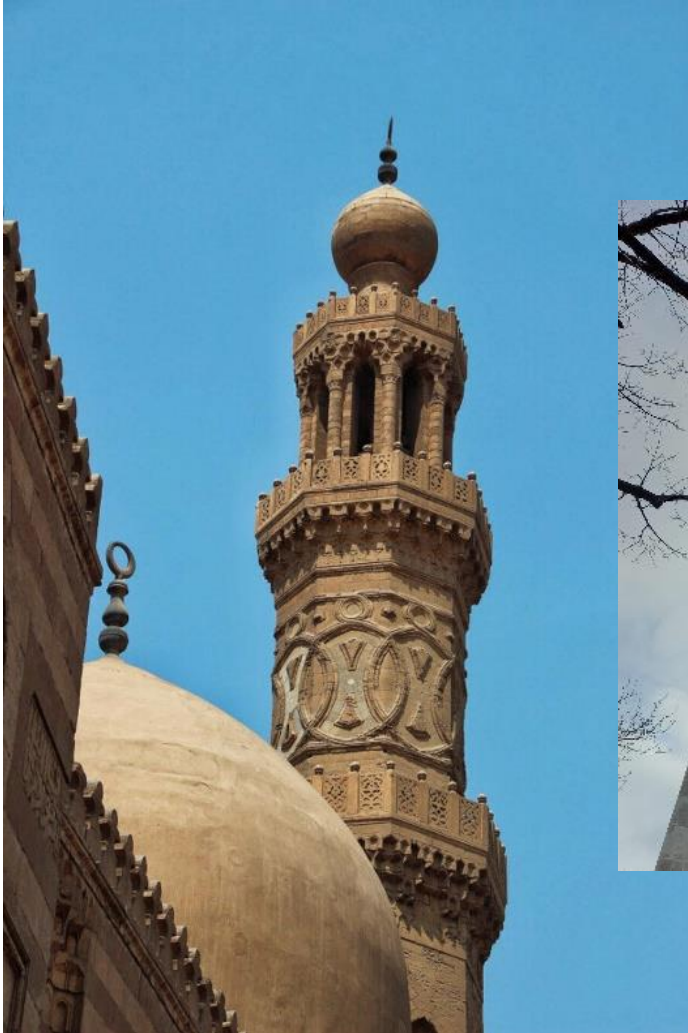
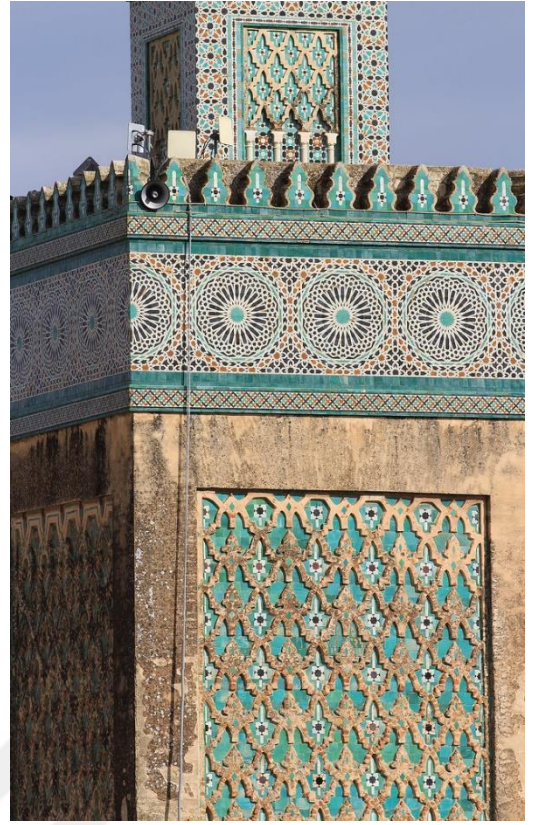
İslam Mimarisinin en sembolik elemanlarından birisi minaredir. İslam şehirlerinin görsel ve işitsel tanıtıcı işaretidir.

İnaniye Külliyesi'nde minare olması özel bir durumdur, yapıyı diğer medrese yapılarından farklılaştırmakta ve önemini göstermektedir. Merînî medreselerinde genellikle minare bulunmamaktadır. Kare kesitli minare yapıdan oldukça yükselerek kent tarafından görülen, duyulan tek yapı elemanıdır denilebilir. Yığma olarak taş ve tuğladan yapılan minarenin cephesinde tuğla ve kesme mozaik süslemeler yapılmıştır. Üstte teras şeklinde şerefe kısmından sonra daha küçük kesitli bir kısım ile bitirilmiştir. Süslemeler geometriktir.

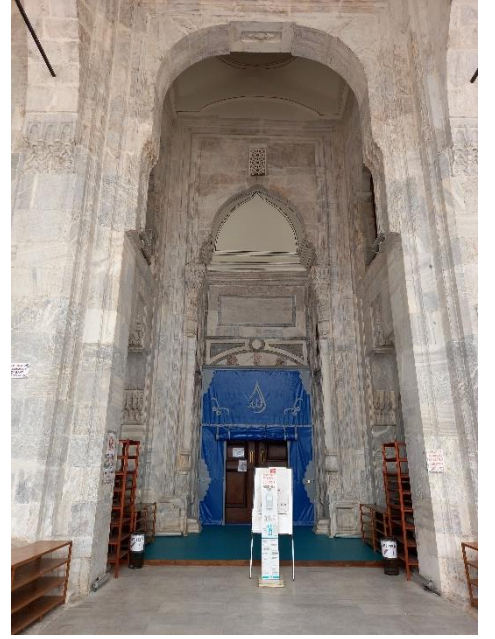
Berkuk Külliyesi'nde Memlûk Külliyelerinin genelinde olduğu gibi minare yapının en önemli elemanlarından biridir. Yapının kent tarafından algılanmasını sağlayarak yapının önemini vurgular. *Minare* taştan sekizgen kesitli olarak yapılmış olup caddeden 52,8 m yükseklikte olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. En altta sekizgen bezemesiz kaideden sonra her cephesinde küçük kemerler taşıyan sütüncelerle oluşturulmuş bir kademe bulunmaktadır.(Görsel.35)Mermer üzerine oyma orta bölümündeki birbirine geçmiş dairesel desenler alt ve üstte yatay bantlar bulunur. Şerefeye mukarnaslarla geçiş yapılarak süslemeli mebhare kısmından sonra soğan kabuğu formunda başlıkla sonlandırılmıştır.

Yıldırım Külliyesi Cami Minareleri en son 1855 yılında yaşanan depremde yıkılmışlardır. Mevcut iki minare sekizgen kaide ile başlayıp, silindirik gövde ile devam eder ve tek şerefelidir. Tuğla örgü olup şerefelerde taş kullanılmıştır.

Minare her üç yapıda da fonksiyonun yanında simgesel önemi olan bir mimari elemandır. İnaniye ve Berkuk Külliyelerinde orijinal şekliyle günümüze kadar gelebilmiş minareleri, yapının kent tarafından algılanması ve kent hafızası açısından değerleridir. Yıldırım Külliyesi'nde minareler orijinal haliyle günümüze ulaşamamıştır. Orantısal olarak yapıyı tamamlamaktadır. Osmanlı mimarisinde de minare, sayıları, şerefe sayısı camilerin statüsünü kente ve halka duyuran sembolik bir elemandır.

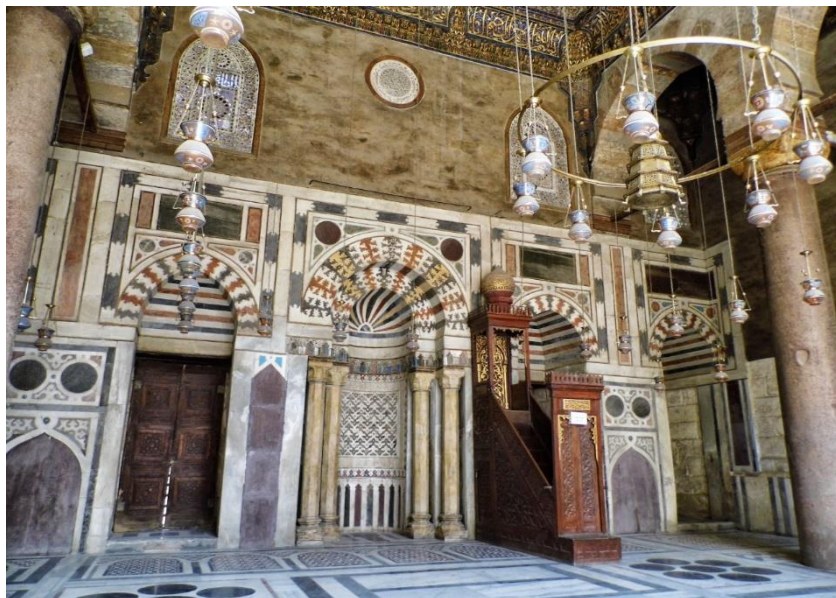
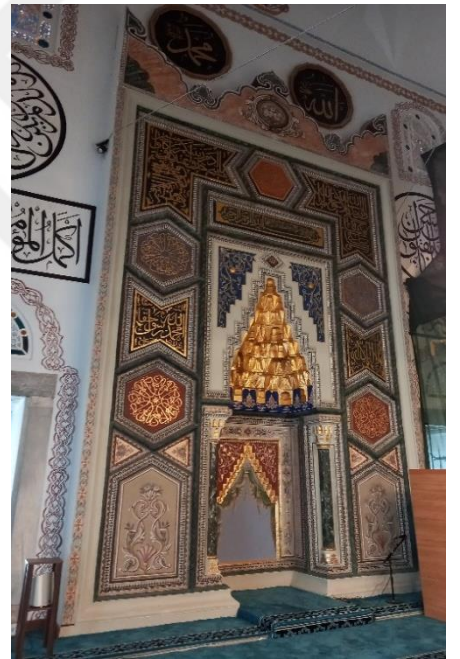
Görsel.25a,b-36-69 Minareler

Görsel.37-65-26 Ana Giriş Kapıları

Görsel.14-45-77 Mihraplar

3.2.3-Cephe ve Süsleme

Yapıların hepsi sultanlar tarafından yaptırılmışlardır. Sultanın gücünü, zenginliğini, isminin ölümsüzlüğü ile birlikte halkına olan cömertliği ve şevkatini de göstermesi istenmiştir. Bu yüzden yapının çok kişinin gördüğü en önemli elemanları öne çıkarılmış özenle süslenmişlerdir.

İnaniye Külliyesi'nde avlu cephesi halkın en çok gördüğü, yapının mekan olarak algılandığı alandır. Bu nedenle avlu cepheleri çok özenle bezenmiştir. *Kesme çini mozaik* süpürgelik olarak geometrik desenli çok renkli panolar halinde döşenmiş, bütün avluyu dolaşan çini *Mağribi hat yazı şeridiyle* bitirilmiştir. *Yazı şeritleri* ahşap kirişler ve süslemelerde de devam eder. Cepheler *alçı dökme ve ahşap oyma panolarla*, karmaşık bitkisel motiflerin geometrik düzende, üç boyutlu adeta şeffaflaştırılmış etkisi veren kompozisyonlarla süslenmiştir. Bu süsleme kemerlerde, kirişlerde devam eder. Hafif malzeme ile hayali bir tül etkisi veren cepheler yaratılmıştır.

Berkuk Külliyesi'nde cadde cephesi yapının kentle iletişim kurduğu en önemli elemanıdır. Taş kaplama döşenmiş, taç kapı, kubbe ve minare ile vurgulanmıştır. Taç kapı cephenin en önemli elemanlarından birisidir. Kapı cephesi ablak desenleri ile öne çıkarılmıştır. Minarede taş kabartma motifler kullanılmış şerefe ve süslü kolonların taşıdığı mebhare yapıya özgüdür.

Ablak tekniği ile yapılan taş desenler en yoğun süsleme elemanıdır. Taş cephe desenlerinin dışında, taş oyma mukarnaslar, silmeler, pencere çökertmeleri, saçak bitimlerinde, kapı pencere ve kubbe geçişlerinde kullanılmıştır. Mihrap süslemeleri de mermer mozaik renkli ablak benzeri kemerleri ile süsleme tekniğini devam ettirir.

Taş kabartma Küfü hat yazı şeridi İç ve dış cephede bütün binayı dolanmaktadır.

Alçı süsleme yapının içte dışta her yerinde görülen yazı şeritlerinde kullanılmıştır. Taş örgü içinde alçı dolgu zeminin oyulması ile genel bir süsleme unsuru olarak kullanılmıştır.

Ahşap kapılarda üzerinde bronz üzeri gümüş kaplama süslemelerle, pencere kafeslerinde ve mihrap önü tavanında kullanılmıştır. Ahşap düz tavan Endülüs saraylarının tavan bezemelerine benzer şekilde yıldızlar, renkli boyalarla yıldızlı geceleri anımsatmaktadır. Tavanın eteğinde yine bir ayet ve Fetih Suresi yazı şeridi dolaşmaktadır.

Yıldırım Külliyesi'nde yapıların genel olarak cepheleri sadedir. Giriş cepheleri önemsenmiş ve vurgulanmıştır. Yapıların herbirinin ayrı mimari kütle etkisi vardır.

Taşkaplama cephelerinde Caminin giriş revağı Bursa kemerleri ile yükseltilip anıtsallaştırılmış, cepheyi dolaşan kaval taş silmelerle cephe bütünlüğü sağlanmıştır.

Taş oyma süslemeler kabarma kemerlerde, sade giriş motifleri, mukarnaslı nişler ve sütun başlıkları, mihrap kavsara ve sütuncelerinde, kemer yastıkları, pencere sövelerinde dışta ve içte kullanılmışlardır. Taş oyma yazı revak pencere sövesinde görülmektedir.

Kalem işi nakış süslemeler mihrap çevresinde, kubbelerde, duvarlarda kullanılmıştır.

Hat kalemişi ile caminin iç duvarlarında yazı kompozisyonları oluşturulmuştur.

Ahşap oyma süslemeler kapı ve pencerelerde kanat ve geçme kafeslerde kullanılmıştır. *Almaşık* tuğla ve taş duvar tekniği medrese yapılarında duvar, lento ve kemerlerde desenler oluşturacak şekilde örülmüştür.

Alçı Süsleme Yıldırım Cami güneydoğu ve güneybatı köşe odalarının nişli duvar cephesinde görülür. Alçı süslemeli cephe kalıplama tekniği ile yapılmıştır. Farklı büyüklük ve şekilde nişler asimetrik düzende yerleştirilmiş geometrik şekilli bordürlerle çerçevelenmiştir. En dışta mukarnaslı, içerde zikzak, zencirek, sivri kemerli, yuvarlak desenli bordürler kullanılmış, orta pano üzerinde küfi yazı ile de bordür yapılmıştır. Cephe en üstte üç sıra mukarnaslı tepelik bordür ile taçlandırılarak tonozla geçiş sağlanmıştır. Ortada nefeslik üzerinde ve en üst sırada kareye panolar ve nişler farklı geometrik desenli bordürlerle çerçevelenmişlerdir. Dikdörtgen panolar geometrik desenle, sekiz ve oniki kollu yıldızlarla oluşturulmuşlardır. Aynı şekildeki kemerlerle süslenmiş nişlerin köşelikleri bitkisel motiflerle süslenmişlerdir. (Karaçağ,2002:98-111)

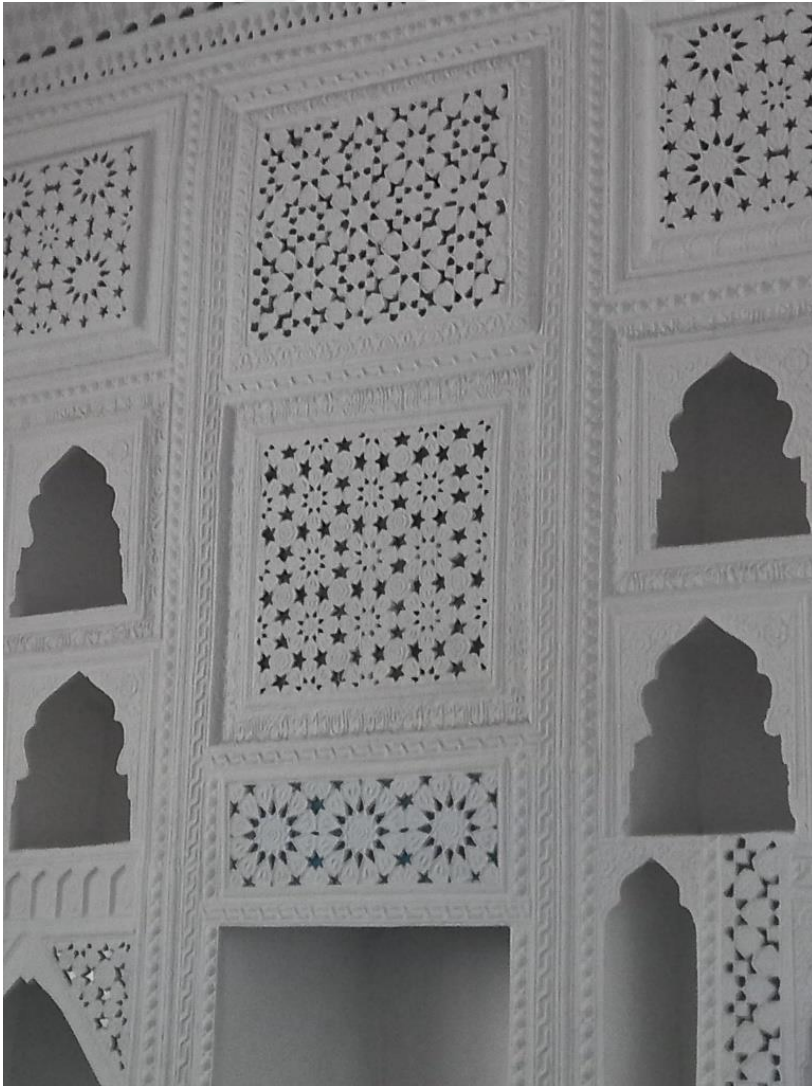
Alçı süsleme her üç yapıda da kullanılmış olsa da avlu cephelerinin tamamının bezenmesi açısından İnaniye Külliyesi'ni farklılaştıran malzeme olarak dikkat çeker.

Taş süsleme Berkuk ve Yıldırım Külliyelerin de yoğun olarak kullanılmıştır. Memlûk Mimarisinin ana malzemesidir. Osmanlı mimarisinde tamamen taş kaplama ile yapılan ilk örnek Yıldırım Camiidir.

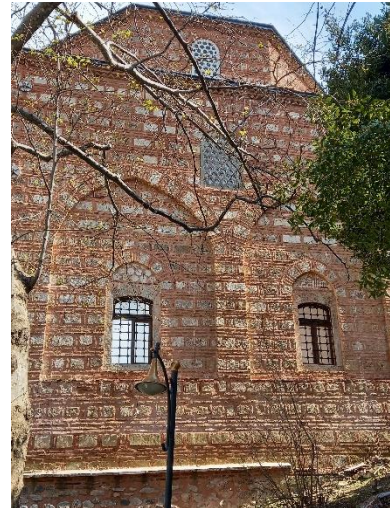
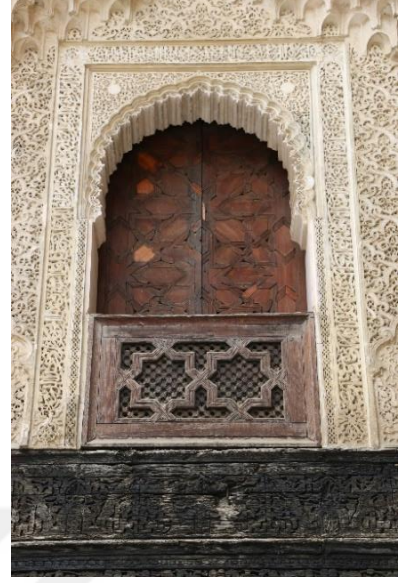

Görsel.123-İnanıye Külliyesi Alçı Süsleme Detayı(Latif,2011:257)

Görsel.124- Yıldırım Külliyesi Cami Köşe Oda Alçı Duvar Niş Süslemeleri (Türker,2010)

Görsel. 16-17-39-40-71-90-Cepheler -Detaylar

Yapıların halkı en çok etkileyecek mimari elemanları, kullanılan kaliteli malzeme ve işçilikle süslenerek üstün sanatsal eserler haline getirilmiştir.

İnaniye Külliyesi'nde yapının kalbi avlu cepheleri hafif yapı elemanları ile masalsı, uçuşan bir atmosfer yaratırcasına bezenmiştir. Yapının dış dünyaya görsel etkisi yoktur.

Berkuk Külliyesi'nde Cadde cephesi üstün bir yönetim erkinin yapısı olduğunu taşın ağırlığı ve kalıcılığı ile vurgularken, renkli taşlarla yapılan motif oyunları ile bu etki yumşatılmıştır. Yapının dış dünyaya görsel etkisi tek cephedir.

Yıldırım Külliyesi'nde Her yapı tek ve kendi cepheleriyle mimari kütle etkisine sahiptir. Mimari dil birliği kaygısı yoktur. Cami, Yaratana yaklaşılın ve banisine gurur veren bir yapı olarak en iyi malzeme ve süslemeyle vurgulanmış, Türbe hayatın geçiciliğinin göstergesi ve baninin hatırası oluştururken, medrese ve sosyal yapılar daha çok fonksiyonel öneme sahip mütevazı yapılar olarak tasarlanmıştır. Sosyal kompleksin her bir yapısı dış dünya ile görsel ve kütleli etkileşim halindedir.

Etkileşim;

Yapılarda, aynı coğrafyada devamı oldukları, ve en yakın iletişimde oldukları kültürlerin etkileri görülmektedir.

İnaniye Külliyesi'nde yapı malzemesi ve süslemede Endülüs etkisi yoğundur. Bunda göçmen sanatçıların rolü belirgindir. Ancak medrese yapı geleneği ve planlaması Doğu İslam ülkelerinden gelmiştir.

Berkuk Külliyesi'nde Bahri Memlûklerle ortaya çıkan, Zengi ve Eyyübi etkileri de görülen Memlûk özgün mimari geleneği sürdürülmüştür. Bu mimari geleneğin etkileri Anadolu'da da görülmüştür.

Yıldırım Külliyesi'nde Malzeme olarak Bizans etkisi görülürken, tasarım ve süslemede Selçuklu geleneği takip edilmiştir ancak kendine özgü bir üslup oluşturma çabasının da başladığı görülmektedir.

SONUÇ

14.Yüzyıl Akdeniz’inde kurulmuş üç İslam hanedanlığını tanıyarak, eserleri olan yapıların benzerlik ve farklılıklarını karşılaştırdık.

Aynı zaman diliminde, benzer coğrafi koşullarda, aynı dinden kaynaklanan benzer ivmeler ve toplumsal gereksinimlerle kurulan kentlerin ve yapıların mimari olarak çok farklı şekillenebileceklerini görülmektedir. Yapıyı şekillendirenin sadece coğrafya, iklim ve ihtiyaç olmadığını, devlet politikaları, aynı dinin farklı yorum ve kullanımlarının da tasarımda etkili olduğu belirtilebilir. Hanedanlıkları, halklarını tanımadan eserleri olan yapıları anlamamanın, analiz etmenin mümkün olamayacağının bir kez daha farkına vardık.

Akdenizin ortak zemin olsa da birleştirdiği kadar ayırdığını, dinin kuralları ortak olsa da toplumlara göre farklı yapılarda şekillendiği ileri sürülebilir.

Yapılar, ibadet ve dini ve eğitimin şekillendirmesi ile avlu etrafında kurgulanan, eyvan, mescit, öğrenci hücresi, türbe gibi mekanların planlanması ile oluşturulmuştur. Medrese, ortak ve asıl fonksiyondur, diğer fonksiyonların burada eğitim gören, veren kişilerin barınma, ibadet, temizlik, sağlık gereksinimlerini karşılamak, şehir halkının da faydalanmasını sağlamak amacıyla oluşturulduğu görülmektedir.

Ancak İnaniye ve Berkuk Külliyyelerinde şehir dokusuna sıkıştırılarak oluşturulan yapılarda medrese yapıya dahil olmuş gibidir. Yıldırım Külliyesi’nde ise serbest planlamaya izin veren konum, yeni kent merkezi, medreseyi külliye yapısının odak noktasına yerleştirmiştir.

Toplumların değer yargılarına göre önem verilen bölümler değişebilmektedir. Berkuk ve Yıldırım Külliyyelerinde banilerin türbesi önemle vurgulanan bir mimari elemandır. Berkuk Külliyesi’nde asıl amaçlardan birinin baninin türbesini yapmak olduğu söylenebilirken, İnaniye Külliyesi’nde Merîni medreselerinin genelinde olduğu gibi yapıda türbe yoktur.

Yapıların banileri olan sultanlar isimlerini yaşatmak isteklerine eserleri ile ulaşmışlardır. Yapıların mimarları için aynı sözü söylemek zordur. İnaniye Külliyesinin taş kitabesinde bina emininin adı geçmekte, ilminin artması dilenmektedir, mimar adı yoktur. Berkuk, Külliyesi’nin yapımında kayınpederi Muallim Ahmet el-Tulûni’ye sorumluluk vermiştir. Tulûni marangoz ve yapı ustasıdır, hocalık dönem mimarları için liyakat göstergesi olarak kullanılan bir unvan olarak bilinmektedir. Tulûni’den sonra oğulları da bu görevleri üslenmişlerdir. Yıldırım Külliyesinin mimarı bilinmemektedir. Ancak sultanın Edirne’de yaptırdığı yapının İran ve Suriye kökenli mimarları kitabelerden bilinmektedir.

Yapıların;

Ortak noktaları: mimari elemanlar, avlu, su, yazı ve süslemenin varlığıdır.

Farklılıklar: kent içi konum, kent-yapı etkiletişimi, malzeme ve olanakları, süslemenin yapıdaki yoğunluğudur.

Sonuç olarak karşımıza çıkan bu fiziki benzerlik ve farklılıklar ***Akdeniz, İslam, Hanedan, Külliye*** kavramlarının tarihi geçmişini, toplumsal etkilerinin karışımı ve çeşitliliğini göstermektedir.

Akdeniz ortak ruhdur, birleştirdiği kadar farklılaştırır.

KAYNAKÇA

- Abousaif D.B., (1985),*Minarets of Cairo*, Cairo American University Press, Kahire
- Abousaif D.B., (1989),*Islamic Architecture in Cairo*, E.J. Brill Pressed, Leiden Netherland
- Abousaif D.B., (1992),*Berkuk Külliyesi*, TDV İslam Ansiklopedisi C.5,s.512-514
- Abousaif D.B.,(2007), *Cairo of Mamluks-A History of Architecture and Culture*, I.B.Tauris Co. Ltd., London
- Abousaif D.B.(Ed.), (2012), *The Arts of Mamluks in Egypt and Syria an Introdution, Memluks Studies, Conerman S. Edt.*, Unipress- Bonn Universty Press , Goettingen
- Acar H.ve Kılıç A.,(2020), Berkuk dönemi siyasal olayları ve Memlûk devletinin sosyopolitik değerlendirmesi, *Avrasya Etütleri Dergisi* , S.57/2020-1
- Acar T.,(2013), Tabhaneli camilerin tipolojisi üzerine bir deneme,*SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*,S.28:303-327
- Ağır A.M.,(2015), *Memlûklarda Ticaret*, Çizgi Yayınları, Konya
- Ağır A. M. ve Özturhan A.(Eds.), (2019), *Doç.Dr.Samira Kortantamer Armağanı*, Çizgi Kitapevi, İstanbul
- Ahunbay Z., (1989), *Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları-Medreseler,Darülkurralar, Mektepler*, Mimarbaşı Koca Sinan:Yaşadığı Çağ ve Eserleri-1, Vakıflar Genel Müd.Yayınları, s.239-309,
- Akın, G.(1991), Anadolu cami ve tarikat yapılarında tüteklikli örtü, *Vakıflar Dergisi*-22, s.323-354,
- Akozan, F.(1969), Türk Külliyesi, *Vakıflar Dergisi*-8, s.303-308,
- Albayrak M., (2015), *Şehirlerin Gelişim Açısından Han ve Külliyelelerin Önemi-Osmanlı Dönemi Bursa Hanları Külliyeleleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi
- Amer İ.A., Gaber A.,(2018),A Generative Technique for Memluk Madrasa Buildigs Design, *Minia University Press December 2018-Article* , Faculty of Fine Arts and Architecture
- Aslanapa O.,(1989), *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Âşîkî Dervîş A., (2015), *Aşık Paşazade Tarihi*, (Hzr.Çiftçi C.) Mostar, İstanbul
- Ayverdi E.H. ve Yüksel İ.A., (2019), *Osmanlı Mimarisi-2. Cilt-B*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul
- Ayverdi E.H., (1969), Yıldırım Bâyezid'in Bursa vakfiyesi ve bir istibdalnamesi, *Vakıflar Dergisi* 8:37-46
- Baykal K.,(1993), *Bursa ve Anıtları*, Hakimiyet Tesisleri, Bursa,
- Berg V.M.,(2005), *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, (HattstainM.,DeliusP.(Eds.)Literatür,İstanbul
- Bosword C.E.(1980), *İslam devletleri tarihi*,(.Merçil E., İpşirli M. Çev.) Oğuz Yayınları,

İstanbul

- Burckhardt T.,(2021), *Fes İslam şehri*, Al Baraka Yayınları,(Altıntaş Ö.F. Çev.),İstanbul
- Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ,(2013), *Bursa Vakfiyeleri-I*, c.1,:12-214, İstanbul
- Çağaptay S.,(2020), Devşirilen Başkent;Osmanlının İlk Başkenti Bursaya Yeniden Bakmak, Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi (ÖzbekY, Budak A. (Eds.) *LiteraTürk İnceleme Araştırma*-275, s.9-51, Konya
- Cantay G.(2002), *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Cantay G. (2002), *Erken Osmanlı Dönemi Mimarisi*, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları C.12, s.86-102
- Cantay G. (2002), *Türk Mimarisinde Darüşşifalar*, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları C.12,s.218-230,Ankara
- Cantay G.(2018), *Türk Mimarisinde Külliye*, Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları, Ankara
- Ceran İ.,(2004), *Merînîler*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.29, s.192-199
- Ceran İ.,(2012), *Fas Tarihi*, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Ceran.İ.(2013), Merînî Devleti, *The Jornal of Academic Social Science Studies* V.6I.2, p.223-
- Çetin A.,(2004), Selçuklu teşkilatının Memlûklere tesiri, *Belleten*,c.68:105-131
- Çetin A.,(2007), Memlûklerde savaşın kültürel esaslarına dair, *Belleten*,c.71,sy.262:909-922
- Çetintaş S., (1952), *Türk Mimari Anıtları- Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler- Murat I ve Beyazıt I Binaları*, Milli Eğitim Basımevi-İstanbul
- Çobanoğlu,A.(2002), *Külliye*, TDV İslam Ansiklopedisi.,C.26, s.542-544
- Demiralp Y.,(1997) *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Doktora Tezi, İzmir
- Erçetin Z., Akan F., (2019), Geç Memlûk döneminde zanaatkarlar, sonradan görmeler sufiler, *Academic Platform Journal of Islamic Research* V.3,Is.2, s.255-271
- Emecen F.,(2007), *Osmanlı İmparatorluğu*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.4,s.487-496,
- Emecen F.,(2014), İhtirasın gölgesinde bir sultan:Yıldırım Bayezid, *The Journal of Ottoman Studies* XLII.,s.67-92,
- Erat B., (1997), *Anadolu'da IV.Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enst. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilimdalı Doktora Tezi, Ankara
- Evliyâ Çelebi(2008), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*,2. Cilt 1. Kitap (Dağlı Y., Kahraman S.A., Eds.) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Eyice S.(1988), Mimar Sinan'ın Külliyesi, *Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu-VI.Vakıf Haftası*-07/08/2020, s.1
- Ferhat H.,(2008), *Marinid Fez:Zenith and Signs of Decline*,Jayyusi S.(eds.genr), *The City in the Islamic World*, Brill ,Leaden Boston:247-267

- Hattstain M., (2005), *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, (Hattstain M., Delius P.(Eds.)Literatür, Hızlı M., (2001), *Bursa Selâtin İmaretları*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c.10,Sy.1:33-62, Bursa
- Hillenbrant R.(2005), *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, Homer Yayınları, İstanbul
- İbn Battûta Tancî, A.M.(2020), “*İbn Battûta Seyahatnamesi*”,(Aykut,S.çvr) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- İbn Haldûn, (2020), *Mukaddime I,II*, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- İnalcık H. (2020), *Devlet-i Aliye*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul
- İnalcık H.(1992), *Beyazıt I*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.5, s. 231-234
- İpşirli M., (2007), *Osmanlı Devleti-Medeniyet Tarihi*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.33:502-505
- Kafadar,2019, *İki Cihan Âresinde-Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Metis Yayınları, İstanbul
- Karaçağ A., (2002), *Beylikler Devri Mimarisinde Alçı Süsleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Doktora Tezi, Konya
- Kazıcı Z., (2011), *Osmanlı Devleti Tarihi*, KayhanYayınları,İstanbul
- Kepecioğlu K.,(2010), *Bursa Kütüğü*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, c.4, Bursa
- Koprman K.Y.,(1992), *Baybars*, TDV İslam Ansiklopedisi,c.5,s.221-223
- Koprman K.Y.,(2015), *Memlûkler*, Türk Tarihi Araştırmaları,c.5,s.221-223
- Kuban D.,(2016), *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul
- Kubish N., (2005), *İslam Sanatı ve Mimarlığı*,(HattstainM.,DeliusP.(Eds.)Literatür,İstanbul
- Latif R.M., (2011), *Ornate Vision of Knowledge and Pover: Formation of Marinid Madrasah Magrip Al-Aqsâ*, Dissertation Subm.to The Faculty of Grad. Sch.of University of Minnesota
- Lewis B.,(2021),*Ortadoğu-2000 Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara
- Mantran R., (2019), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Çvr. Tanilli S.), Türkiye İş B.Y. İstanbul
- Mezzine M.(2020), Bou Inania Madrasa, *Discover Islamic Art, No Museum with no frontiers*.
- Muslu C.Y.,(2016), *Osmanlılar ve Memluklar*, Kitap Yayınevi (Çv. Rona Z.)İstanbul
- Ocak S.,(2019), *Fas'ta İslam Mimarisi,Kuruluşundan Sâ'diler'in Sonuna Kadar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul
- Önkâl H. (1999), *Selçuklu Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*, Vakıflar Genel Müd.Yayınları, Ankara
- Özaydın A.,(1994), *Ebû İnan el Merînî*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.10, 169-170
- Özbek S.(2013) Memlûklerde meşruiyet anlayışı, *Ankara Ü.Dil Tarih –Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.32, sayı.53:155-172, Ankara
- Özbek Y. (2002), *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Öztürk,(2007),*Osmanlı'da Eğitim ve Eğitim Kurumları*, TDV İslam Ansiklopedisi.,c.33:565

- Pancaroglu O. (1995), Architecture, lanscape and patronage in Bursa:the making of and Ottoman capital city, *Turkish Studies Assosiation Bullten*,Indianapolis c.1,s.20:82-86
- Peker A.U.(2007), Bursa Yıldırım Beyazıt Külliyesi, *Tasarım Merkezi Dergisi*, s.25
- Ramazanoğlu G.,(2008), 16. Yüzyıl Osmanlı Külliyesi, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* c.17,Sayı.3,s.333-344
- Sağlam A.,(2017), Mısır Kahire Nasırıyye Medresesi Vakfiyesi, *MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,c.15,sy.1:250-268
- Sercan İ. (2015), *Osmanlı Devri Bursa Hanları ve Sultan Külliyesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi
- Seyyid E.F.,(2001), *Kahire*, TDV İslam Ans. C.24.s.173-175
- Sınmaz S. (2017), Külliyein mekansal tasarımı, Anadolu külliyeinini gelişim süreci ve kentsel tasarım kurgusu, *Kent Akademisi-Kent Kültürü veYönetimi e-dergi*C.10,Sayı.4
- Sözen M.ve Tanyeli U.(2016), *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Şükürov Q, 2012, *Vattasiler*, TDV,İ.A,c.42:571-72
- Tamdoğan Z.G (2014), *Merîniler Dönemi Sosyo-Kültürel ve İktisadi Hayat*, Marmara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul
- Tanman M.B., (2000), *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memlûk Etkileri*, YEM
- Osmanlı Mimarlığının 7. YY , Uluslar Arası Bir Miras Kitapçığı,s:82-90, İstanbul
- Tekindağ,M.C.Ş.(1961), *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul Üniversitesi Matbaası
- Ülken H.Z., (1948), *İslam Sanatı*, İTÜ Matbaası, İstanbul
- Williams J.E.,(1984), Urbanization and Monument Construksion in Mamluk Cairo, *Muqarnas*, 1984/2,s.34-48, Archnet
- Yavaş D. (2016), *Yıldırım Külliyesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, C.43,s.532-534
- Yeomans R.,(2006), *Art and Architecture of Islamic Cairo*, Garnet Publishing, United Kingdom
- Yiğit İ.,(2002), *Kalavun*, TDV İslam Ansiklopedisi,c.24:227-229
- Yiğit, İ., (2004), *Memlûkler*, TDV İslam Ansiklopedisi,c.29,s.90-7
- Yiğit,İ., (2015), *Memlûkler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul
- Yiğit, İ., (2021), *Endülüüs (Gırnata Sultanlığı)ve Kuzey Afrika Devletleri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Soyadı ,Adı : TÜRKER Özlem
Uyruğu : TC
Doğum Tarihi :
Medeni Hali :
Telefon :
E-Posta :

Eğitim Derecesi :

Lise : Antalya Lisesi –Matematik - 1982
Üniversite : Ortadoğu Teknik Üniversitesi –Mimarlık Fak. Mimarlık-1987
Ön Lisans : Anadolu Üniversitesi A.Ö.Fak.-Kültürel Miras ve Turizm-2020

İş Deneyimi :

Özel Sektör-Şantiye : ÖRSA İnş.-Antalya Falez Otel Şantiye. 1987-1988
Tepe Pazarlama Antalya Bölge Müdürlüğü 1988-1989
Dallar İnşaat Antalya Adonis Otel Şantiye. 1989-1991
Yüksel İnşaat Bodrum Hapimak Otel Şantiye- 1991-1994

Kamu Sektörü : Halk Bankası Akdeniz Bölge İnşaat Müdürlüğü.-1994-2001
Akdeniz Üniversitesi Yapı İşleri TDB. 2001-çalışıyor

Yabancı Dil : İngilizce